

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie

Bc. Kateřina Válková

Proměny plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek z pohledu demografie
Fertility transformation in the youngest age from point of view of demography

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.

Praha, 2012

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 20.8.2012

Podpis

Poděkování:

Děkuji především vedoucí své diplomové práce Doc. RNDr. Ludmile Fialové, CSc. za trpělivost, podnětné rady, náměty a připomínky. Dále děkuji svému manželovi Ondrovi a rodině za podporu, bez které by tato práce nemohla vzniknout.

Proměny plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek z pohledu demografie

Abstrakt

Cílem této práce je zhodnotit proměny plodnosti v nejnižších věkových skupinách žen v průběhu vybraných let 20. a počátku 21. století v České republice. Za využití teoretických koncepcí, které se váží k problematice plodnosti v nízkém věku, jsou nastíněny okolnosti a příčiny proměn plodnosti v této věkové kategorii žen. Vybrané období vykazuje množství změn jak socioekonomického rázu, tak rázu politického a legislativního. Proměny, ke kterým ve společnosti došlo během 20. století, měly vliv nejen na úroveň plodnosti, ale především na její časování. Změnila se také podoba mateřství v mladém věku. Rozdílnost charakteru plodnosti mladých žen v závislosti na vývoji společnosti se ukázala i na příkladu porovnání vývoje plodnosti v nejnižších věkových skupinách žen v České republice, Francii a Rumunsku. Byl tak prokázán význam zkoumání plodnosti nejnižších věkových skupin žen jako možného indikátoru vývoje společnosti.

Klíčová slova: plodnost, Česká republika, mladá matka

Fertility transformation in the youngest age from point of view of demography

Abstract

This thesis aims at evaluating fertility transformation in the youngest age in the 20th century and at the beginning of the 21st century in the Czech Republic. Circumstances and causes of transformation of fertility in this age group of women are based on usage of theoretical concepts related to fertility issues in the youngest age. The chosen period shows a number of changes in socioeconomic, political and legislative way. The transformation of the society in 20th century had influence on fertility level and fertility timing. Form of motherhood in the young age has changed also. Differences of characteristics of fertility in youngest age influenced by social evolution were shown on example of comparison of young women fertility evolution in Czech Republic, France and Romania. It approves that fertility level in the youngest age can be the driver of the social progression.

Keywords: fertility, Czech Republic, young mother

OBSAH

Seznam tabulek	7
Seznam obrázků	8
1 Úvod	11
2 Okolnosti mateřství v nízkém věku	15
2.1 Nejnižší věkové skupiny matek	15
2.2 Biologické okolnosti mateřství	16
2.3 Legislativní okolnosti mateřství	18
2.4 Ekonomické, sociální a kulturní okolnosti mateřství	21
3 Plodnost v nízkém věku z pohledu demografie, sociologie a psychologie	24
3.1 Druhý demografický přechod	24
3.2 Sociologické a socioekonomické teorie	25
3.3 Syndrom rizikového chování mládeže	27
4 Přehled literatury a zdrojů	30
4.1 Literatura	30
4.2 Zdroje dat a jejich specifika	31
4.2.1 Zdroje dat – Česká republika	31
4.2.2 Zdroje dat – charakteristiky vybraných evropských států	32
5 Metody zpracování dat	34
5.1 Základní pojmy	34
5.2 Metodika práce	38
5.2.1 Území a doba zkoumání	38
5.2.2 Demografická analýza	38
5.2.3 Shluková a faktorová analýza	39
6 Plodnost v nejnižších věkových skupinách matek v České republice v období 1920 - 2010	41
6.1 Vývoj plodnosti v České republice v období 1920 – 2010	41
6.2 Vývoj plodnosti ve věku do 24 let v České republice v období 1920 – 2010	53
6.3 Shrnutí	71
7 Plodnost v nejnižších věkových skupinách žen v České republice, Francii a Rumunsku v období 2000-2010	74
7.1 Diferenciace evropských států z hlediska vybraných demografických charakteristik	75

7.2 Vývoj plodnosti v nejnižších věkových skupinách žen v České republice, Francii a Rumunsku v období 2000 – 2010	78
7.2.1 Vývoj plodnosti v České republice, Francii a Rumunsku v období 2000 - 2010	78
7.2.2 Plodnost v nejnižších věkových skupinách žen v České republice, Francii a Rumunsku	84
7.3 Shrnutí	91
8 Závěr	93
Seznam použité literatury	96

SEZNAM TABULEK

Tab. 1	Průměrný věk matky při porodu a při prvním porodu podle rodinného stavu v České republice ve sledovaných obdobích	45
Tab. 2	Podíl živě narozených mimo manželství podle věku matky, podíl živě narozených mimo manželství matkám do 24 let na celkovém počtu narozených mimo manželství v České republice ve sledovaných obdobích.....	55
Tab. 3	Průměrný věk matky do 24 let při porodu celkem, v manželství, mimo manželství a průměrný věk matky do 24 let při prvním porodu v České republice ve sledovaných obdobích.....	61
Tab. 4	Podíl živě narozených s porodní hmotností nižší než 2500g v České republice ve sledovaných obdobích (v %).....	70
Tab. 5	Podíl živě narozených s porodní hmotností nižší než 2500g podle věkové kategorie matky v České republice ve sledovaných obdobích (v %).....	71
Tab. 6	Matrice faktorů rotovaného řešení faktorové analýzy.....	76
Tab. 7	Průměrný věk ženy při porodu podle rodinného stavu v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích.....	83
Tab. 8	Průměrný věk ženy při porodu do 24 let v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích.....	86
Tab. 9	Průměrný věk ženy při porodu do 24 let podle rodinného stavu v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích.....	89

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr.1	Absolutní počty živě narozených v České republice ve sledovaných obdobích.....	42
Obr.2	Úhrnná plodnost v České republice ve sledovaných obdobích.....	43
Obr.3	Podíl živě narozených mimo manželství v České republice ve sledovaných obdobích .	44
Obr.4	Míry plodnosti podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích.....	45
Obr. 5	Míry plodnosti v manželství podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích.....	46
Obr.6	Míry plodnosti v mimo manželství podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích	47
Obr. 7	Redukované míry plodnosti v manželství podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích	48
Obr. 8	Redukované míry plodnosti mimo manželství podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích	49
Obr. 9	Struktura živě narozených podle pořadí v České republice ve sledovaných obdobích .	49
Obr. 10	Struktura živě narozených v manželství podle pořadí v České republice ve sledovaných obdobích	50
Obr. 11	Struktura živě narozených mimo manželství podle pořadí v České republice ve sledovaných obdobích	50
Obr. 12	Úhrnná plodnost podle pořadí narození v České republice ve sledovaných obdobích..	51
Obr. 13	Úhrnná plodnost v manželství podle pořadí narození v České republice ve sledovaných obdobích	52
Obr. 14	Úhrnná plodnost mimo manželství podle pořadí narození v České republice ve sledovaných obdobích	52
Obr. 15	Počet živě narozených matkám do 24 let, podíl živě narozených matkám do 24 let z celkového počtu živě narozených v České republice ve sledovaných obdobích.....	53
Obr.16	Úhrnná plodnost žen do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	54
Obr.17	Míry plodnosti podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	56
Obr.18	Míry plodnosti mimo manželství podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	57
Obr.19	Míry plodnosti v manželství podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	58
Obr.20	Redukované míry plodnosti v manželství podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	59

Obr.21 Redukované míry plodnosti mimo manželství podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	60
Obr.22 Podíl věkové kategorie 15-16 let, 17-19 let a 20-24 let na počtu živě narozených ženám do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	60
Obr.23 Vývoj úhrnné plodnosti žen ve věku 15-49 let a 15-24 let podle rodinného stavu v České republice ve sledovaných obdobích.....	62
Obr.24 Vývoj mrtvorozenosti dětí matek do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích.....	63
Obr.25 Míry plodnosti podle věku ženatého otce při narození dítěte se ženou do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích.....	64
Obr.26 Průměrný věk ženatého otce při narození dítěte se ženou do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	65
Obr.27 Vývoj úhrnné plodnosti podle pořadí narození u žen do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	66
Obr.28 Redukované míry plodnosti prvního pořadí podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	67
Obr.29 Redukované míry plodnosti druhého pořadí podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích	67
Obr.30 Redukované míry plodnosti třetího a vyššího pořadí podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích.....	68
Obr.31 Podíl vícečetných porodů podle věkové kategorie matky v České republice ve sledovaných obdobích	69
Obr.32 Podíl porodů dvojčat na celkovém počtu vícečetných porodů podle věkové kategorie matky v České republice ve sledovaných obdobích.....	69
Obr. 33 Dendrogram průběhu shlukování 22 evropských zemí podle vybraných demografických charakteristik v roce 2009	75
Obr.34 Rozmístění vybraných evropských zemí podle velikosti prvního a druhého faktoru v roce 2009	78
Obr.35 Absolutní počet živě narozených v České republice, Francii a Rumunsku podle rodinného stavu matky ve sledovaných obdobích.....	80
Obr.36 Úhrnná plodnost v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích	81
Obr.37 Podíl narozených mimo manželství v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích	82
Obr.38 Úhrnná plodnost podle rodinného stavu v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích	82
Obr.39 Míry plodnosti podle věku ženy v České republice, Francii a Rumunsku v období 2000-2002 a 2008-2010	84
Obr.40 Absolutní počet živě narozených ženám do 24 let a podíl živě narozených ženám do 24 let z celkového počtu živě narozených v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích	85
Obr.41 Úhrnná plodnost žen do 24 let v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích.....	86

Obr.42	Míry plodnosti podle věku ženy do 24 let v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech	87
Obr.43	Podíl živě narozených v jednotlivých věkových skupinách matek v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech	87
Obr.44	Podíl živě narozených mimo manželství do 24 let věku matky v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech	88
Obr.45	Úhrnná plodnost v manželství do 24 let věku ženy v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech	90
Obr.46	Úhrnná plodnost mimo manželství do 24 let věku ženy v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech	90

Kapitola 1

Úvod

Počet narozených dětí a věková struktura matek významnou měrou ovlivňují reprodukci populace a její demografický vývoj. Jak poukazuje Rychtaříková, na rozdíl od úmrtí je rozhodnutí počít a následně přivést na svět dítě vědomou událostí a jako takové je ovlivňováno řadou okolností (Rychtaříková, 2010a). I přes zdánlivý silně individuální charakter je plodnost žen výsledkem složitého systému sociálních, ekonomických, legislativních i historických faktorů, které vedou jak ke změnám její výše, tak k proměnám časování.

Skutečnost, že se žena stane matkou, vychází primárně z biologické schopnosti dítě počít a porodit. Hranicí pro možnost mít dítě se proto stává první menstruace, která je základní podmínkou plodivosti žen. V souvislosti s příznivým vlivem socioekonomických podmínek vyspělých států dochází v průběhu posledních sto let k posunu průměrného věku při první menses a současně se tedy posouvá i biologicky daná hranice pro početí do nižšího věku. To, že současně nedochází i ke snižování průměrného věku při porodu, ale naopak k jeho zvyšování, ukazuje na sílu vlivu jiných než fyziologických okolností.

Takzvanou přirozenou úroveň plodnosti, která nepodléhá vědomému omezování, studoval například A.J.Coale. K vytvoření indexů, které slouží k porovnání především plodnosti manželské, využil jako standard hodnoty o plodnosti severoamerických hutteritů. Pro věkovou skupinu 15-19 let byly údaje následně dopočteny, neboť v této populaci byl sňatkový věk vyšší než 20 let (Fialová, 2006). I míry přirozené plodnosti hutteritů tak v tomto smyslu také podléhaly vlivu společenských norem a zvyků.

Narození dítěte nezávisí jen na plodivosti, ale také na reprodukčním chování daného jedince, či páru, které je u moderních populací charakterizováno plánováním rodičovství a tudíž cíleným ovlivňováním úrovně plodnosti. Jedná se zpravidla spíše o regulaci počtu narozených dětí, který je podmíněn mnoha faktory. Nemalý význam zde má hodnotový systém konkrétní společnosti (Kalibová a kol., 1993). Výsledná úroveň fertility je výsledkem vzájemného působení obou komponent, biologické a sociální (Rabušic, 2001).

Pohlavní akt již dávno není pouhým nástrojem k plození dětí a těhotenství je ve většině případů výsledkem svobodné volby. Jednu z hlavních rolí v tomto procesu hraje míra benevolence společnosti, jež se odráží například ve znění interrupčních zákonů a dostupnosti hormonální antikoncepce. Kontraceptiva jsou však v tomto smyslu pouhým nástrojem regulace, která má základ ve složitém systému společenských podmínek, kontextů a osobních potřeb.

Snižování plodnosti v nejnižších věkových kategoriích žen je v posledních letech trendem jak v České republice, tak ve většině ostatních evropských států. Průměrný věk matky při porodu se v podmínkách vyspělých zemí poslední doby výrazně zvyšuje. V České republice se v současnosti pohybuje těsně pod hranicí třiceti let. Rozhodnutí mít dítě v nejnižších věkových kategoriích je čím dál méně častým jevem. V roce 2011 se ženám do 24 let (včetně) živě narodilo pouze 18 859 dětí, což tvořilo 16 % všech narozených¹. Matky do 24 let jsou současně skupinou, ve které se proměny plodnosti projeví nejmarkantněji. Mateřství v tomto věku tak vlivem společenských proměn začíná být vnímáno jako časně, neboť většinové chování společnosti je základním prvkem normalizace životní dráhy jedince. Společenské okolnosti jsou tak současně nejen faktorem, který k proměně reprodukčního chování vedl, ale též prvkem, díky kterému se v současné době prakticky není možné z ustanovené dráhy vymanit. Změna charakteru plodnosti žen do 24 let, které byly v tomto kontextu v této práci nazvány pojmem mladé matky, odráží reprodukční klima společnosti. Práce je věnována této specifické skupině mladých matek a proměnám charakteru její plodnosti v návaznosti na proměny plodnosti celkové.

Pro zhodnocení proměn charakteru mateřství žen do 24 let bylo využito nejen relevantních nástrojů demografické analýzy, ale též vícerozměrných statistických metod. S ohledem na komplexní zhodnocení situace bylo pro zkoumání plodnosti mladých žen v České republice vyčleněno období bezmála devadesáti let, reprezentované několika časovými úseky. Geopolitická situace země se v tomto období několikrát změnila, stejně jako název státu. Pro účely předkládané práce bude tedy vývoj na území současné České republiky označován pro zjednodušení po celé období jako Česká republika, neboť územní ukotvení je po celé období téměř totožné. Pro zhodnocení demografické regionalizace Evropy a popis plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek ve státech s co nejodlišnějším reprodukčním klimatem byly vybrány tři časové úseky mapující vývoj v posledních deseti letech (roky 2000-2002, 2004-2006 a 2008-2010), reprezentované vždy průměrnou hodnotou uvedených let. Pro charakterizování co možná nejodlišnějších typů vnímání časného mateřství byla v případě České republiky vybrána následující období, také reprezentovaná průměry uvedených let. Roky 1920-1922 zachycují období vzniku první republiky, 1929-1931 mapují proměnu plodnosti v meziválečném období, 1960-1962 reprezentují reprodukční klima socialistického státu a roky 1979-1981 reflektují vliv nejvýznamnějších populačních opatření. Proměny plodnosti žen do 24 let v souvislosti se změnami v rámci druhého demografického přechodu mapují roky 2000-2002, situaci současnou (s ohledem na dostupná data) potom léta 2008-2010.

Z hlediska intenzity plodnosti žen do 24 let i podílu počtu živě narozených dětí těmto ženám předpokládám její postupné zvýšení v obdobích 1960-1962 a 1979-1981, následované rapidním poklesem v prvním desetiletí 21. století. Vzhledem ke specifikům plodnosti žen do 16, od 17 do 19 a od 20 do 24 let předpokládám v této práci rozdílný trend v jejich vývoji. Zatímco podíl počtu narozených dětí ženám ve věku 17-19 let na plodnosti do 24 let bude vykazovat téměř totožný trend jako plodnost mladých žen celkem, plodnost do 16 let bude po celé

¹ Pro lepší přehlednost bude v celé práci užíváno označení „do 24 let“ pro matky ve věku do 24 let včetně tohoto věku, stejně tak i pro věky ostatní. Zmíněné označení vychází z tradičního značení věkových kategorií (20 až 24 let), kde hodní i dolní hranice označená v jejím názvu odpovídá poslednímu započítanému roku věku.

zkoumané období vykazovat mírný pokles. Tato teze vychází z předpokladu odlišného charakteru porodů žen mladších sedmnácti let, u kterých se nedá předpokládat plánovanost těhotenství a pro které bylo mateřství v takto časném věku (období 1960-1962 a 1979-1981 nevýjimaje) společenským stigmatem. Porodnost žen v tomto věku bude ovlivňována především interrupční legislativou a rozvojem hormonální antikoncepce.

Dalším předpokladem je postupné snížení mimomanželské plodnosti v obdobích 1960-1962 a 1979-1981, které bude realizováno převážně ve věkové kategorii 17-19 let, následované prudkým zvýšením v letech 2000-2002 a 2008-2010. Obecně bude mimomanželská plodnost mladých žen vždy na vyšší úrovni než mimomanželská plodnost celková. Tento rozdíl se mírně sníží pouze v období socialistického státu. Z hlediska průměrného věku matky do 24 let předpokládám nejdříve jeho snížení (opět v období let 1960-1981) a pouze mírné zvýšení v letech 2000-2002, následované stagnací v období 2008-2010. Tato úvaha vychází z předpokladu postupného zvyšování podílu dětí narozených ženám ve věkové kategorii do 19 let na úhrnu dětí narozených ženám ve skupině matek do 24 let v důsledku celkového poklesu plodnosti v tomto věku. Průměrný věk vdaných žen bude po celé sledované období vyšší než nevdaných, tento rozdíl se bude v letech 2000-2010 zvětšovat. Po celé zkoumané období očekávám téměř neměnný průměrný věk otce.

Z hlediska průměrné hmotnosti dítěte při narození očekávám průběžné zvyšování podílu dětí do 2500 g porodní hmotnosti, spojené se zlepšováním lékařské péče a zvyšování šancí na přežití u dětí s čím dál nižší porodní hmotností. Podíl vícečetných porodů na porodech matek do 24 let bude podle mého předpokladu po celé zkoumané období konstantní.

Shluková analýza přinese (vzhledem k využití základních proměnných týkajících se reprodukčních charakteristik) rozdělení zemí do několika celků, které budou svým charakterem odpovídat úrovni změn proběhlých v souvislosti s proměnami plodnosti posledních desetiletí. Domnívám se, že rozdělení bude respektovat geopolitickou situaci uvedených zemí před rokem 1989. Dojde tedy k rozdělení států Evropy na západoevropské a východoevropské, specifické postavení budou vyhadzovat státy severní. Toto předpokládané rozdělení vychází jak z poznatků teorie druhého demografického přechodu, tak z práce Matějkové a Paloncyové, které podobné dělení aplikovaly na evropské země devadesátých let (Matějková, Paloncyová, 2005). Rozdílná rychlost a intenzita změn v reprodukčním chování zapříčiní, že nastíněné rozdělení na regiony bývalého východního a západního bloku nebude již tak jednoznačné, jako v případě analýzy již zmíněných autorek. Následná faktorová analýza využitých proměnných přinese zřejmě rozdělení na faktor společenský a biologický. Podobnou situaci nastínila již Rychtaříková při studiu demografických charakteristik evropských zemí v roce 1985 (Rychtaříková, 2010b). Toto dělení umožní přehledný popis charakteru plodnosti studovaných zemí. Vzhledem k předpokládanému rozdílnému reprodukčnímu klimatu ve vybraných státech bude jejich situace z hlediska plodnosti žen do 24 let na počátku zkoumaného období rozdílná. Za desetileté studované období bude v předemných zemích docházet k téměř totožnému vývoji, ovšem se zpožděným průběhem v zemích východní Evropy.

Práce je rozdělena na dvě hlavní části, reprezentované poznatky teoretickými v části první a analytickým zhodnocením úrovně plodnosti žen do 24 let v části druhé. V teoretické části je v první řadě definován pojem mladá matka, následně potom představeny vybrané teorie, které

se ke studované problematice váží. Zmíněné teoretické ukotvení se pohybuje v rovině demografické, sociologické, biologické a právní. Praktická část popisuje nejdříve vývoj plodnosti v České republice s ohledem na věkové charakteristiky matek za všechna zkoumaná období obecně, následně se věnuje pouze specifickým matek do 24 let a charakteristikám plodnosti jak celkové, tak mladých žen ve třech vybraných státech Evropy.

Kapitola 2

Okolnosti mateřství v nízkém věku

Pravděpodobnost, že se mladá žena stane matkou, je dána jak osobním rozhodnutím založeným na množství hodnotových, sociálních, kulturních a ekonomických či právních faktorů, tak biologickým nebo zdravotním omezením. Vývoj pohlavního ústrojí a sexuality jako fyzických předpokladů pro těhotenství je doplňován okolnostmi založenými na momentálním stavu společnosti a jejího hodnotového systému, i rodinným a finančním zázemím potenciální mladé matky. Určitou roli zde také hraje náhoda. Rozhodnutí ženy ponechat si dítě v případě neplánovaného těhotenství je také otázkou řady okolností. Podstatné pro rozhodnutí potenciální budoucí matky mít dítě mohou být ekonomické a materiální podmínky, podpora druhých a kvalita partnerského vztahu (Hamplová, 2000). Specifickou skupinu tvoří matky do 19 let, u nichž je rozhodnutí ovlivňováno také biologickými predispozicemi, dostupností interrupce a postojem k ní, ale i revoltou proti autoritě, vrstevnickými vzory a klimatem v rodině (Kyzlinková, 2010). Následující kapitola představuje nejvýznamnější faktory, podílející se na plodnosti mladých matek.

2.5 Nejnižší věkové skupiny matek

Vnímání optimálního věku pro narození potomka podléhá mnoha okolnostem a prochází vývojem stejně jako plodnost žen podle věku. Může se lišit nejen v jednotlivých historických obdobích, ale také v rámci období jednoho, s přihlédnutím ke geografickému umístění i kultuře studované populace. Podle Skaskové je nutné nahlížet na mateřství v kontextu nejen historickém, ale též sociálním, psychologickém, medicínském, ekonomickém a spirituálním (Skasková, 2011). Reflektování mateřství v nízkém věku či pojmu mladá matka je tak odvislé od reprodukčního chování dané populace v určitém časovém období i od všeobecného vnímání optimálního věkového rozpětí pro mateřství.

Definice mladé matky pro účely této práce zahrnuje primárně dvě věkové kategorie žen. Nejmladší studovanou věkovou skupinou matek jsou ženy od 15 do 19 let (včetně), z hlediska psychologického jsou obvykle vnímány jako adolescentní. Ale toto věkové rozmezí není v psychologickém diskurzu jasně ukotveno. Někteří autoři uvádějí ukončení období adolescence až po dosažení věku 20 či 22 let a zdůrazňují individualismus z hlediska vývoje osobnosti (Vágnerová, 2005; Macek, 2003). Časté je dělení tohoto období na mladší (15-17 let) a starší

(18-19 let) adolescenci². Z důvodu neustáleného vývoje osobnosti, legislativně stanovené hranici dospělosti i biologicky daným omezením při reprodukci je období adolescence (obzvláště té mladší) z hlediska společenského většinou vnímáno jako nevhodné pro mateřství. Druhou zkoumanou skupinou (označenou spolu s kategorií 15-19 let jako mladé matky) jsou ženy v rozmezí 20-24 let (včetně). Nejenže v této věkové skupině dochází k dobíhání procesu osobnostního vývoje a prosazování se ve společenské struktuře, ale je zároveň kategorií, která v posledních letech zaznamenala jedny z největších změn z hlediska plodnosti³. Při zkoumání plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek na území dnešní České republiky z hlediska historického je nutné zmínit i legislativní posun zletilosti z 21 let v období první republiky na současných 18 let. Věková kategorie 20-24 let v průběhu let 1919-1949 tak zahrnuje i matky nezletilé. Termín mladé matky tedy pro účely této práce označuje matky ve věku do 24 let včetně.

2.6 Biologické okolnosti mateřství

Při zkoumání plodnosti žen v nejnižších věkových skupinách jsou velice významné společenské a ekonomické okolnosti rozhodnutí pro porod dítěte, ale také schopnost plodit děti. Ta je dána primárně stupněm fyzické pohlavní vyspělosti a fekunditou⁴ obecně, důležitá je také fáze rozvoje sexuality. Sexuální aktivita a antikoncepční chování mladých žen jsou velice významným prediktorem plodnosti ve věku do 24 let.

Z hlediska biologického je sexuální vývoj jedince tvořen několika stadii. Pro každou z těchto etap je vymezeno věkové rozmezí, které odpovídá fyziologickému průběhu procesu dospívání. Individuální odlišnosti jsou způsobeny jak genetickými predispozicemi jedince, tak jeho zdravotním stavem. Počátek vývoje sekundárních pohlavních znaků je spojen s obdobím adolescence. Tu můžeme dělit na tři stadia. První stadium je vymezeno věkem 10-13 let a nazývá se časná adolescence. Druhé období, adolescence střední, je ohraničeno věkem 14-16 let. Poslední, pozdní stadium adolescence zahrnuje období mezi 17. a 22. rokem života (Macek, 2003).

První období je spojeno s významnými fyzickými změnami a rozvojem druhotných pohlavních znaků. Mezi 8 a 13 roky věku dochází u dívek ke zvětšování prsních žláz. První menstruace se dostavuje průměrně do 2,5 roku od počátku této změny, nejčastěji tedy mezi 11-15 lety věku. Nástup menstruace je významným milníkem pro zkoumání plodnosti ženy. Průměrný věk při první menstruaci se vlivem příznivých sociálních a ekonomických podmínek od počátku 20. století významně snížil. Tento trend se nazývá sekulární (Zapletalová a kol., 2005). Začátkem 19. století docházelo k nástupu puberty (menstruace u dívek, spontánní výron semene u chlapců) okolo 19. roku věku, v současné době je průměrný věk o 6 let nižší (Brihcín, 2010).

² Například Kyzlinková (Kyzlinková, 2010). Naproti tomu Macek uvádí dělení adolescence na časnou, střední a pozdní (Macek, 2003).

³ Konec adolescence (dospívání provázeného mnohými změnami) je podle Petráše záležitostí individuální. Zatímco u vyučené cukrářky k němu může dojít již v 16 letech, u studovaného ekonoma může být tento předěl situován do věku 26 let (Petráš, 2010).

⁴ Fekundita = biologická schopnost muže a ženy mít děti.

V prvním období dospívání se zároveň uskutečňují první hovory se sexuální tematikou, nikoli však mezi jedinci opačného pohlaví. Ve druhém a na počátku třetího období probíhá převážně duševní vývoj jedince, který je velmi vázán na skupinu vrstevníků, dostávají se první platonické lásky často orientované na starší jedince opačného pohlaví. V tomto období je pro dospívajícího stěžejní snaha o odlišení se. Individualismus projevu, hledání osobní identity, ale současně i snaha zavděčit se skupině vrstevníků je typická především pro věkové rozmezí 14-16 let, stejně jako počátek sexuálních aktivit, většinou pouze v rovině onanie.

V posledním, pozdním stadiu adolescence dochází k prvním neplatonickým láskám i sexuálním kontaktům mezi vrstevníky (Kyzlinková, 2010). Mladiství se zajímají o sexuální polohy, techniky a odlišnosti při pohlavním aktu (Pondělíčková, 1990). Zde je nutné upozornit na fakt, že psychosexuální vývoj je oproti vývoji somatosexuálnímu opožděn a biologická schopnost a dostatečná vyspělost pro pohlavní styk nemusí nutně znamenat připravenost z hlediska psychiky. Koliba označuje kotairché⁵ za jednu z nejvíce stresujících oblastí v životě dospívajícího. Podle tohoto autora je až u 65 % dívek první pohlavní styk výsledkem snahy o konformní jednání v rámci vrstevnické skupiny (Koliba, 2011).

Z výše popsaného je zřejmé, že začátek pohlavního života před 15. rokem věku není jen otázkou nezákonného jednání (v některých případech), ale také významným zásahem do vývoje jedince. Případné těhotenství a porod jsou pro nezletilou matku velkou zátěží jak z hlediska zdravotního, tak psychického. I přesto bylo snižování průměrného věku při prvním pohlavním styku univerzálním trendem vyspělých států v období 90. let 20. Století (Weiss, Zvěřina, 2001). Následné výzkumy však vyvracejí teorii o pokračování snižování průměrného věku při kotairché. Průměrný věk při prvním pohlavním aktu se v České republice v posledním desetiletí drží okolo osmnácti let (Možný, 2002). Řada odborných studií potvrzuje, že existuje přímá úměra mezi časným začátkem sexuálního života a otěhotněním v nízkém věku (Kyzlinková, 2010; Koliba, 2011). Z výzkumu provedeného v roce 1998 na 2003 respondentech starších 15-ti let také vyplývá, že více než polovina dotázaných nepoužila při prvním pohlavním styku žádnou ochranu (Weiss, Zvěřina, 2001). Neznalost či nesrovnalosti v informacích týkajících se antikoncepce v období adolescence často vedou k jejímu nesprávnému použití nebo úplnému vynechání. Řada mýtů šířících se skupinami vrstevníků ohledně prvního pohlavního styku, například nemožnost otěhotnění z důvodu panenství dívky, jsou zajisté příčinou mnoha neplánovaných těhotenství.

Nízký věk matky nese mimo ekonomických a sociálních rizik i rizika zdravotní. Názory na optimální věk ženy při prvním porodu se velice různí. Spolu s posunem mateřství do vyššího věku dochází nejen k snaze o racionalizaci tohoto chování formou ujištění, že ideální věk pro první porod je až do 30 let, ale naopak také k upozorňování na fakt, že nejlepší fyziologické předpoklady pro jednoduché otěhotnění a hladký průběh těhotenství a porodu má žena ve věku 20-24 let. Starší ženy mají často problém nejen s otěhotněním, ale také s následným vývojem plodu, neboť s věkem matky se zvyšuje výskyt vrozených vývojových vad, a nefyziologickým průběhem porodu, mladší naopak s nepřipraveností organismu na zátěž, jakou těhotenství bezesporu je. Světová zdravotnická organizace v rámci o péče o reprodukční zdraví mladých

⁵ Kotairché je definován jako první pohlavní styk, či přímo věk při prvním pohlavním styku (Koliba, 2011).

žen vydala soupis rizik, jaká těhotenství a porod před 20. rokem života ženy přináší. Pro ženu (matku) jsou tato rizika spojená s vyšší nemocností a úmrtností následkem vyčerpání organismu, ale také nedostatkem některých významných látek (železo, jód) pro metabolismus. Z hlediska dítěte mladé matky jsou známá rizika nedonošenosti a vyšší nemocnosti. Pro mladou rodinu jako takovou potom hrozí následky poruchy její funkce a ekonomického strádání (Hamanová, 1998).

2.7 Legislativní okolnosti mateřství

Plodnost mladých matek je mimo biologických omezení významně ovlivňována i faktory sociálními. Společenské normy a pravidla regulují prakticky všechny oblasti lidského života, reprodukci nevyjímaje. Jejich dodržování je buď založeno na dobrovolnosti a vymáháno pomocí společenského tlaku na jedince, nebo je formálně právně vymahatelné. Formální (všeobecně závazná) pravidla, neboli právní normy (legislativa) jsou významným regulačním a formujícím nástrojem společnosti (Lokajová, 2005).

I v natolik intimní sféře, jakou je sexuální život, existuje soubor legislativních opatření, týkajících se jak přímo intimního života jedince, tak omezení v ostatních oblastech pojících se s reprodukcí. Významnou měrou je plodnost ovlivňována také populačními opatřeními a sociální politikou státu. Tato opatření nejsou z historického pohledu neměnná a mají tak větší či menší vliv na proměny počtu narozených i charakteristiky rodičů. Důležitým prvkem pojícím se s plodností mladých žen jsou věková omezení. Legislativní opatření se v tomto ohledu týkají stanovení zletilosti, minimálního věku při pohlavním styku, podmínek interrupce i možnosti předepisování antikoncepce.

Věková hranice označující zletilost určuje nejen způsobilost k právním úkonům, ale je mnohdy i společensky vnímanou hranicí dospělosti. Ještě v 16. století byla zletilost určována individuálně na základě fyzického ohledání. Posunem kupředu ve smyslu jednotnosti tohoto opatření bylo postupné stanovení věkové hranice, která byla až do roku 1811 rozdílná podle pohlaví. V roce 1811 byla všeobecným rakouským zákoníkem ustanovena zletilost na věk 24 let. Tato hranice platila až do první republiky, kdy byla zákonem 447/1919 snížena na 21 let (Šiška, 2007). Občanský zákoník z roku 1950 ustanovil novou hranici zletilosti na věk 18 let. Od roku 1964 vychází české právo z konceptu postupného nabývání zletilosti. „V zásadě je tak podle občanského zákoníku každá fyzická osoba způsobilá k právním úkonům, které odpovídají její rozumové a volní vyspělosti. Plná způsobilost k právním úkonům se pak nabývá dosažením zletilosti. Zletilost je primárně vázána na nabytí 18 let věku, avšak zletilosti lze nabýt i dříve, a to uzavřením manželství (i neplatného), pokud je v době uzavření manželství snoubenci alespoň 16 let“ (Kornel, 2010, str. 4).

K postupnému nabývání práv a závazků dochází již od patnácti let věku, odkdy je stanovena možnost omezeného pracovněprávního poměru, nebo také trestní odpovědnost a odpovědnost za přestupky. Teoreticky je tedy šestnáctiletá zplnoletněná osoba způsobilá k podepisování velice významných dokumentů a k nakládání například s hmotnými statky, nikoli ovšem k práci v rozsahu standardní pracovní doby. I přesto je „věk 15 let tedy zřejmě možno považovat za

"vstupní bránu" na cestě k nabývání většiny práv, které fyzické osobě náleží" (Kornel, 2010, str. 5).

Právní systém tak poskytuje množství paradoxních situací. Nezletilá nezplnoletná matka není způsobilá k právním úkonům, nemůže tak být zákonným zástupcem vlastního dítěte, jednat jeho jménem ani spravovat jeho majetek. Díky této nezpůsobilosti nemůže ani požadovat většinu dávek sociální podpory. Svobodná nezletilá matka tak byla do roku 1998, kdy došlo k novele příslušného zákona, znevýhodněna oproti matce vdané s plnými rodičovskými právy. Zmíněná novela ustanovila možnost soudně přiznat matce ve věku alespoň šestnácti let dílčí oprávnění tvořící obsah rodičovské povinnosti. Tímto ustanovením došlo alespoň k částečnému vyrovnání práv rodičů nesezdaných a sezdaných vůči jejich dítěti. Bez soudního projednání nabytí zletilosti či rodičovských práv stále platí, že není-li alespoň jeden z rodičů způsobilý k právním úkonům, je předmětnému dítěti určen poručník, který ovšem ze zákona neplní vyživovací povinnost. Rodiče (i nezletilí) mají ale vždy právo osobně se o dítě starat, pokud o něj mají zájem a jsou o něj schopni pečovat. Pokud nejsou nezletilí rodiče schopni plnit svou vyživovací povinnost, přechází tato na jejich vlastní zákonné zástupce (Kostrhounová, 2006).

Význam právně zakotvené zletilosti pro plodnost v nejnižších věkových skupinách matek je tak dán především množstvím omezení ve vztahu k možnosti samostatného rozhodování nezletilých. Zatímco mají rodiče zcela legální možnost přivést dítě na svět, jejich rodičovská práva jsou následně výrazně omezena. Snižování věkové hranice zletilosti na území dnešní České republiky v tomto smyslu zmenšuje disproporci mezi minimálním věkem, kdy se může z hlediska biologického stát žena matkou a legislativně upravenou možností se o dítě plně starat.

Důležitým prvkem z hlediska legislativních věkových opatření je i zákonná minimální hranice pro pohlavní styk, která je v České republice stanovena na 15 let. Výklad práva v tomto směru však není jednoznačný. Z Listiny základních práv a svobod vyplývá, že každý má právo činit to, co není zákonem zakázáno, nevyjímaje rozhodnutí o počátku svého sexuálního života. Nedojde-li ke konfliktu s právním ustanovením, není jednání přestupkem ani trestným činem. Z pohledu trestního práva platí, že pro osobu mladší patnácti let nejsou v tomto ohledu žádná omezení. Pohlavní styk s osobou mladší patnácti let je trestný pouze pro osobu starší patnácti let, který tyto praktiky s osobou mladší patnácti let provozuje. Teoreticky je tedy možné, aby mezi osobami mladšími patnácti let docházelo legitimně k pohlavnímu styku.

Z podobného principu vychází i otázka předepisování hormonální antikoncepce dívkám mladším patnácti let, kdy je vydání tohoto předpisu čistě na zvážení lékařem. Je-li dívka pevně odhodlána začít svůj sexuální život před dovršením patnáctého roku věku a není-li ze strany lékaře důvodné podezření, že tak bude učiněno s partnerem starším patnácti let, po zvážení případných zdravotních rizik může být antikoncepce předepsána (Mitlöchner, 1998). Význam možnosti užívání hormonální antikoncepce, stejně jako dostupnost jejích ostatních forem je pro zkoumání plodnosti v nízkém věku klíčový, jelikož „prostředky zabráňující početí jsou ze všech proměnných determinujících porodnost nejvýznamnější“ (Rabušic, 2001, str. 100).

Věková omezení se velkou měrou týkají i pravidel pro interrupci. Ta nebyla vždy na území českých zemí legální. Zákon z roku 1950 ustanovoval skutkovou podstatu usmrcení lidského plodu jako trestnou odnětím svobody až na 10 let. Jedinými výjimkami bylo přímé ohrožení života nebo zdraví matky a dědičná choroba rodičů. Významným mezníkem se stal rok 1957,

kdy 19.12. vešel v platnost zákon 68/1957 sbírky o umělém přerušení těhotenství, který znamenal možnost provedení interrupce nejen ze zdravotních důvodů, ale také z důvodů hodných zvláštního zřetele. Podle některých autorů (Kučera, 2008, 1994) bylo přijetí tohoto zákona předčasné a stalo se opatřením spíše sociální povahy, nikoli nástrojem plánovaného rodičovství. Podle Kučery byl základním nedostatkem zákonem umožněného nenarození dítěte fakt, že mu nepředcházela žádná opatření týkající se dostupnosti antikoncepce (Kučera, 1994). Možnost provedení zákroku byla vázána na posouzení interrupční komisí, jejíž rozhodnutí záviselo na společenských potřebách jednotlivých období. V roce 1986 bylo od nutnosti komisionálního posouzení ustoupeno a k provedení zákroku postačovala žádost těhotné ženy. Interrupce mohla být provedena do 12 týdne těhotenství, pokud tomu nebránily zdravotní důvody. V současné době je zákon 66/1986 stále platný, doplněný pouze o tři vyhlášky. Vyhláška z roku 1992 stanovuje platbu za tento zákrok (Sokačová, 2005).

Legislativně ustanovená možnost volby v případě neplánovaného těhotenství je důležitým faktorem při rozhodování těhotné dívky o ponechání dítěte (Vašková, 2006). Dívkám do 16 let lze v současném právním systému České republiky provést umělé přerušení těhotenství pouze se souhlasem jejich a jejich zákonných zástupců (i v případě interrupce ze zdravotních důvodů). Dívce starší šestnácti a mladší osmnácti let stačí k provedení zákroku její svobodná vůle, lékař je ale povinen informovat zákonné zástupce buď ústně, nebo písemnou formou do vlastních rukou. Samostatnou otázkou je problematika pozdního zjištění těhotenství těhotnou dívkou či ženou, neboť dvanáctý týden těhotenství je pro provedení zákroku limitní (Skasková, 2011). V případě, že dívka své nechtěné těhotenství odhalí ještě před vypršením lhůty pro možnost interrupce, přichází na řadu rozhodnutí, které nemá pouze individuální charakter. Volba interrupce je založena na množství emocionálních, racionálních i morálních rozhodnutích, ale i na finančním omezení⁶ a obavě ze zdravotních následků (Skasková, 2011).

Důležitým prvkem při zkoumání plodnosti jsou z legislativního hlediska i populační opatření. Každá společnost zasahuje do vývoje obyvatelstva, ať již záměrně nebo nevědomky, skrytě či programově.

Na území dnešní České republiky byly snahy o centrální řízení a plánování života jednotlivců patrné především v období socialismu. Pronatalitní charakter populační politiky státu vycházel z potřeby vysokých přírůstků obyvatelstva v produktivním věku a byl motivován především politicky a ekonomicky (Kučera, 1994). Od 50. let byla populační politika orientována především na materiální stimulaci plodnosti (Koubek, 1981). Měnová reforma a ukončení lístkového hospodaření a uvolnění cen znamenala velký zásah do hospodaření vícedětných rodin.

V průběhu 60. let docházelo k postupnému snižování úrovně plodnosti. V té době připravená pronatalitní opatření byla přijata až počátkem 70. let a místo kompenzace nízké plodnosti v době jejího trvání tak působily na plodnost početně silných ročníků narozených v letech 1946-1950 (Kučera, 1994). Mezi hlavní změny patřilo zvýšení přídavků na děti, prodloužení mateřské dovolené a masová výstavba družstevních bytů. V 80. letech mělo spíše

⁶ Cena interrupce se v současné době v České republice pohybuje od 2000 do 4500 Kč podle rozsahu zákroku a výběru kliniky. Miniinterrupce (zákrok prodělaný do osmého týdne těhotenství) je finančně i zdravotně méně náročný.

antinatalitní účinek zhoršení ekonomické situace rodin s dětmi vlivem snížení dotací na dětské potřeby (Kučera, 2008).

Významným mezníkem je rok 1989, který znamenal převrat nejen v rovině politické a ekonomické, ale také ve společenské a hodnotové. Od roku 1990 nebyla populační politika v České republice deklarována, podpora rodin probíhá primárně formou poskytování pomoci nízko-příjmové části obyvatelstva. Prosazeno bylo pouze zvýšení některých dávek v roce 2005, ty ale nebyly v průběhu následujících let valorizovány a tak byla jejich účinnost spíše krátkodobého rázu (Kocourková, 2010).

2.8 Ekonomické, sociální a kulturní okolnosti mateřství

Přechod k rodičovství je zajisté jednou z nejvýznamnějších tranzic v životě člověka. Zásadní rolí ženy ve společnosti je role mateřská a její nenaplnění je provázeno silným kulturním tlakem. I přes legalizaci interrupcí a dostupnost antikoncepce je bezdětná žena i nadále tímto stavem většinou stigmatizována. K přechodu do rodičovství dochází i mimovolně, neplánovaně (Možný, 2006). Avšak jak namítá Rabušic, u prvního dítěte není nechtěnost většinou otázkou plného odmítání, ale spíše špatného načasování (Rabušic, 2001). Dalším důležitým prvkem rodičovství je jeho nerevokovatelnost. Možný vidí v této charakteristice z hlediska tlaku na individuální jednání bez silné opory v tradici negativum, jelikož na rozdíl od většiny ostatních životních rozhodnutí (vzdělání, manželství, výběr povolání) je narození dítěte událostí, kterou nelze vzít zpět. Rabušic naopak zmiňuje přechod k roli rodiče jako princip redukce nejistoty. Při narození dítěte je z velké části dáno, jak se bude v širším měřítku situace nadále vyvíjet. Rabušic říká: „Má-li dívka ve svých šestnácti letech dítě, aniž je provdána, její další život je jí náhle – z devadesáti procent – předepsán ...“ a dodává: „... bude mít proto asi tendenci vdát se za někoho, koho by si za jiných okolností nevzala. Životních voleb, které má, není mnoho a většina z nich je špatných.“ (Rabušic, 2001, str. 164).

Přechod k rodičovství je pro Rabušice v situaci nejistoty možností její redukce a vytyčení jasnější životní dráhy (Rabušic, 2001). Možný dále definuje tento přechod jako zlomový a přicházející bez přípravné periody. Těhotenství podle zmíněného autora připravuje ženu na mateřství po fyzické, nikoli sociální stránce. Laktační psychóza je potom důsledkem hormonální nerovnováhy, ale též rozčarováním v oblasti společenské. Vzdělanější a pracovně profesionálnější ženy prožívají tuto krizi (jak mateřství nazval LeMasters v roce 1957) ve větší míře. Díky vyššímu vzdělání a pracovní kariéře jsou zvyklé na perfektní přípravu před „výkonem“, mateřství jim ale tuto možnost nedává (Možný, 2006).

Posun plodnosti do vyššího věku v současné době může být vnímán jako indikátor zodpovědného přístupu mladé generace, která se snaží o co nejlepší reprodukci vlastního sociálního a ekonomického kapitálu. Vyšší vzdělanost žen totiž znamená vyšší náklady z hlediska ztracených příležitostí na každé další dítě (Rabušic, 2001). Pluralizace hodnot a norem a vyšší ekonomická aktivita a vzdělanost žen vedou ke změnám reprodukčních a partnerských strategií. Mladí lidé aspirující na vyšší sociální postavení tak odkládají sňatky a plození potomků z důvodu potřeby větších časových investic do svého individuálního rozvoje (Možný, Rabušic, 1998). Tento trend zmiňuje i Rychtaříková. K poklesu plodnosti podle ní

dochází v důsledku konfliktu pracovních povinností ženy a jejího tradičního postavením v rodině. „Prodloužená doba studia vysokoškoláček zkracuje věkový interval pro rození dětí, přičemž vyšší věk při narození prvního dítěte s sebou nese zvýšené riziko nenarození dalších dětí. Odkládání narození prvního dítěte je navíc zesilováno snahou dosáhnout co nejdříve určitého profesního postavení a teprve potom mít děti.“ (Rychtaříková, 2003, str. 45).

Proměnu hodnot ve společnosti a její vliv na reprodukci ilustruje situace před a po roce 1989 v České republice. Zatímco před rokem 1989 bylo rodičovství často jedinou cestou k seberealizaci a osamostatnění se, po roce 1989 ovládají přístup k životu individualistické hodnoty a kariérní ambice. Důležitým prvkem je i osamostatnění žen, které je předpokladem pro nezávislé rozhodování v případě neplánovaného těhotenství (Vašková, 2006). Mladí lidé ale stále považují děti za přirozenou součást života. Přetrvávání tradičních hodnot alespoň k rovině postoje je zřetelné i ze závěrů výběrových šetření, které ukazují mimo jiné na nenahraditelnost manželského prostředí pro výchovu dětí (Hamplová, 2000). I přes mnohé a rozsáhlé změny ve společenských postojích a hodnotách zůstává rodičovství jedním z nejzřetelnějších cílů a patří mezi základní životní plány (Kučera, 2000).

Věk je pro vymezení mateřství jak důležitou biologickou charakteristikou, tak i charakteristikou sociální (Pomahačová, 2006). Reálný průměrný věk při narození prvního dítěte je mnohdy značně odlišný od věku považovaného za ideální (z výsledků výběrových šetření) v závislosti na sociálních, ekonomických i kulturních charakteristikách respondenta. Nejjasněji diferencujícím prvkem je v tomto případě vzdělání respondenta (Chaloupková, 2008).

Ideální věk pro porod prvního dítěte z výsledků dotazníkových šetření v České republice v roce 2000 vychází v průměru na 24,5 roku (Kučera, 2000). Tomuto zjištění odpovídají i závěry šetření CVVM (24,7 roku v roce 2006; Chaloupková, 2008) a Pomahačové, podle které je ideální věk pro první porod (z hlediska prezentovaného v časopisech) do 30 let. V důsledku změn reprodukčního chování a posunu plodnosti do vyššího věku je ale stále více zdůrazňován pozitivní vliv mateřství na ženu nad 30 let. Starší žena si z tohoto pohledu mateřství více užije a dojde také k prodloužení jejího mládí.

Tento názor se ovšem neshoduje s lékařským stanoviskem, které jasně poukazuje na zdravotní rizika primiparitního porodu po třicátém roce věku. Plodnost žen mladších dvaceti let je naopak často vnímána jako předčasná a ohrožující mladou rodinu jak finančně, tak emočně (Pomahačová, 2006). Ideální věkové rozmezí prezentované médii je v tomto smyslu rozsáhlejší a tendenčněji laděné než názory respondentů.

Z hlediska nejnižší věkové skupiny matek (do 17 let včetně) je podstatná i otázka socioekonomického původu těhotných nezletilých. Většinou je zdůrazňována souvislost mezi špatnými životními poměry, časným počátkem intimního života a nedostatečnou oporou v rodině dívky na straně jedné a časným těhotenstvím na straně druhé. Problematickou se tato situace stává především proto, že děti těchto matek často sami nebudou vyrůstat v příznivých podmínkách. Často diskutovanou problematikou je v tomto ohledu reprodukce chudoby (Kyzlinková, 2010). Dalšími faktory, které mohou ovlivňovat možnost otěhotnění v nízkém věku je neuspokojivý vztah s rodiči, špatné finanční zázemí a nedostatečná výchovná role otce (Balharová, 2002).

Plodnost v nejnižších věkových skupinách matek je zřetelně ovlivňována i širšími ekonomickými a sociálními okolnostmi na úrovni státu. Historické proměny podmínek pro život a rodičovství i obecnější ekonomické, politické a hospodářské milníky měly na vývoj plodnosti v České republice značný vliv.

Vznik československého státu je spojen s velkou heterogenitou v mnoha oblastech (demografické, národnostní, ekonomické i sociální), ale taktéž s vyspělým průmyslem. I přes tuto skutečnost provázely vývoj ČSR slabší ekonomické krize především v letech 1921-1923. Světový hospodářský vývoj a především ekonomická krize třicátých let zapříčinily ekonomickou a následně i politickou nestabilitu provázenou především prudkým nárůstem nezaměstnanosti v letech 1933-1934. Po roce 1933 dochází i k zesílení národnostních problémů. První republika je taktéž obdobím zavádění mnoha opatření pro ochranu a ekonomickou pomoc obyvatelstvu. Po roce 1938 přichází období sedmi let protektorátu, a s ním i změna rozlohy, národnostního složení a sociálních podmínek ve státě.

Padesátá léta znamenala především kolektivizaci zemědělství, znárodnování průmyslných podniků a služeb a dalších politických zásahů do ekonomiky i sociálního života populace. Rok 1953 navíc provázela i měnová reforma, která vedla k významnému snížení životní úrovně obyvatelstva. Dlouhodobé plánování a direktivní řízení ekonomiky mělo za následek ekonomickou stagnaci v šedesátých letech i na počátku let osmdesátých. Velký význam pro reprodukční klima měly především změny spojené s životní úrovní a bydlením. Sociálně-pronatalitní klima ve společnosti v sedmdesátých letech byl provázen vzestupem plodnosti i sňatečnosti (Kučera, 1994).

Významnou společenskou a především politickou a ekonomickou změnou se stala sametová revoluce v roce 1989. Přejít ke kapitalismu a demokracii je podle Večerníka charakterizován především přechodem od reprodukčního modelu k modelu tržnímu. Zatímco v reprodukčním modelu se finanční situace rodiny odvíjí od velikosti a složení domácnosti, v tržním modelu je životní úroveň domácnosti závislá na aktivitě jejích jednotlivých členů. Tato situace byla v devadesátých letech doprovázena růstem nerovností. Transformační proces znamenal také značnou proměnu v sociálním postavení většiny obyvatel a subjektivní pocit zlepšení životních šancí, či naopak pocit sociální deprivace (Večerník, 1998). Ekonomický vzestup České republiky na počátku nového tisíciletí byl zastaven ekonomickou krizí, která započala v roce 2009 a ovlivnila hospodářský vývoj v celosvětovém měřítku.

Kapitola 3

Plodnost v nízkém věku z pohledu demografie, sociologie a psychologie

Plodnost v nejnižších věkových skupinách matek prochází ve všech vyspělých státech od poloviny 20. století značnou proměnou. Z demografické statistiky je patrné snižování úrovně plodnosti, její posun do vyššího věku a zvyšování podílu mimomanželsky narozených dětí. Diskurzy jednotlivých vědních disciplín se opírají o množství teoretických konceptů, které mají za úkol postihnout nejdůležitější faktory, které tyto změny odehrávající se napříč všemi vyspělými společnostmi zapříčiňují a které stojí za rozhodnutím mít či nemít dítě v určitém věku. V následující kapitole bude uveden pohled demografický, sociologický a psychologický.

3.1 Druhý demografický přechod

Proces zahrnující množství reprodukčních změn, projevujících se především poklesem plodnosti, jejím posunem do vyššího věku, nárůstem počtu mimomanželských dětí a poklesem sňatečnosti, započal v zemích severní a západní Evropy v 60. letech 20. století. Tyto proměny mají za následek mimo jiné spolu se zlepšováním úmrtnostních poměrů i zvýšení podílu starých osob v populaci a ovlivňují tak mnoho aspektů života společnosti (Chludilová, 2005). Podle van de Kaa je možné počátkem těchto změn ustanovit rok 1965. Francouzská socioložka Sullerotová nazývá toto období bodem zlomu a uvádí rok 1964 (Rabušic, 2001). Průměrný počet dětí na jednu ženu se v průběhu následujících dvaceti let dostává hluboko pod hranici prosté reprodukce (2, 1 dítěte) a průměrný věk při porodu se zvyšuje o několik let.

V zemích jižní Evropy a v socialistických státech se uvedené tendence začaly projevovat později a jsou v některých případech datovány až do počátku 90. let 20. století. Podle Kalibové je sporné, zda jsou uvedené proměny indikátorem proběhlé tranzice, nebo se jedná pouze o kolísání úrovně plodnosti. Upozorňuje při tom na fakt, že po roce 1985 v případě severních a západních států a po roce 2000 v případě některých států východních dochází k jejímu opětovnému zvýšení (Kalibová, 2006). Specifické charakteristiky plodnosti ovšem zůstávají odlišné.

Koncept druhého demografického přechodu je vysvětlujícím schématem proměny plodnosti v současných vyspělých společnostech. Pojem se zrodil v roce 1986, pochází od

autorů belgického a nizozemského původu, Rona Lesthaeghe a Dirka van de Kaa, a tematizuje novou fázi vývoje reprodukčních charakteristik v Evropě (Rabušic, 2001). Podle Colemana tkví hlavní přínos teorie druhé demografické tranzice ve váze, kterou přikládá myšlenkám a penězům při proměně reprodukčního chování. Jinak řečeno, hodnotí problematiku z hodnotového a makroekonomického hlediska (Comenan, 1999).

Šíření nového reprodukčního trendu napříč vyspělými společnostmi probíhá synchronizovaně, relativně jednotně a vcelku nezávisle na specifických charakteristikách jednotlivých států. Tento fakt se někteří autoři pokouší vysvětlit konceptem ideové a kulturní změny. Část společnosti otevřená novým reprodukčním přístupům podle nich formou bezprostřední komunikační interakce rozšiřuje typy chování, které byly vyhodnoceny jako výhodné. V moderní společnosti probíhá tato hodnotová difuze velmi rychle díky masové komunikaci a geografické mobilitě. I přes zdánlivý dojem nárůstu individualizace a svobodné volby životní dráhy je rozhodování jedince stále kontrolováno společenskými normami a předpoklady, které ho nutí k uniformnímu jednání. Proto jsou tyto změny přijímány většinou napříč společenskými celky (Rabušic, 2001).

3.2 Sociologické a socioekonomické teorie

V předchozí části byl nastíněn koncept charakterizující změny v reprodukčním chování v posledních desetiletích. Důvody těchto změn jsou předmětem rozsáhlých diskuzí a pohybují se od roviny individuální až k makroekonomické, která je součástí uvedené teorie druhého demografického přechodu. Na mikroekonomickém základu stojí teorie racionální volby, individuální rovina je reprezentována konceptem životní dráhy.

Paradigma životní dráhy

Základní stavební myšlenkou teorie životní dráhy (life course) je očekávaná následnost a vhodné časování významných životních událostí, které je pro různé kultury a historická období rozdílné. Společnost si tak sama stanovuje optimální běh životních událostí a rolí a jejich správné načasování v životě jedince, a to buď formou formální, nebo neformální. Formální pravidla jsou většinou právně vymahatelná a týkají se legislativně stanovené hranice například minimálního věku (minimální věk pro pohlavní styk). Neformální pravidla jsou tvořena společenským tlakem a sankcionováním nonkonformního jednání. Neformální sociální očekávání spojená s věkem mohou mít tři podoby. Mohou stanovovat vhodný věk určité životní události pomocí průměrného věku při této události v dané společnosti, pomocí obecně akceptovaného vhodného věku, nebo pomocí věkového rozmezí, ve kterém je možné událost uskutečnit (Chaloupková, 2008). Podle některých autorů však mají neformální pravidla charakter pouhého doporučení a nejsou normativní, v případě jejich porušení nedochází obvykle k sankcionování (Marini, 1984 in Chaloupková, 2008).

Časování životních událostí je většinou velice úzce spojeno s reprodukcí. Tento fakt je dán biologickými omezeními, která plození a rození dětí provázejí, ale také významem reprodukce pro společnost. Ideální věk pro odstěhování se dětí od rodičů, pro sňatek i pro narození prvního dítěte se tradičně odvíjejí od plodného období ženy, omezeného dosažením pohlavní dospělosti

na straně jedné a menopauzou na straně druhé. Věková pravidla spojená s plodností jsou jak formální (věkové omezení asistované reprodukce), tak neformální (konsenzuální věkové hranice pro porod prvního dítěte) (Chaloupková, 2008).

Vnímání ideálního věku při prvním porodu a zakládání rodiny je značně proměnlivé z hlediska aktuálního stavu společnosti. V tradičním pojetí životní dráhy předchází narození prvního dítěte dokončení vzdělání, nalezení zaměstnání, ekonomická nezávislost, odstěhování od rodičů a sňatek. Situace v socialistických státech byla povětšinou jiná. Těhotenství dívky přicházelo často v době její ekonomické nesamostatnosti a odstěhování od rodičů následovalo až po sňatku.

Po politickém převratu přichází výrazná změna v demografickém chování. Do popředí v životních cílech mladé generace se dostává využití nových možností, kariérní ambice a snaha o seberealizaci. Tato proměna hodnot vede k upřednostnění jiných než reprodukčních cílů v životní dráze a tudíž i k celkovému posunu plodnosti do vyšších věkových skupin. Podstatnou změnou je i oslabení vnímání sňatku jako důležitého kroku před narozením dítěte. Tento trend je nejlépe pozorovatelný ve věkové kategorii do 20 let (Vašková, 2006).

Teorie individualizace a mikroekonomické teorie fertility

Z hlediska individuálního označuje Rabušic příčinou probíhajících změn v reprodukčním chování obrovskou hodnotovou proměnu. Klíčový význam má podle něj změna chápání funkce individua v industrializované a ekonomicky, politicky a sociálně konvergované společnosti. Podle něj byla před tímto přechodem „individualita obecně podřízena tlaku pospolitosti a jejím autoritám“ a byl předepsán „časový rozvrh individuálního životního cyklu“ (Rabušic, 2001, str. 179). Spolu s rozvojem technologií a dynamicky se rozvíjející společností je kladen velký důraz na individuální volbu vlastní podoby životní dráhy, vznikají nové kulturní normy a vzorce, a celková sociální změna tak ovlivňuje velkou měrou i reprodukční chování společnosti (Rabušic, 2001).

Podle Možného a Rabušice má zásadní význam ekonomický vzestup žen, který podněcuje jak nezávislost na sňatku a manželovi, tak proměnu role matky v rodině. „Také zvyšující se důraz na autonomii jednotlivce, na jeho svobodu a rovné partnerství ve vztahu dvou osob zákonitě vedl k novým reprodukčním a partnerským strategiím.“ (Možný, 1998, str. 107). V prostředí České republiky byl tento proces ovlivněn znemožněním rozvoje pluralitních myšlenkových systémů v době socialismu a tak i přes vysokou zaměstnanost žen nedošlo k rozvolnění tradičních rodinných struktur (Možný, Rabušic, 1998). K individualizaci společnosti známé ze západních států dochází v prostředí bývalého východního bloku se zpožděním.

V sociologické literatuře se s teorií individualizace pojí pojem postmoderní rodina, která je specifická hodnotovou diskontinuitou mezi rodiči a dětmi, nestabilitou v párovém životě a postupnou liberalizací žen ve vztahu k utváření rodinného zázemí. Podle Možného uvízla postmoderní společnost „ve smyčce posilující se zpětné vazby: čím méně se ve společnosti rodí dětí, tím jsou vzácnější – tím větších společenských oprávnění se jim dostává a tím jsou nákladnější“ (Možný, 2006).

Individuální rozhodnutí páru mít děti se opírá o množství aspektů. Podle mikroekonomických teorií je člověk racionálně jednající bytostí, uvažující ve svém vlastním zájmu v ekonomickém kontextu. „Předpokládá se, že racionální jedinec v situaci rozhodování (volby) zvažuje náklady (cenu) a výnosy (prospěch) a určité řešení zvolí (uskuteční) jen tehdy, pokud získaný prospěch převyší náklady“ (Jandourek, 2001, str.272). Rozhodnutí pro nejvýhodnější strategii je podle modelu momentálního cíle vázané na současnost a její blízké okolí a nebere v potaz vzdálenější budoucnost (Jandourek, 2001).

Nejznámější teorií zaštiťující tyto myšlenky je teorie racionální volby, vycházející z neoklasických ekonomických teorií. Významnými představiteli jsou Garry S. Becker či její zakladatel ekonom Adam Smith. Dítě je v tomto smyslu chápáno jako statek, jehož vlastnictví s sebou nese jak pozitiva, tak negativa. Ekonomickou analýzou plodnosti dochází ke vzniku specifické teorie nazvané mikroekonomická teorie fertility. Podle tohoto konceptu je plodnost výsledkem vědomého rozhodnutí a její výsledná výše je sumou existujících příležitostí a limitů. Dítě je podle některých autorů speciálním případem kapitálového zboží. Snížení plodnosti je pak důsledkem zvýšení zájmu o kvalitu dětí na úkor jejich kvantity (Rabušic, 2001).

Kvalitnější dítě je nákladnější jak z hlediska financí (vzdělání, kroužky), tak z hlediska času a emocí, tedy nákladnější ve smyslu ztracených příležitostí (rozvoj osobnosti). Trend snižujícího se počtu dětí při zvyšujícím se příjmu domácnosti je vysvětlován pomocí poptávky po vyšší kvalitě dítěte u ekonomicky zajištěnějších rodin (Čeledová, 2009). Rozhodnutí se pro pořízení dítěte vychází z kalkulace, která je založena na momentální kvalitě a množství informací. Tato rozhodnutí tedy nejsou objektivně racionální.

Aplikace ekonomických modelů a zákonitostí má značné množství kritiků. Podle Caldwell je proměna reprodukčního chování v posledních desetiletích otázkou westernizace (pozápadnění) společnosti. Tento proces je velmi široký a na rozdíl od modernizace (kde jsou základními prvky strukturální faktor a faktor ekonomického rozvoje) probíhá napříč zeměmi bez ohledu na stupeň jejich ekonomického rozvoje. Týká se tedy spíše proměny hodnot a může předcházet ekonomickému rozvoji a modernizaci (Rabušic, 2001).

3.3 Syndrom rizikového chování mládeže

Teorie syndromu rizikového chování mládeže se opírá o myšlenku, že zdravotní stav a reprodukční chování jedince jsou úzce propojeny se sociální a psychologickou složkou jeho životního prostředí. Pojem riziko má v této souvislosti původ v epidemiologii. Obecně je charakterizováno jako pravděpodobnost, že dojde k určité události a součin velikosti jejích následků. V epidemiologii je zkoumání rizika zaměřeno na faktory spojované s rostoucí pravděpodobností jejich negativního dopadu na zdraví jedince (Jessor, 1991). Tyto negativní vlivy, nebo též rizikové faktory, jsou v medicíně zkoumány z hlediska biologického, fyzického prostředí, nebo též psychosociálního. Poslední zmíněná oblast se dostala do popředí zkoumání rizikových faktorů ve vztahu ke zdraví mládeže až v posledních letech a vytvořila zcela nový pohled na zkoumání kauzality při snaze o redukci nemocnosti a úmrtnosti adolescentů. Byl tak vytvořen nový podobor s názvem behaviorální epidemiologie, zabývající se zkoumáním vlivů kulturního a společenského prostředí na zdraví jedince (Jessor, 1991).

Syndrom rizikového chování v dospívání (neboli risk behaviour syndrome, nová morbidita mládeže) je možné charakterizovat výskytem několika projevů, které spolu často koincidují. Jedná se o abusus návykových látek, či přímo o závislost na alkoholu nebo psychotropních látkách, o oblast psychiky jedince a jeho interakce s okolím, a v neposlední řadě o rizika spojená s reprodukčním zdravím. Do problematiky návykových látek u adolescentů spadá především užívání nikotinu, alkoholu a ilegálních drog. Abusus návykových látek se v této věkové kategorii neustále rozmáhá⁷. Oblast negativních psychosociálních jevů je charakterizována opakujícími se poruchami chování, které trvají alespoň půl roku. Mezi tyto poruchy se řadí agresivita, žhářství, útěkářství, školní selhávání, ničení majetku a krádeže. Psychosociální jevy mohou mít i podobu deprese, úzkosti, nebo syndromu hyperaktivity a snížené pozornosti. Výše zmiňované faktory jsou významným prediktorem nejen úrazovosti, ale i úmrtnosti mládeže (Hamanová, Kabíček, 2001).

Velice významným negativním faktorem je rizikové sexuální chování, vyznačující se velmi časným započatím intimního života a relativně častým střídáním sexuálních partnerů (tzv. sériová monogamie). Důsledkem tohoto jednání je zvýšená incidence pohlavně přenosných chorob u mladistvých ve věku 15-24 let a časté nechtěné těhotenství a následný indukovaný potrat. Raná sexuální zkušenost má prokazatelný vliv nejen na psychiku jedince, ale též na jeho budoucí zdravotní stav. Prožitky sexuální intimity před ukončením fáze nalezení vlastní identity nesou riziko narušení vývoje osobnosti (Hamanová, Kabíček, 2001). Psychosociální nezralost při prvním pohlavním styku nese stejně závažná rizika jako nezralost biologická. Nedokončený vývoj jak celkové, tak slizniční imunity a děložního čípku dívek do 17 let je příčinou zvýšeného rizika nákazy pohlavně přenosnými chorobami v tomto věku. Častý výskyt cervikální ektopie cylindrického epitelu (výstelka děložního hrdla se ocitá v poševním prostředí) vede k větší náchylnosti ke karcinogenezi (Hamanová, Kabíček, 2001).

Rozvírání nůžek mezi počátkem sexuální aktivity a vstupem do dospělosti (jako společensky vnímanému předělu v rámci životní dráhy jedince) je dáno několika faktory. Společenské klima více akcentující sexualitu a snižování věku při první menstruaci vede k většímu vrstevnickému tlaku na zahájení pohlavního života před ukončením 17. roku života. V praxi je často rozestup mezi prvním sexuálním stykem a založením rodiny okolo 12 let. Zatímco obecně dochází k posunu plodnosti do vyššího věku, plodnost nezletilých zůstává na překvapivě stabilní úrovni. Nechtěné těhotenství mladistvé ženy přináší těžké rozhodnutí v podobě potratu či porodu dítěte s nepříznivým socioekonomickým prostředím pro start do života (Havlín, 2001).

I přes jasné negativní důsledky, které rizikové chování přináší, je důležité upozornit na fakt, že většina adolescentů je akceptuje jako nedílnou součást svého jednání a je ochotna se tomuto riziku vystavit. Z hlediska společenského je časný počátek sexuálního života, rebelské vystupování a užívání alkoholu, tabáku a omamných látek zřejmě potřebnou součástí vývoje jedince. „Obsáhlé výzkumy prokázaly, že rizikové chování dospívajících je funkční, záměrné, instrumentální a cílené a že tyto cíle jsou často centrální pro normální vývoj dospívajících.

⁷ Cigarety kouří až 41 % pražských středoškoláků. Současně vědí o riziku karcinogenity. Alkohol konzumuje 91 % 16-ti letých studentů v ČR a opilost v posledním roce zažilo přibližně 54 % z nich. Nejvíce jsou ilegálními drogami postiženi adolescenti ve věku 15-19 let (Hamanová, Kabíček, 2001).

Kouření, pití alkoholu, užívání drog, riskantní řízení nebo zahájení sexuální aktivity v raném věku může být nástrojem při získávání akceptování a respektu u vrstevníků, při dosahování nezávislosti na rodičích, při odmítání norem a hodnot konvenční autority, při zvládání úzkostí, frustrací a obav z neúspěchu nebo při sebepotvrzování zralosti a přechodu od dětství k dospělejšímu postavení.“ (Jessor, 1991, str.2). Při snaze o snížení výskytu syndromu rizikového chování tak není možné klást důraz pouze na propagaci negativních důsledků těchto faktorů, ale též na nabídku alternativního způsobu chování, které zajistí plynulé fungování všech zmiňovaných společensky významných entit.

Otázkou ovšem zůstává, proč je ten který jedinec vystaven pravděpodobnosti výskytu tohoto syndromu v jeho případě více než jiný. Vliv na tuto skutečnost mají pravděpodobně rizikové a ochranné faktory, které souvisejí jak s oblastí individuální, tak rodinnou a společenskou. Jejich současným výskytem je možné vysvětlit rozdílnou inklinaci mladistvých k některému z rizikových způsobů chování (Hamanová, Kabíček, 2001). Rizikové faktory se vyznačují značnou komplexností. Není tedy možné usuzovat na význam každého z nich jako významného prediktoru při vzniku syndromu rizikového chování. Též je nutné objasnit, že struktura rizikových faktorů má z valné části pouze ilustrativní účel a poukazuje na možné souvislosti při vysvětlování náchylnosti k patologickým typům chování a jednání v období dospívání. Velmi významná část variability tohoto chování zůstává i po zasazení do struktury rizikových faktorů nevysvětlena (Jessor, 1991).

Nedílnou součástí systematizace rizikových faktorů jsou faktory ochranné, jejichž úlohou je vyvážit vliv faktorů rizikových a zamezit vzniku patologického chování. Na jejich kombinaci záleží, zda se z pouhých neškodných projevů vzdoru a přirozené snahy o odlišení vyvine jednání, které je společností hluboce sankcionalizováno (Hamanová, Kabíček 2001). Z hlediska biologického můžeme mezi rizikové faktory zařadit alkoholismus v rodině a genetické predispozice, mezi ochranné faktory potom vysokou inteligenci. V případě vlivu sociálního prostředí patří mezi riziko chudoba, normativní anomie, nezákonná příležitost a rasová nesnášenlivost. Tyto prvky je možné vyvážit soudržnou rodinou, zájmem dospělých, kvalitou školy a zdroji v okolí. Dalším významným faktorem je vnímané prostředí, kde hraje roli výskyt modelu deviantního chování a normativní konflikt role rodičů vůči dítěti. Ochranným faktorem jsou v tomto případě vysoké kontrolní mechanismy vůči deviantnímu chování a správné nastolování modelů chování konvenčního. Faktory osobnosti vystihují stav a stabilitu psychiky jedince. Rizikově jsou vnímány pocity malé sebevědomí, sebeúcty a subjektivní vidina malých životních šancí. Tyto vlivy však mohou být vyváženy důrazem na úspěchy, zdraví a netolerováním deviací. Posledním významným faktorem je chování jedince, které může být nonkonformní, problémové, založené na požívání alkoholu a nespolupráci ve škole. Prokázaný vliv na redukci tohoto typu má snaha o začleňování do zájmových kroužků a vytvoření vlastního portfolia zájmových aktivit (Jessor, 1991).

Kapitola 4

Přehled literatury a zdrojů

4.1 Literatura

I přes značný zájem, který věnuje množství autorů plodnosti a jejím proměnám v průběhu 20. a na počátku 21. století, není otázka plodnosti v nejnižších věkových skupinách často samostatně zmiňovaným tématem. Poznatky týkající se této věkové kategorie žen je proto nutné extrahovat z literatury, která je většinou tematicky obecněji zaměřena. Důležitým prvkem při zkoumání vývoje plodnosti je také historický kontext a reprodukční a společenské klima příslušného období.

Cenným zdrojem informací pro předkládanou práci byly publikace mapující vývoj demografických charakteristik na území dnešní České republiky s ohledem na jejich širší podmíněnosti (Kučera, 1994; Rychtaříková, 2010a,b), i články zaměřující se na diferenční plodnost (Rychtaříková, 2003). Důležitým zdrojem byly příspěvky věnující se reprodukčnímu klimatu a populační politice (Matějková, Palonciová, 2005; Kocourková 2010; Koubek, 1981). Využit bylo možné také literatury věnované teorii druhého demografického přechodu (Coleman, 1999; Chludilová, 2005).

Plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek a okolnostem těhotenství v nízkém věku se věnují autoři především z řad psychologů (Macek, 2003; Brichcín, 2010; Weiss, Zvěřina 2001; Koliba, 2011; Skasková, 2011; Jessor, 1991; Hamanová, Kabíček 2001), právníků (Kostrounová, 2006; Kornel, 2010; Mitlöchner, 1998), méně potom z řad demografů (Vašková, 2006; Kyzlinková, 2010).

Z hlediska teoretického ukotvení práce bylo čerpáno především z poznatků týkajících se české společnosti a jejích proměn. V tomto ohledu je cenným zdrojem informací publikace Česká společnost sociologa Iva Možného (Možný, 2002), kniha Ladislava Rabušice *Kde ty všechny děti jsou?* (Rabušic, 2001) nebo příspěvky zabývající se rodinou, sňatkovým trhem a reprodukčním klimatem, či nerovnostmi ve výdělcích v rámci publikace kolektivu autorů *Zpráva o vývoji české společnosti* (Možný, Rabušic, 1998; Večerník, 1998).

Vhled do sociologické perspektivy mateřství a hodnotové orientace společnosti přinesla především literatura sociologická. Významnou publikací je v tomto ohledu kniha kolektivu autorů *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství* (Kučera, 2000; Hamplová, 2000),

nebo též sociologická studie Rodičovství a bezdětnost ve vybraných časopisech pro ženy a muže (Pomahačová, 2006). Obecný náhled do sociologie rodiny je mapován v knize Iva Možného Rodina a společnost (Možný, 2006).

Pro přesné definování jednotlivých používaných pojmů a metodologie práce bylo čerpáno z Úvodu do demografie Květy Kalibové (Kalibová, 2006) a Sociologického slovníku Jana Jandourka (Jandourek, 2001). Významnou publikací je v tomto směru kniha Demografie (nejen) pro demografy (Kalibová a kol., 1993). Podporou pro metodiku výpočtů byla především kniha Přehled statistických metod autora Jana Hendla (Hendl, 2009) a odborný článek Přednosti analýzy shluků ve vícerozměrné statistické analýze profesorů Milana Melouna a Jiřího Militkého (Meloun, Militký, 2004).

4.2 Zdroje dat a jejich specifika

Data byla čerpána z několika zdrojů nejen podle studovaného období, ale také podle území. Je proto vhodné je rozdělit podle provenience na data týkající se České republiky a data použitá pro analýzu vybraných evropských zemí. Přestože se název státního útvaru i jeho geopolitická situace v průběhu let měnily (název Česká republika je užíván až od roku 1993), jedná se po celé zkoumané období o téměř stejně vymezené území historicky nazývané české země. Srovnání vývoje plodnosti v čase je tedy z tohoto hlediska možné.

4.2.1 Zdroje dat – Česká republika

Vhodnou datovou základnou pro zhodnocení plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek na území dnešní České republiky jsou údaje poskytované státní statistickou službou v rámci každoročních výstupů demografické statistiky a také z výsledků sčítání lidu.

Pokud jde o počty narozených dětí, byl datovým zdrojem pro všechna studovaná období Pohyb obyvatelstva za příslušné roky vydávaný statistickým úřadem. V roce 2005 došlo ke změně názvu na Demografickou ročenku České republiky, struktura publikace však zůstala zachována. Údaje o počtu obyvatel byly pro vyšší relevanci převzaty ze Sčítání lidu. Období pozorování byla zvolena tak, aby rok sčítání byl vždy ve středu intervalu studovaného období. Publikace ke sčítání lidu vydává statistický úřad od sčítání uskutečněného v roce 1921. Od sčítání roku 1961 nese publikace název „Sčítání lidu, domů a bytů“ z důvodu propojení informací o populaci, domech a bytových jednotkách v jeden ucelený census.

Poslední studované období je reprezentováno nejnovějšími dostupnými daty, není tak doplněno věkovou strukturou obyvatel ze Sčítání lidu. Tento údaj je nahrazen středním stavem obyvatelstva v roce 2009 podle Demografické ročenky.

I přes dobře zpracovanou a relativně úplnou evidenci dat o pohybu obyvatelstva ze strany Českého statistického úřadu stále nejsou všechna data k dispozici v elektronické podobě. Údaje z publikace Pohyb obyvatelstva za první dvě období (1920-1922 a 1929-1931) a za rok 1979 jsou k dispozici pouze v podobě tištěné, stejně tak je tomu u dat ze sčítání lidu pro roky 1921, 1930, 1961 a 1980. Čitelnost údajů těchto tištěných děl je vlivem technologie používané při tisku mnohdy na velice špatné úrovni.

Struktura a obsah publikovaných výsledků Pohybu obyvatelstva (Demografické ročenky) prošly v průběhu zkoumaných 90 let od roku 1920 do roku 2010 značnou proměnou. Srovnání údajů proto mnohdy není možné. Zatímco od období 1929-1931 dále jsou k dispozici údaje o počtu narozených podle pořadí, data z let 1920-1922 tuto informaci neobsahují. Na rozdíl od ostatních období jsou zde na počátku 20. let naopak uvedeny počty narozených v manželství podle délky trvání manželství. Tato informace by mohla být užitečná pro zhodnocení předmanželských koncepcí, vzhledem k její absenci v následujících letech však vývoj tohoto jevu nelze dále zkoumat. První období je dále specifické tím, že narozené děti byly tříděny pouze za 5-ti leté věkové intervaly matek. Následující období 1929-1930 a 1960-1962 údaje podle jednotek věku sice obsahují, nikoliv však pro živě narozené. Data obsahující počty živě narozených podle jednotek věku matky jsou tak dostupná až od období čtvrtého (1979-1981).

U počtu narozených podle pořadí jsou za celé sledované období dostupná též data po jednotkách věku matky, s výjimkou období čtvrtého (tj. 1979-1981), kde je opět údaj pouze po 5-ti letých věkových skupinách. Kombinace počtu narozených podle pořadí a vitality pro každé z pořadí se rovněž nevyskytuje vždy. Evidence vícečetných porodů začíná v Pohybu obyvatelstva až v období 1960-1962, stejně jako publikace porodní hmotnosti novorozence. V období 1979-1981 porodní hmotnost chybí, opět je publikována od období 2000-2002, data pro vícečetné porody jsou od roku 1960 publikována kontinuálně.

Potřebné údaje ze sčítání lidu (počet obyvatel podle pohlaví, jednotek věku a rodinného stavu) jsou po celé studované období dostupné v téměř nezměněné formě. K jediné úpravě došlo u proměnné rodinný stav, která je v prvních dvou obdobích zastupována stavy svobodný, ženatý, ovdovělý, rozvedený, rozloučený a neznámý, od třetího období pouze stavy svobodný, ženatý, ovdovělý, rozvedený, neznámý⁸.

4.2.2 Zdroje dat – charakteristiky vybraných evropských států

Plodnost v nejnižších věkových skupinách je ovlivňována jak faktory biologickými, kulturními, sociálními a ekonomickými, tak i hodnotovým systémem společnosti. Tyto charakteristiky jsou obtížně komplexně zachytitelné z hlediska porovnatelnosti datové základny. Pro účely této práce a identifikaci zemí s co nejrozdílnějším reprodukčním klimatem byly vybrány následující proměnné: úhrnná plodnost, průměrný věk při porodu, podíl narozených mimo manželství, hrubá míra sňatečnosti a hrubá míra rozvodovosti. Tyto charakteristiky reprezentují demografické procesy s převážně sociálním charakterem, kterými jsou plodnost, sňatečnost a rozvodovost (Kučera, 1994).

Pro určení shluků bylo vybráno 22 z celkových 27 současných členských států Evropské unie a dva státy nečlenské. Jedná se o Belgii, Bulharsko, Českou republiku, Dánsko, Finsko, Francii, Irsko, Itálii, Maďarsko, Německo, Nizozemsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Řecko, Slovensko, Španělsko, Spojené království Velké Británie a

⁸ Tato změna je dána úpravou legislativy v roce 1949, kdy zaniklo dělení rozluky a rozvodu od stolu a lože. Jako jediná právně přípustná forma rozpadu manželství (mimo úmrtí jednoho z manželů) byl ustanoven rozvod (Bartošová, 2007).

Severního Irska, Švédsko, Norsko a Švýcarsko⁹. Z důvodu velikosti populace bylo vynecháno Lichtenštejnsko, Malta, Kypr, Estonsko, Slovinsko, Litva a Lotyšsko (tj. členské státy s méně než 3,5 miliony obyvatel). Předmětem analýzy se stal rok 2009, který odpovídá středu posledního zkoumaného období. Data byla čerpána z databáze Eurostatu z důvodu zachování homogenity údajů¹⁰. Pro analýzu plodnosti mladých matek ve třech vybraných státech, České republice, Francii a Rumunsku, byla použita opět data Eurostatu o počtu živě narozených podle věku a rodinného stavu matky pro všechny tři země (roky 2000, 2001, 2002, 2004, 2005, 2006, 2008, 2009, 2010), počtu obyvatel podle věku, pohlaví a rodinného stavu pro Českou republiku a Rumunsko (roky 2001, 2002, 2005, 2006, 2009, 2010) a data Francouzského národního statistického úřadu INSEE pro Francii (počet obyvatel podle pohlaví, věku a rodinného stavu v letech 2001, 2002, 2005, 2006 2009 a 2010).

⁹ Údaje pro Německo jsou zahrnuty bez ohledu na jeho dřívější politické rozdělení jako jedna hodnota, reprezentující současnou geopolitickou situaci státu.

¹⁰ Údaj o úhrnné rozvodovosti v roce 2009 pro Řecko a Francii není v současnosti Eurostatem publikován. Do analýzy byly tedy zahrnuty hodnoty posledního publikovaného roku 2008. Jednoletý odstup by však podle mého mínění neměl mít na výsledky analýzy zřetelný vliv.

Kapitola 5

Metody zpracování dat

Demografická analýza a další statistické metody použité v této práci jsou adekvátní studované problematice, to je zkoumání vývoje plodnosti v nejnižší věkové skupině matek a jejím souvislostem. Pro jejich správné uchopení je důležité jak objasnění pojmů, které jsou nejčastěji používány a mají zpravidla své pevné definice, tak metodiky samotných analýz.

5.1 Základní pojmy

Proces rození tvoří spolu s procesem úmrtnosti hlavní složku demografické reprodukce. Po stabilizaci úmrtnosti vlivem ukončení demografické revoluce se stává hlavním prediktorem populačního vývoje jednotlivých populací. Úroveň porodnosti se tak „považuje i za indikátor sociálního rozvoje v širším slova smyslu“ (Kalibová, 2006, str. 27). Plodnost je ovlivňována především *plodivostí* neboli fekunditou, která je definována jako schopnost mít děti. Z biologického hlediska tak není pouze záležitostí ženy, ale také muže, neboť k jejímu opaku, sterilitě (neschopnosti mít děti), dochází u obou pohlaví. *Plodnost* neboli fertilita, je vyjádřena počtem narozených dětí a je tak výsledkem plodivosti. Za narozenou osobu je z pohledu demografické statistiky považováno dítě, o kterém zaslala matrika hlášení o narození. Evidence narozených je v tomto ohledu zákonnou povinností, prakticky tak neexistuje možnost zápisu do matriky bez podání této informace ke statistickému zpracování (Aleš, 2001).

Podle *vitality* jsou rozlišovány děti živě nebo mrtvě narozené. Živě narozené dítě je takové, které bylo úplně vypuzeno či vyňato z těla matčina, projevovalo alespoň jednu ze známek života a mělo porodní hmotnost 500 g a vyšší, nebo nižší než 500 g a přežilo 24 hodin po porodu¹¹. Mrtvě narozené dítě je definováno vypuzením či vynětím z těla matčina bez známek života s hmotností vyšší než 1000 g. Ostatní případy jsou považovány za potrat. Mrtvorozenost zachycuje intenzitu porodů mrtvě narozených dětí a je konstruovaná jako podíl mrtvě narozených dětí na 1 000 dětí narozených živě.

Pořadí narozeného dítěte závisí buď na počtu dětí narozených matce v nynějším manželství, nebo na počtu dětí narozených matce celkově (tzv. biologické pořadí). V druhém

¹¹ Známkami života se podle vyhlášky ministerstva zdravotnictví ČR č. 11/1988 rozumějí dech nebo akce srdeční nebo pulsace pupečníku nebo aktivní pohyb svalstva, i když pupečník nebyl přerušen nebo placenta nebyla porozena (Aleš, 2001).

případě je tento údaj podstatný pro výpočet např. průměrného věku matky při prvním porodu, který je kromě údaje o průměrném věku matky (všech narozených dětí) druhým významným ukazatelem při studiu plodnosti. Dále se sleduje i délka meziporodních intervalů, které jsou definovány jako doba mezi dvěma po sobě následujícími porody. S tímto ukazatelem se však v předkládané práci nepracuje. Dle počtu narozených dětí matce při jednom porodu je jako jednočetný klasifikován porod jednoho dítěte, jako vícečetný porod dvou a více dětí.

Z hlediska charakteristik rodičů je zaznamenávána *legimitita* narozeného dítěte, kterou se rozumí rodinný stav matky v době porodu. Tento údaj je významný pro zkoumání podílu mimomanželsky narozených dětí jako významného indikátoru společenského klimatu a postoje k nesezdanému soužití a jiným formám rodiny jako adekvátním institucím zajišťujícím reprodukci v širším slova smyslu. Výraz *legimitita* je přímým pozůstatkem negativního pohledu na nemanželsky narozené a podle Aleše je to termín nevhodný a zastaralý. Zdůrazňuje navíc faktickou nesprávnost označení dětí podle aktuálního rodinného stavu matky bez přihlédnutí k reálné formě soužití, či ke stavu v době početí (Aleš, 2001). Tyto údaje v kombinaci s délkou trvání manželství při narození dítěte jsou podstatné pro výpočet takzvaných předmanželských koncepcí. Jedná se o děti narozené do 8 měsíců po sňatku.

Pro předkládanou práci je zcela zásadní sledování *dokončeného věku matky v době porodu*. Tato charakteristika je nezbytná pro výpočet dalších měr a indexů. U dětí narozených v manželství je zaznamenáván i věk otce. Velice úzkou vazbu na plodnost podle věku matky má pojem *reprodukční období*, které je vymezeno věkovým intervalem 15–49 let, reprezentujícím plodné (fertilní) období v životě ženy. Reprodukční věk ženy je tedy dán 35 lety. Toto rozpětí je do jisté míry statistickým konsenzem, neboť reálný nejnižší a nejvyšší možný věk pro otěhotnění a porod se mohou velmi lišit.¹²

Další evidovanou charakteristikou je pohlaví narozených dětí. Poměr mezi pohlavími je ve standardních podmínkách díky biologické determinovanosti konstantní, nabývá hodnot přibližně 106 chlapců na 100 dívek, z tohoto důvodu se mu práce blíže nevěnuje. I hmotnost narozeného dítěte (udávána v gramech) je především otázkou biologických predispozic rodičů. Významnou roli zde ale také hraje celá škála faktorů, které působí na matku jak před otěhotněním, tak v období těhotenství.

Pro zkoumání plodnosti v čase není vhodné používat absolutní počty událostí, neboť ty jsou mimo jiné závislé také na věkové skladbě obyvatelstva. Zřetelný nárůst absolutních počtů tak nemusí nutně znamenat nárůst plodnosti z demografického hlediska. Více informace poskytují ukazatele intenzitní. Při dobře vedené demografické statistice je dnes málo používaným, ale též nejjednodušším ukazatelem porodnosti *hrubá míra porodnosti*, která se většinou značí hmp. Jedná se o poměr počtu živě narozených dětí ku střednímu stavu obyvatel¹³ daného celku, nejčastěji za jeden kalendářní rok. Pro lepší přehlednost se vyjadřuje v promilích.

Již o něco sofistikovanějším ukazatelem s větší vypovídací hodnotou je *obecná míra plodnosti* (značena f), kde je počet živě narozených vztažen k střednímu stavu žen v reprodukčním věku, opět přepočten na promile. Pro analýzu prováděnou v této práci je tak vhodnějším, nicméně stále neodpovídá svou vypovídací hodnotou požadavkům.

¹² Naprostá většina všech porodů se však odehrává v tomto rozpětí nejen z důvodů biologických, ale též díky normativnosti průběhu životní dráhy jedinců v západní společnosti.

Pro studium plodnosti v závislosti na věku matky se používají *míry plodnosti podle věku* (f_x), definované jako počet živě narozených matek ve věku x ku střednímu stavu žen ve věku x , opět přepočteno na promile. Suma měr plodnosti za celé reprodukční období jedné generace je označována jako *konečná plodnost* (kp). Tento ukazatel vyjadřuje průměrný počet dětí narozených v reprodukčním období jedné ženě za předpokladu neexistence úmrtnosti v celé generaci.

V praxi je toto longitudinální pojetí častěji nahrazováno transversálním výpočtem takzvané *úhrnné plodnosti* (úp), která je definována jako součet měr plodnosti ve fiktivní generaci. Úhrnná plodnost tak vyjadřuje průměrný počet dětí narozených v průběhu reprodukčního období jedné ženě za předpokladu nezměněné plodnosti po dobu tohoto reprodukčního období (tj. 35 let) a odpovídající roku pozorování. Úhrnná plodnost je významně ovlivňována například změnami v časování plodnosti. Na rozdíl od konečné plodnosti její hodnota velice flexibilně reaguje na vnější vlivy, jakými jsou změny legislativy a společenského či politického klimatu, není však natolik náročná na datovou základnu a pro cíle této práce je vhodnější. V případě samostatného zkoumání plodnosti žen do 24 let je využito stejného principu, součet měr plodnosti je počítán pouze v tomto omezeném věkovém intervalu. Tato modifikovaná úhrnná plodnost se nazývá *kumulovanou plodností žen do 24 let*, v praxi se však častěji využívá označení úhrnná plodnost do 24 let (Kyzlinková, 2010).

Z longitudinálního pohledu lze dále studovat i *hrubou míru reprodukce* (hmr), která pomocí součtu měr plodnosti podle věku a jejího vynásobení podílem děvčat při narození udává, do jaké míry bude zajištěna náhrada generace matek. Tento údaj má i svá úskalí, neboť opět počítá s neexistencí úmrtnosti, tedy s faktem, že ne všechny narozené dívky se dožijí reprodukčního období. Pro zpřesnění je tak doplňován tabulkovým počtem žijících na čistou míru reprodukce. Oba tyto ukazatele jsou zde uvedeny jen pro ucelenou představu o problematice studia plodnosti a nadále s nimi pracováno nebude.

Jsou-li úžeji definovány charakteristiky narozených a charakteristiky žen vstupujících do výpočtu, jedná se o specifické míry plodnosti. Manželská plodnost je tak definována počtem dětí živě narozených v manželství vztažených ke střednímu stavu vdaných žen. Výpočet je opět možný jak podle jednotek věku, tak podle věkových skupin. Analogického výpočtu je využíváno pro mimomanželskou plodnost. Podobným principem se řídí i výpočet redukovaných měr plodnosti podle pořadí narození. Počet dětí narozených v určitém pořadí matce ve věku x je zde vztažen ke střednímu stavu žen v daném věku. Jedná-li se o výpočet manželské plodnosti podle pořadí, je počet narozených dětí určitého pořadí ženám ve věku x dělen středním stavem vdaných žen ve věku x . Stejně principy je možné použít i při studiu mimomanželské plodnosti podle pořadí narozeného dítěte. S ohledem na meze tohoto přístupu, které se projevují především díky velkému vlivu předmanželských koncepcí na manželskou plodnost v nejnižších věkových skupinách, bude uveden i redukovaný postup. Vztažení počtu narozených v manželství i mimo manželství k celkovému počtu žen v určitém věku bez ohledu na jejich rodinný stav lépe dokumentuje charakteristiky plodnosti v těchto věkových skupinách.

Průměrný věk matky při porodu je důležitým údajem pro hodnocení změn v reprodukčním chování. Na rozdíl od prostého aritmetického průměru je tento údaj vážen mírami plodnosti pro

¹³ Středním stavem se většinou rozumí údaj k 1.7. příslušného roku, či střed intervalu.

jednotlivé věky nebo věkové skupiny. Výpočet je definován jako míra plodnosti ve věku x vynásobena věkem matky s připočtenou konstantou 0,5. Součet těchto přepočtených měr a jeho vydělení součtem měr nepřepočtených (úp) potom udává průměrný věk matky. Při užití specifických měr plodnosti je získán průměrný věk při narození dítěte v manželství, mimo manželství, při narození prvního dítěte atd. Tento princip výpočtu je matematicky čistší variantou výpočtu z primárních dat. Podle Aleše je ale rozdíl v obou hodnotách na úrovni jednoho desetinného místa a není tak důvod provádět složitější verzi výpočtu (Aleš, 2001). Pro účely této práce byl však využit tradiční, matematicky přesnější postup.

5.2 Metodika práce

5.2.1 Území a doba zkoumání

Pro zhodnocení proměny plodnosti ve věku do 24 let bylo vybráno šest období, která by měla proces změn dostatečně zachytit. Vzhledem k tomu, že předmětem výzkumu byla úroveň plodnosti v nejmladších věkových skupinách žen, kdy zvláště na počátku plodného období je tato úroveň velmi nízká, bylo použito tříletých průměrů. Průměr tří let by měl zajistit zmenšení vlivu náhlých výkyvů, které se mohou v datech (především v nejnižší věkové skupině matek) objevit. Pro srovnání vývoje ukazatelů plodnosti v čase bylo vybráno 6 období, každé z období je tvořeno třemi roky a následně zkoumáno jako průměr těchto hodnot. Tyto časové úseky by měly být dostačující pro reprezentativní zachycení vývoje v průběhu 20. a na počátku 21. století v České republice. Vybraná období jsou tedy následující:

1. 1920-1922
2. 1929-1931
3. 1960-1962
4. 1979-1981
5. 2000-2002
6. 2008-2010

Druhá část práce se zabývá srovnáním vývoje základních charakteristik plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek v České republice, Francii a Rumunsku. Tyto země byly vybrány s ohledem na rozdílnost reprodukčních charakteristik na základě výsledků shlukové a faktorové analýzy. Práce se tak nevěnuje pouze situaci v České republice, ale také popisu změn plodnosti nejnižších věkových skupin žen v dalších dvou vybraných státech Evropy, pro které je mapována ve třech obdobích prvního desetiletí 21. století. Obdobími pro porovnání plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek v České republice, Rumunsku a Francii jsou roky 2000-2002, 2004-2006 a 2008-2010. Datovou základnou pro shlukovou analýzu byly základní charakteristiky demografického chování za 22 evropských zemí z roku 2009, který odpovídá středu posledního zkoumaného intervalu.

5.2.2 Demografická analýza

Z metodologického hlediska je velice významnou pro zkoumání plodnosti především demografická analýza jako taková, která poskytuje množství konsenzuálních přístupů a reliabilních ukazatelů.¹⁴

Důležitým ukazatelem jsou míry plodnosti podle věku matky, buď po jednotlivých letech nebo po věkových skupinách matek.¹⁵ Z nich je následně konstruována plodnost úhrnná. Významným ukazatelem počítaným pro celé reprodukční období jsou specifické míry

¹⁴ Reliabilita je definována jako „požadavek na přesnost nějakého měřicího nástroje“ (Jandourek, 2001, str.203).

¹⁵ Pro 1. až 3. období nejsou přístupná data pro živě narozené podle jednotek věku matky. Výpočty tak v těchto případech byly provedeny po pětiletých věkových skupinách.

manželské a mimomanželské plodnosti (opět i s plodnostmi úhrnnými) a průměrný věk jak pro matky celkem, tak odděleně pro vdané a nevdané. Z redukovaných měr plodnosti podle pořadí byl následně též vypočten průměrný věk matek podle pořadí narozeného dítěte. Nadále budou zmíněny i výsledky zkoumání redukovaných měr manželské a mimomanželské plodnosti podle pořadí narozeného dítěte. Stejně ukazatele byly zkoumány i pro ženy do 24 let.

Pouze pro mladé matky byla zkoumána manželská plodnost podle věku manžela ženy mladší než 25 let, která má spíše informativní a doplňkový charakter, stejně tak jako průměrný věk ženatého otce při porodu. Pro ucelenější přehled o problematice plodnosti v nižších věkových skupinách matek byly zhodnoceny i údaje o vícečetných porodech a hmotnosti dítěte při narození.

Od všech údajů za počty narozených a počty obyvatel podle rodinného stavu byly z celkové sumy odečteny hodnoty označeny jako „neznámý/é“. Celkový počet narozených či počet obyvatel tedy odpovídá součtu narozených podle jednotlivých zmíněných charakteristik. Počet dětí narozených matkám v nejmladší věkové kategorii, která ve většině zdrojů nepodléhá spodnímu věkovému omezení, byl pro zkoumání míry plodnosti zahrnut do nejbližší věkové skupiny. Toto opatření neplatí v případě výpočtu hodnot podle jednotek věku, kde by mohla tato hodnota výrazně nadhodnotit specifickou plodnost. Při analýze podle rodinného stavu v letech 1920-1922 a 1929-1931 byly údaje za „rozvedený/á“ a „rozloučený/á“ sloučeny do jednoho a prezentovány jako součást údajů o mimomanželských událostech. Průměrná hodnota za každé období odráží charakteristiky plodnosti své doby, očištěné od vlivu nenadálých výkyvů způsobených malým objemem porodů především ve věkové skupině do 19 let.

5.2.3 Shluková a faktorová analýza

Pro identifikaci států, podobných z hlediska základních demografických charakteristik, byla použita shluková analýza, která je metodou vícerozměrné statistiky sloužící ke klasifikaci objektů a jejich zařazení do skupin. Cílem je zajistit co největší podobnost objektů uvnitř skupiny a co nejmenší podobnost objektů náležících do skupin různých. Jedná se tedy o strukturu pomocí nalezení přirozených shluků (Hendl, 2009). Samotná shluková analýza však není metodou, která by obsahovala techniku k odlišení znaků významných od znaků významných méně, míra nepodobnosti objektů (shluků) je určována jejich vzdáleností (Meloun, Militký, 2004). Při výpočtu vzdáleností objektů v rámci shlukové analýzy byla použita Wardova metoda, která stojí na základu výpočtu čtverců euklidovské vzdálenosti. Tato metoda shlukuje údaje pomocí propočtu vnitroskupinového průměru. Z důvodu její citlivosti na rozdílnost měřítek proměnných byla data před výpočtem standardizována v rozpětí 0-1. Pomocí dendrogramu (hierarchického stromu) byl následně vykreslen proces shlukování podle úrovně, ve které došlo k seskupení objektů.

Další vícerozměrnou statistickou metodou použitou v druhé části práce je faktorová analýza. Tento způsob výpočtu má za cíl popsat chování množiny proměnných pomocí menšího počtu nových proměnných, které se nazývají faktory. Většina proměnných v každém faktoru spolu silně koreluje, naopak proměnné z různých shluků korelovány nejsou. Díky této redukci je možné nejen shrnout variabilitu proměnných v méně dimenzionálním prostoru, ale také interpretovat význam každého faktoru (Hendl, 2009). Pro lepší názornost se často využívá

rotace, především metodou varimax. Tato ortogonální rotace zajišťuje na rozdíl od rotací šikmých podmínku nekorelovanosti nových faktorů. Faktorová analýza v této práci slouží k názornějšímu popsání demografických charakteristik zkoumaných států.

Z důvodu složitosti algoritmu výpočtu shlukové i faktorové analýzy jsou pro tento účel využívány statistické softwary, v této práci byly výpočty provedeny pomocí statistického programu SPSS.

Kapitola 6

Plodnost v nejnižších věkových skupinách matek v České republice v období 1920-2010

Pro ucelené uchopení proměn plodnosti mladých matek je vhodné nejprve nastínit vývoj plodnosti ve sledovaném období pro celý reprodukční věk. Stejně tak nelze opomenout zásadní historické či společenské milníky a proměny, které významnou měrou ovlivnily nejen plodnost celkovou, ale především časování plodnosti. Jako nejvýznamnější předěl může být v tomto smyslu označen rok 1993, který znamenal nejen vznik samostatné České republiky, ale také počátek proměny plodnosti v souvislosti se změnou politického režimu. Proto bude první část této kapitoly věnována přehledu vývoje plodnosti obecně (ve věku matek 15-49) let na území dnešní České republiky, druhá se bude zabývat plodností matek ve věku do 24 let.

6.1 Vývoj plodnosti v České republice v období 1920-2010

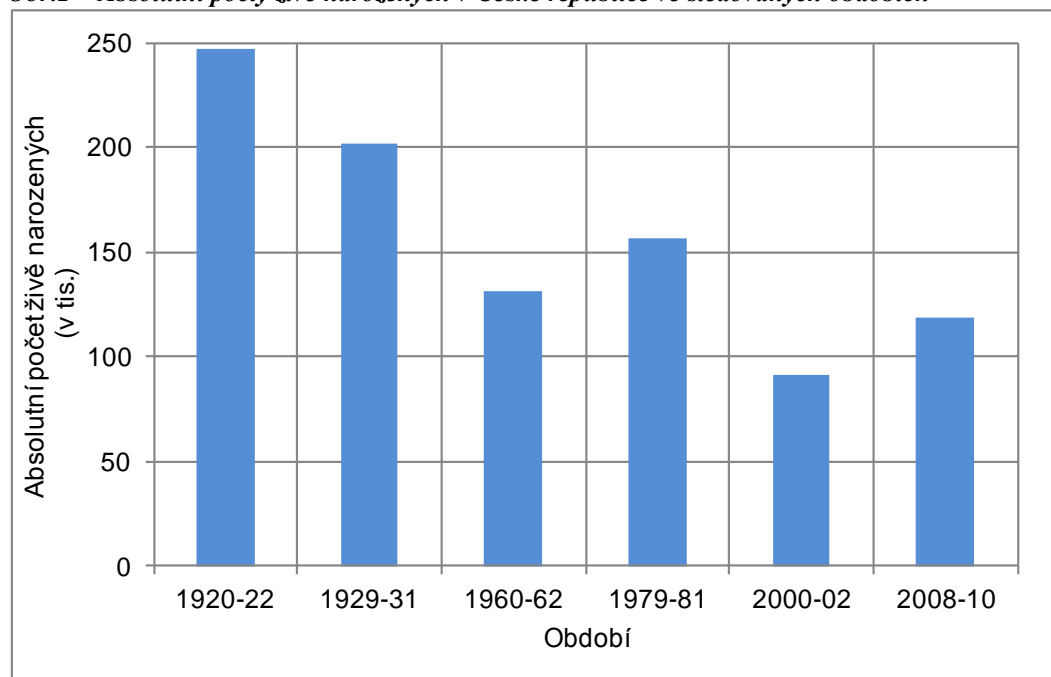
Vývoj plodnosti v České republice byl v 1. polovině 20. století ovlivněn jak zásadními změnami ve společnosti (souborně označované jako první demografický přechod), tak oběma světovými válkami. První světová válka způsobila významný zářez na věkové pyramidě České republiky z důvodu deficitu narozených v průběhu jejího trvání. Počet dětí nenarozených v tomto období se odhaduje na 550 tisíc (Rychtaříková, 2010b, str. 24, podle: Srb 1998). Poválečný nárůst plodnosti netrval dlouho a po roce 1921 došlo opět k prudkému poklesu počtu narozených dětí. Krátkodobý efekt kompenzačního reprodukčního chování je vysvětlován sociální situací rodin, zvyšující se ekonomickou aktivitou žena a také postupnou sekularizací české společnosti (Demografie info, 2004). Tento pokles současně signalizuje postupné dokončování demografické revoluce, není tedy interpretován jako důsledek ekonomické stagnace. Období před hospodářskou krizí je naopak charakterizováno příznivou ekonomickou situací země. Z necelých 250 tisíc narozených průměrně ročně v období 1920-1922 tak došlo k poklesu na v průměru přibližně 202 tisíce narozených v období 1929-1931.

Druhá světová válka měla na českou populaci z hlediska reprodukčního chování opačný vliv než ve většině okolních států. Díky specifické situaci v Protektorátu Čechy a Morava, došlo v průběhu války ke zvyšování počtu narozených, které v podstatě pokračovalo až do počátku

50. let, kdy se počty narozených začaly snižovat¹⁶. Následné výkyvy v počtu narozených v letech 1963-65 a 1973-79 byly zapříčiněny mimo jiné legislativními opatřeními v rámci politiky socialistického Československa. Dalším významným mezníkem byla legalizace interrupce pro jiné než zdravotní důvody v roce 1957, která zpolupůsobila na pokles plodnosti na počátku 60. let. Vzestup jak úhrnné, tak konečné plodnosti je pozorovatelný až u žen pocházejících z poválečných souborů živě narozených. Během 80. let úroveň plodnosti velmi mírně klesala, ale byla stále jen nízko pod úrovní 1,8 dítěte v průměru narozeného jedné ženě v reprodukčním věku.

K významné proměně z hlediska reprodukčního chování dochází po roce 1989. Vlivem populačních opatření socialistického Československa, jež přispívaly k udržení relativně vyšší úrovně plodnosti, je až po sametové revoluci patrný jev nazývaný druhý demografický přechod, který znamená rapidní přeměnu v charakteru plodnosti. Dochází k oslabování významu rodiny pro jednotlivce a naopak se „projevují odlišné hodnotové priority každého jedince a zvyšuje se individualismus“ (Novák, 1991, str. 1). Základními charakteristikami druhého demografického přechodu jsou pokles úhrnné plodnosti pod úroveň prosté reprodukce, posun plodnosti do vyššího věku a nárůst podílu narozených mimo manželství. Tato situace je v České republice dobře dokumentována poklesem úhrnné plodnosti o téměř 40 % mezi lety 1990 a 1996. První dekáda 21. století je charakteristická mírným zvyšováním úrovně plodnosti.

Obr.1 – Absolutní počty živě narozených v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

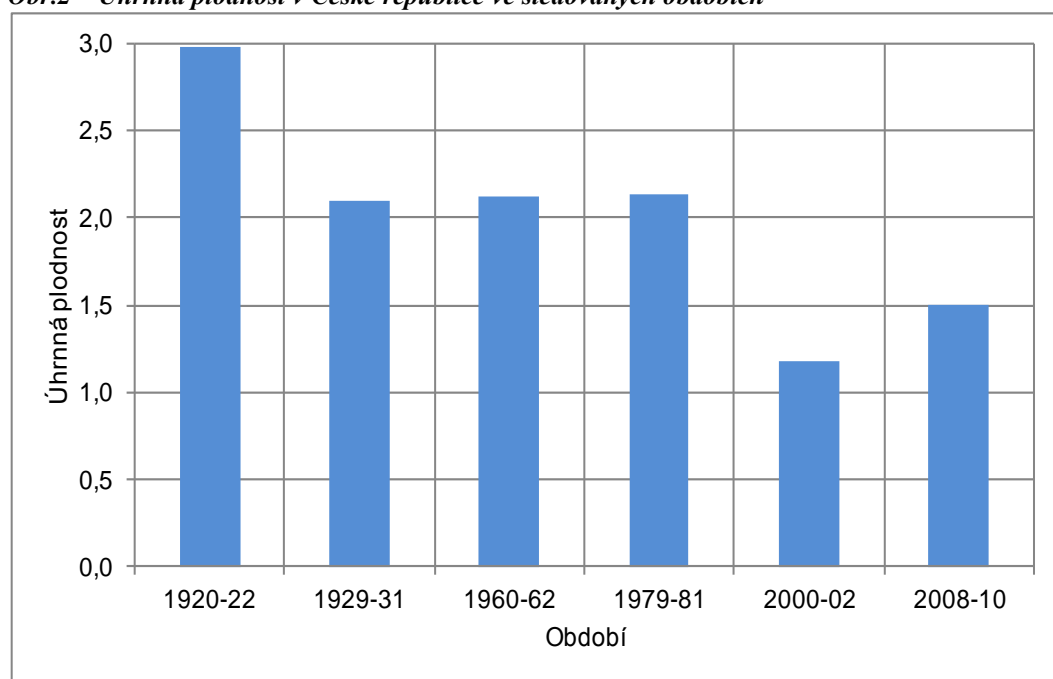
Z hlediska vývoje celkového počtu živě narozených je popsán vývoj zřetelný z obrázku č. 1. Období 1920-1922 zachycuje s téměř 250 000 narozenými dětmi poválečnou kompenzační vlnu. Hned následné období již vykazuje známky poklesu o téměř 20 %. Rozdíl mezi relativně nízkým počtem narozených v 60. letech a větším počtem na přelomu 70. a 80. let dokumentují

¹⁶ Plodnost žen ve věkové kategorii 20-24 let v období 1943-1944 byla dokonce vyšší, než v období vrcholu reprodukce po první světové válce v letech 1921-1922 (Kučera, 1994).

vliv nikoliv propopulačních opatření, který v této době již odezněl, ale většího počtu žen v reprodukčním věku. Údaje z počátku 21. století a současnosti potom mapují mírný nárůst počtu živě narozených po nejnižší zaznamenané hodnotě v roce 1999, kdy počet živě narozených čítal pouhých 89 471 dětí.

To, že kolísání počtu živě narozených dětí bylo od počátku 60. do počátku 80. let způsobeno především změnami v počtech generací žen v plodném věku (obr. 1), je dobře patrné z vývoje ukazatele úhrnné plodnosti, který lépe dokumentuje relativně stabilní úroveň plodnosti mezi lety 1929-1931 a 1979-1981 s pouhým mírným navýšením v letech 1979-1981 (obr. 2). Přitom ale po 2. světové válce už nikdy nebylo dosaženo prvorepublikové úrovně plodnosti (z počátku 20. let), naopak poslední dvě období zaznamenala hodnotu hluboko pod hranici prosté reprodukce (v období 2000-2002 dokonce pouze 1, 17 dítěte na 1 ženu).

Obr.2 – Úhrnná plodnost v České republice ve sledovaných obdobích

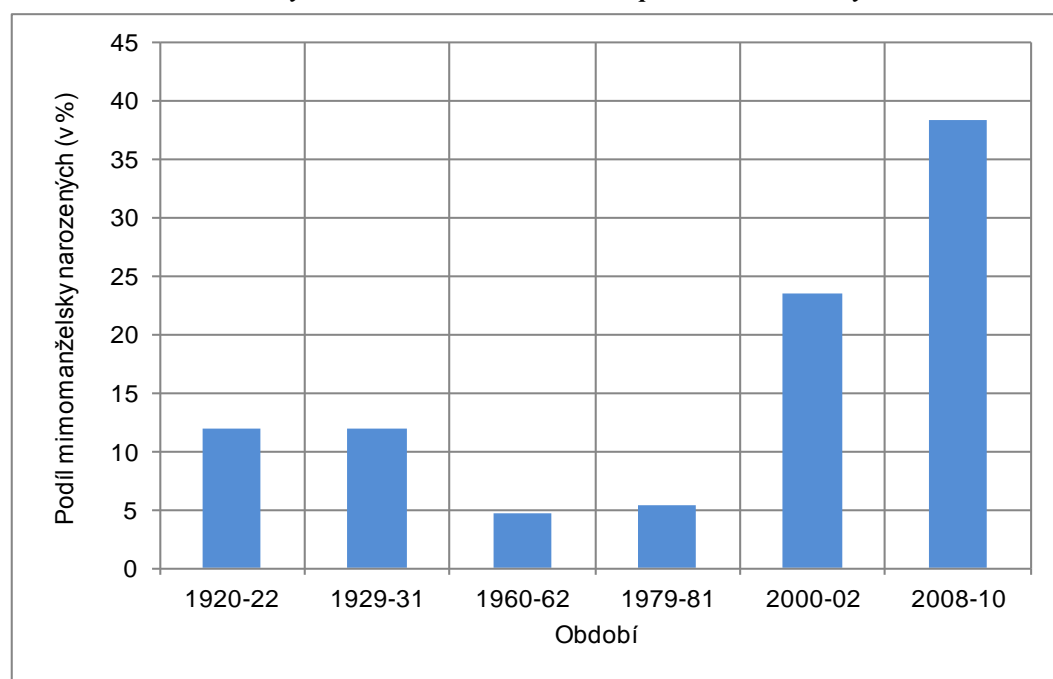
Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Zatímco první dvě období (1920-1922 a 1929-1931) jsou charakterizována podílem dětí narozených mimo manželství vyšším než 10 %, v letech 1960 a 1980 byl tento podíl poloviční (obr. 3). V 90. letech dochází ke zřetelnému nárůstu podílu narozených mimo manželství, a to až na hodnotu necelých 40 % v letech 2008-2010. Zvyšování podílu dětí narozených mimo manželství, ke kterému dochází lineárně již od konce 80. let, bývá považováno za jeden z indikátorů druhého demografického přechodu. V podmínkách České republiky napovídá tento trend, mimo jiné, ztrátě ochranného smyslu manželství a jeho celkové destabilizaci. I systém státní sociální podpory je výhodnější pro nevdané matky (Rychtaříková, 2010a).

Ukazatele postihující vývoj plodnosti v celém reprodukčním období ženy dávají sice ucelený, nikoli však podrobný vhled do problematiky jejího vývoje v České republice. Až zaměření se na specifickou plodnost podle věku přináší bližší pohled na transformaci reprodukčního chování populace. Zatímco z hlediska úhrnné plodnosti nepřineslo období 1929-1931 až 1979-1981 žádný výraznější posun, z pohledu plodnosti podle věku již ano. Léta 1960-

1962 a 1979-1981 jsou specifická posunem plodnosti do nižšího věku, což je zřejmé jak z obrázku č. 4, týkajícího se míry plodnosti podle věku, tak z tabulky č. 1, která ukazuje vývoj průměrného věku matky při porodu. První dvě sledovaná období vykazují relativně plynulý nárůst i pokles plodnosti v průběhu reprodukčního období matky, s vrcholem ve věku 25-29 let (průměrný věk při porodu 29,9 a 28,5 roku). V období třetím a čtvrtém (1960-1962 a 1979-1981) je patrný prudký nárůst plodnosti v nejnižších věkových skupinách s vrcholem v rozmezí 20-24 let (průměrný věk při porodu 25,4 a 24,7), a strmý pokles ve vyšších věkových skupinách. Léta 2000-2002 a 2008-2010 potom naznačují nejen pokles plodnosti obecně, ale také její přesun do věkových kategorií 25-29 a 30-34 let (průměrný věk při porodu 27,6 a 29,4 roku).

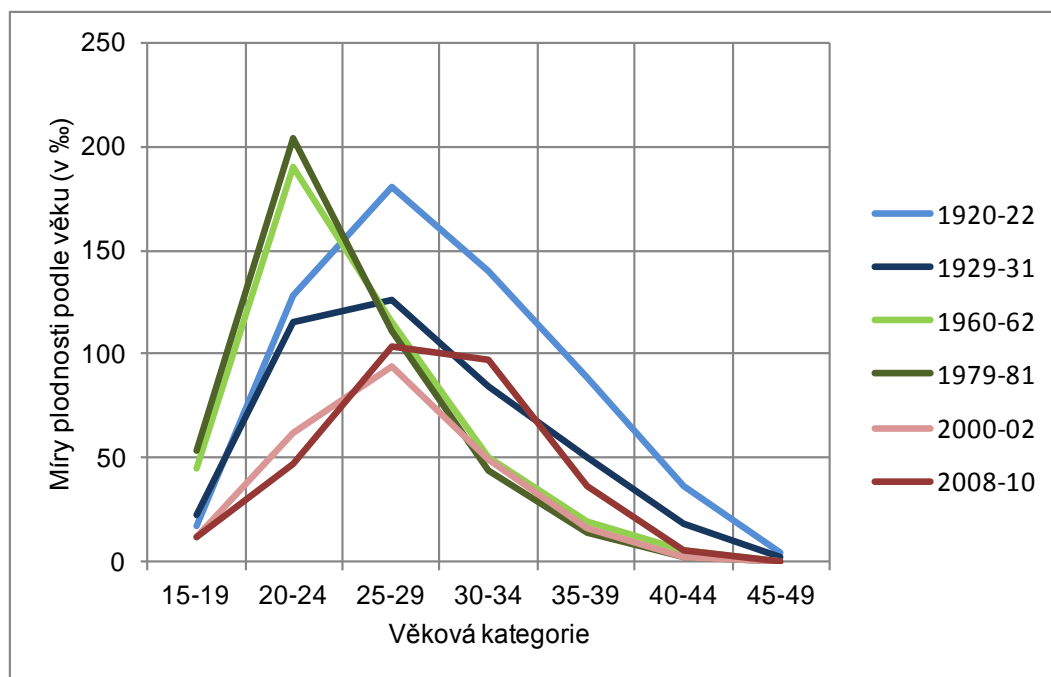
Obr.3– Podíl živě narozených mimo manželství v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

Rozdíly jsou patrné i na úrovni průměrného věku ženy při porodu podle rodinného stavu. Zatímco v letech 1920-1922 byl průměrný věk vdané matky při narození dítěte 30,4 roku, nevdaná matka byla v průměru o 4,6 roku mladší. V období 1929-1931 došlo k poklesu průměrného věku u obou typů žen podle rodinného stavu. Klesání průměrného věku vdané matky pokračovalo i v následujících dvou obdobích (v letech 1960-1962 a 1979-1981), a to až na hodnotu 24,7 roku (tab. 1).

U matek nevdaných se průměrný věk při porodu významně snížil již ve dvacátých letech a opětovně v letech šedesátých. Pokles z hodnoty 24,9 roku v období 1960-1962 na 24,4 v období 1979-1981 ale nebyl již tak strmý. Posun průměrného věku nevdané matky při porodu byl tedy podstatně méně zřetelný, než průměrný věk matky vdané. Tento fakt je dán především snižováním rozdílu mezi průměrným věkem vdané a nevdané matky na počátku 80. let. Poslední dvě období (2000-2002 a 2008-2010) znamenala postupný nárůst průměrného věku bez ohledu na rodinný stav. Hodnota 30,5 roku u matky vdané a 27,9 roku pro léta 2008-2010 u matky nevdané jsou nejvyšší za celé studované období.

Obr. 4 – Míry plodnosti podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Tab. 1 – Průměrný věk matky při porodu a při prvním porodu podle rodinného stavu v České republice ve sledovaných obdobích

Období	Průměrný věk matky při porodu			Průměrný věk matky při prvním porodu		
	Celkem	Vdaná	Nevdaná	Celkem	Vdaná	Nevdaná
1920-22	29,9	30,4	25,8	.	.	.
1929-31	28,5	29,1	24,5	24,3	24,9	22,3
1960-62	25,4	25,5	24,9	22,8	22,9	21,7
1979-81	24,7	24,7	24,4	22,5	22,5	22,0
2000-02	27,6	28,0	26,1	25,4	26,0	24,0
2008-10	29,4	30,5	27,9	27,5	28,6	26,4

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Průměrný věk nevdané matky při porodu byl po celé zkoumané období nižší, než průměrný věk matky vdané. V letech 1920-1922 a 1929-1931 tento rozdíl činil 4,5 roku. V obdobích 1960-1962 a 1979-1981 poklesl na hodnoty 0,6 a 0,3 roku a v letech 2000-2002 a 2008-2010 byl rozdíl průměrného věku vdané a nevdané matky 1,9 a 2,5 roku.

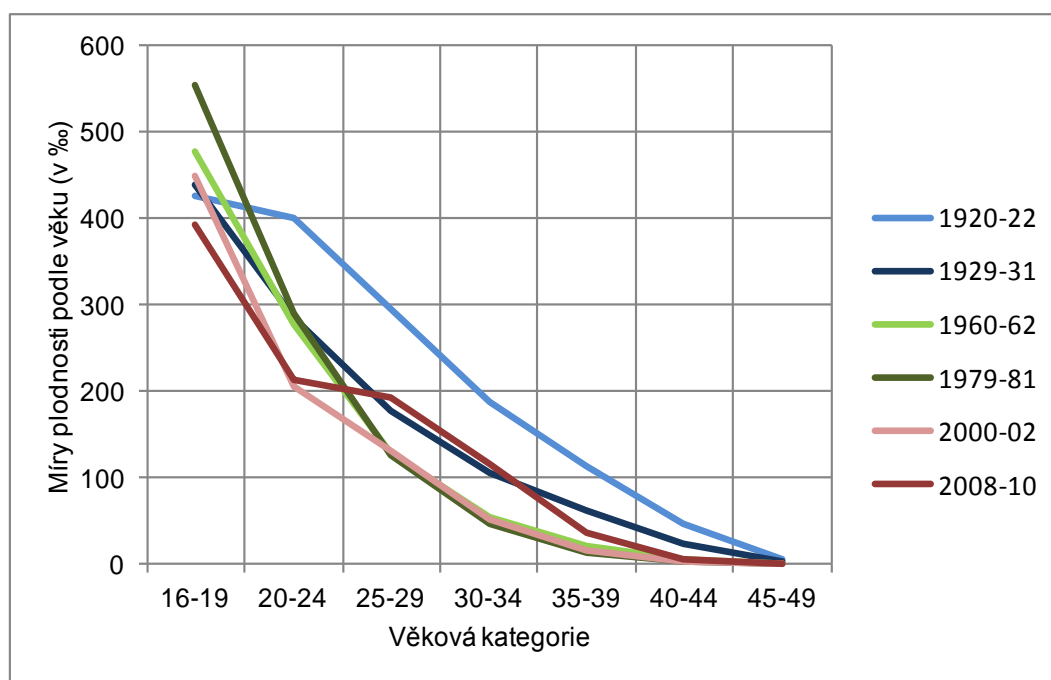
Spolu s nárůstem podílu primiparitních porodů na porodech celkem upadal též význam porodů vyšší parity na obrazu plodnosti celkové. Průměrný věk při porodu bez ohledu na rodinný stav matky mezi lety 1929-1931 a 1979-1981 výrazně poklesl (z hodnoty 29,9 let na 24,7 let), a následně opět vzrostl až na 29,4 let v období 2008-2010. Zatímco průměrný věk ženy při prvním porodu byl v období 2008-2010 vyšší, než na počátku 20. let, průměrný věk při

porodu nikoli. Tato skutečnost dokumentuje vyšší význam porodů dětí vyššího pořadí na průměrný věk matky v období první republiky.

Charakter plodnosti manželské se od té mimomanželské zřetelně liší i v průběhu specifické plodnosti podle věku matky (obr. 5 a 6). Manželská plodnost byla pro všechna období charakteristická vysokou hodnotou ve věkové kategorii 16-19 let, která velmi úzce souvisí s předmanželskými koncepcemi. Sňatek v takto nízkém věku je (obzvláště v posledních dvou obdobích) většinou důsledkem těhotenství ženy. Předmanželské koncepce (především v letech 1920-1922 až 1979-1981) a nízký počet vdaných žen v mladších věkových skupinách jsou příčinou nižší vypovídací hodnoty ukazatelů plodnosti podle věku a rodinného stavu.

Vyšší míra manželské plodnosti v téměř všech věkových kategoriích matek v období 1920-1922 je převážně výsledkem vysoké úrovně plodnosti tohoto období. Vliv posunu plodnosti do vyššího věku je naopak jasně zřetelný na křivce vývoje mimomanželské plodnosti podle věku matky. Nejpatrnější vrchol je v období 2008-2010, a to ve věkové skupině 30-34 let. Relativně vysoká hodnota plodnosti v tomto věku je jak výsledkem vyčkávání s prvním porodem, tak zvýšením podílu mimomanželsky narozených. Podíl primiparitních porodů byl ve věkové kategorii 30-34 v období 2008-2010 již 36 % oproti 18 % v letech 1929-1931. Z obrázku č. 6 je patrný značný nárůst mimomanželské plodnosti v období 2008-2010 a to prakticky ve všech věkových skupinách žen¹⁷. Obzvláště zřetelný je posun vrcholu mimomanželské plodnosti do věkové kategorie 30-34 let.

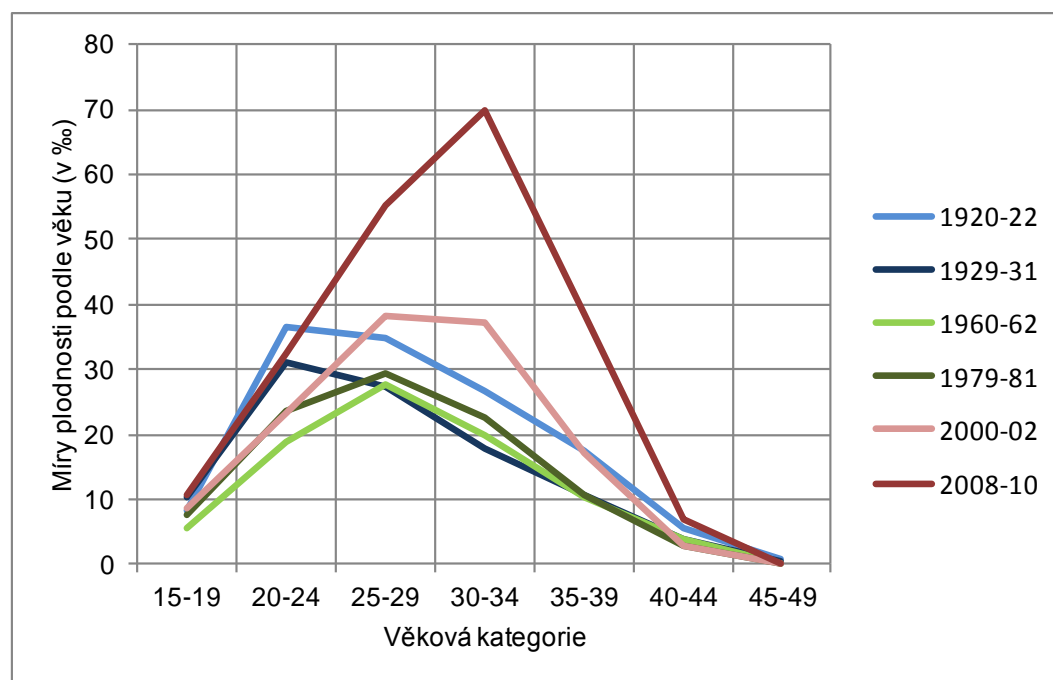
Obr. 5 – Míry plodnosti v manželství podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

¹⁷ Mírně vyšší mimomanželská plodnost je zaznamenána pouze v období 1929-1931 ve věkové skupině 20-24 let.

Obr. 6 – Míry plodnosti v mimo manželství podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích

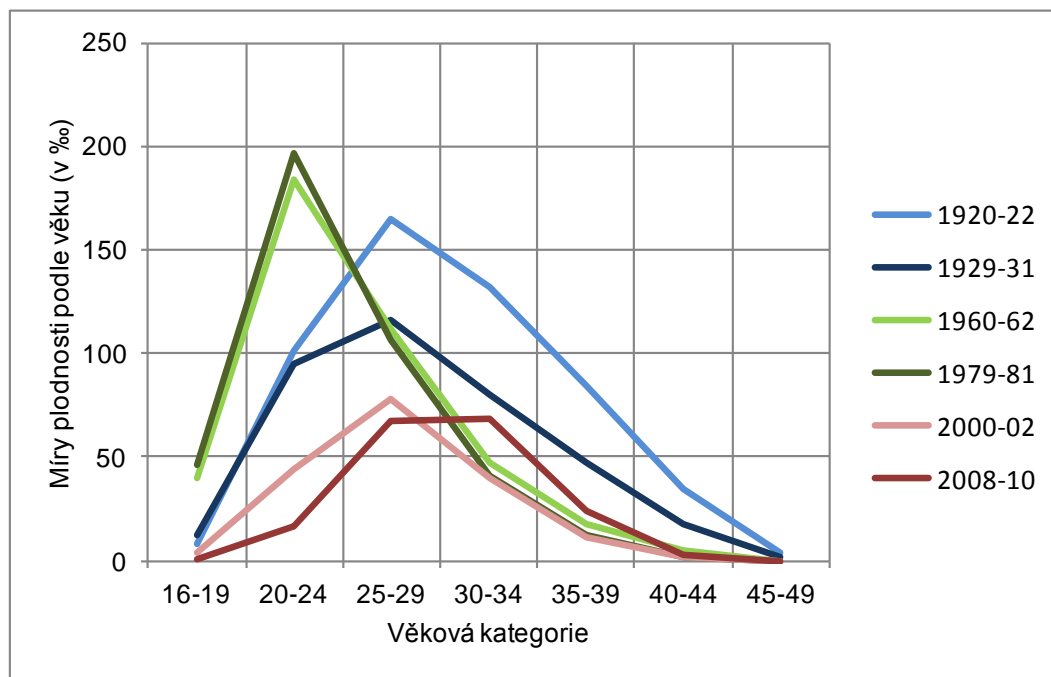
Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Z důvodu problematické interpretace charakteristik plodnosti podle věku a rodinného stavu matky (především pro vdané ženy v nižších věkových kategoriích), jak bylo uvedeno výše, je vhodné zobrazit tuto situaci i jiným způsobem, a to pomocí redukovaných měr plodnosti podle rodinného stavu. Tento způsob výpočtu potlačuje vliv předmanželských koncepcí a celkově nízkého počtu vdaných žen v nejnižších věkových kategoriích matek. Plodnost manželská vykazuje v tomto případě naprosto odlišný průběh od výše uvedeného.

Téměř totožný průběh redukované manželské plodnosti podle věku (obr. 7) a plodnosti celkové (obr. 4) je možné vysvětlit značným podílem narozených v manželství na celkovém počtu narozených (převážně v období 1920-1981). Charakteristiky uvedené v souvislosti s průběhem plodnosti celkové je možné aplikovat i na redukovanou plodnost manželskou. Postupné zvyšování její úrovně mezi lety 1929-1931 a 1979-1981 a přesun jejího vrcholu z kategorie 25-29 let do kategorie 20-24 let je následován opětovným snížením a posunem do věku 25-29 let v období 2000-2002. Změnu oproti průběhu plodnosti celkové a zvýšení vlivu mimomanželsky narozených na jejím průběhu je možné pozorovat v období posledním (tj. 2008-2010). Plodnost manželská byla v letech 2008-2010 na úrovni okolo hodnoty 70 ‰ jak pro věkovou kategorii 25-29 let, tak pro kategorii 30-34 let, které tvoří dva vrcholy této křivky.

Z výše uvedeného je tedy zřejmý posun manželské plodnosti do vyššího věku v posledních letech. Trend vzrůstu významu plodnosti ve věkové skupině 30-34 let je charakteristický pro období 2008-2010 jak v případě plodnosti manželské, tak celkové.

Obr. 7 – Redukované míry plodnosti v manželství podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

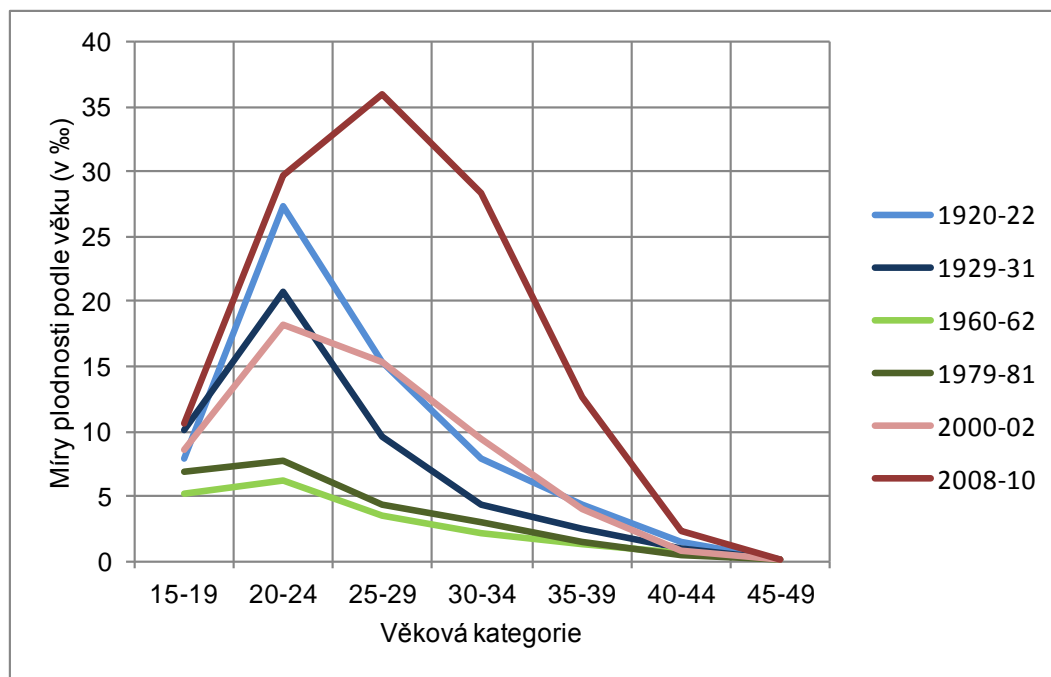
Z hlediska redukované plodnosti mimomanželské je zřetelný její pokles mezi prvním (1920-1922) a třetím (1960-1962) zkoumaným obdobím (obr. 8). Po celou tuto dobu byl zachován vrchol v kategorii 20-24 let. Postupné vyrovnávání křivky mimomanželské plodnosti v těchto letech ukazuje na vzrůstání jejího významu ve vyšších věkových kategoriích matek. Od počátku osmdesátých let se mimomanželská plodnost zvyšuje (obr. č. 3) a v letech 2000-2002 je patrný i její posun do vyššího věku. Období 2008-2010 vykazuje nejvyšší hodnotu mimomanželské plodnosti za všechna zkoumaná období s vrcholem v kategorii 25-29 let, ale i nejvyšší hodnoty měř redukované plodnosti mimo manželství pro všechny věkové kategorie žen. Tento trend byl zachycen již v tabulce č.1.

Po celé zkoumané období tvoří děti narozené v prvním pořadí přibližně polovinu z živě narozených dětí¹⁸ a jejich podíl na celkovém počtu narozených je tak relativně konstantní s mírnou tendencí k růstu. Výjimkami jsou období 1929-1931 a 1979-1981, kdy primiparitní porody tvořily necelých 42 % (obr. 9). Nižší hodnota v prvním období je dána větším podílem narozených ve třetím a vyšším pořadí (33,6 %), v letech 1979-1981 potom vyšším podílem narozených v pořadí druhém (40, 2 %). Podíl porodů třetího a vyššího pořadí až do období 2000-2002 klesá. K obratu této tendence dochází mezi posledními dvěma zkoumanými obdobími. Léta 2008-2010 zaznamenala vyšší podíl jak porodů druhého, tak třetího a vyššího pořadí oproti létům 2000-2002.

¹⁸ V letech 1929-1931 byly publikovány údaje o počtu narozených dětí podle pořadí a věku matky pouze za narozené celkem, tedy bez ohledu na vitalitu. Pro období let 1929-1931 byl výpočet konstruován s ohledem na toto omezení.

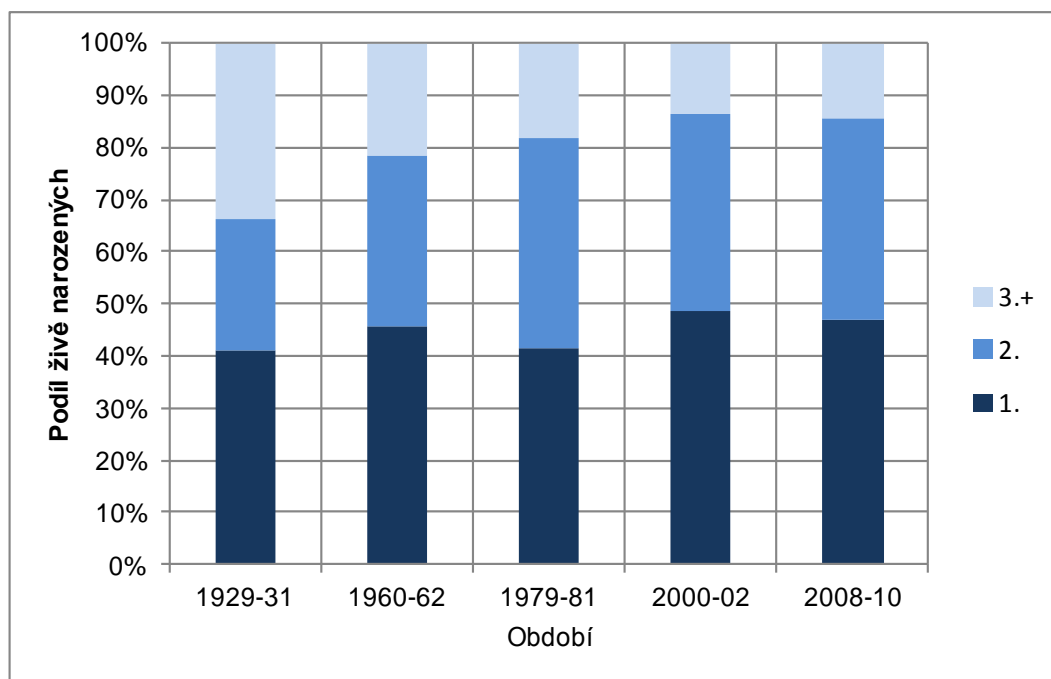
Manželská plodnost podle pořadí narozeného dítěte vykazuje téměř totožný trend, jako plodnost celková. Mimomanželská plodnost podle pořadí narozeného dítěte je specifická výrazně vyšším podílem primiparitních porodů, nižším podílem narozených v druhém pořadí a v letech 1960-1962 až 2000-2002 výrazně vyšším podílem narozených ve třetím a vyšším pořadí (obr. 10 a 11).

Obr. 8 – Redukované míry plodnosti mimo manželství podle věku matky v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

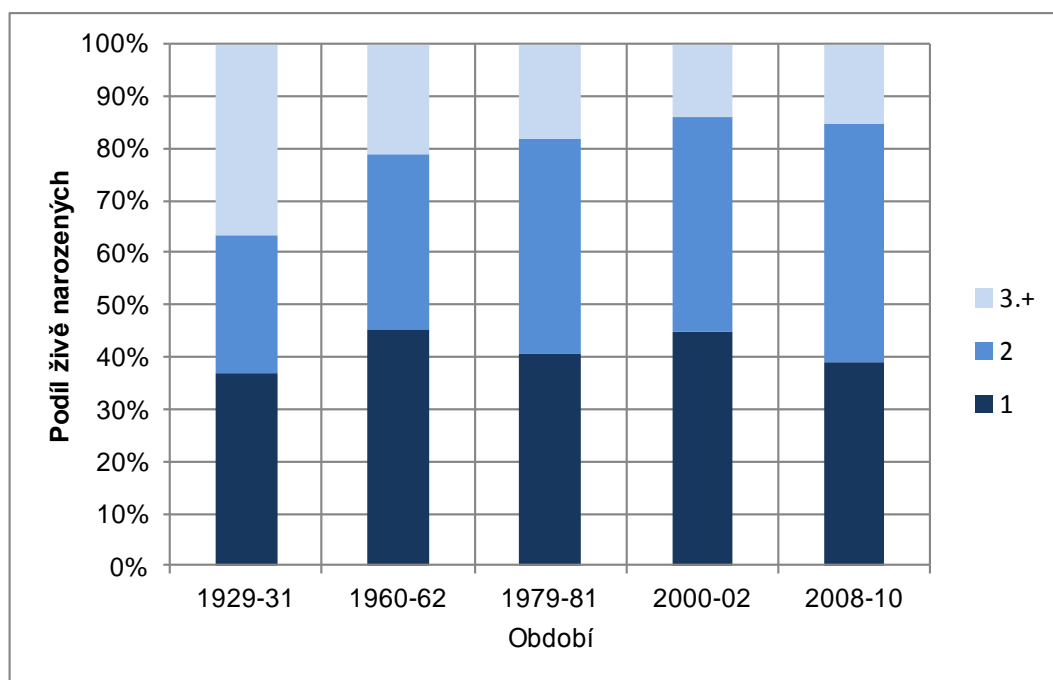
Obr. 9 – Struktura živě narozených podle pořadí v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

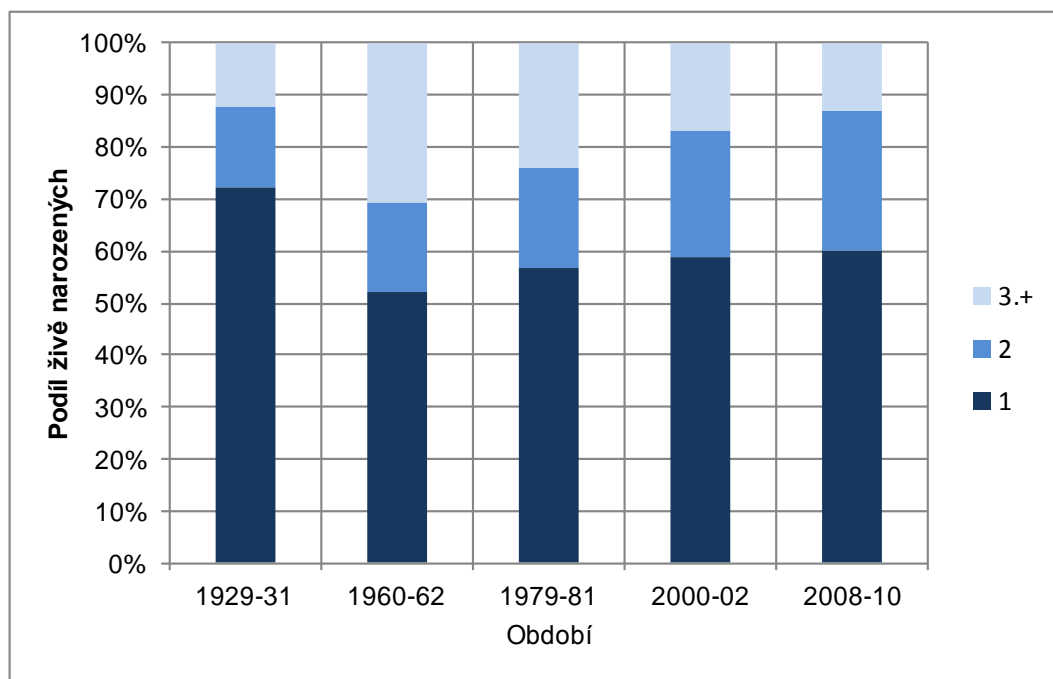
Obr. 10 – Struktura živě narozených v manželství podle pořadí v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

Obr. 11 – Struktura živě narozených mimo manželství podle pořadí v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

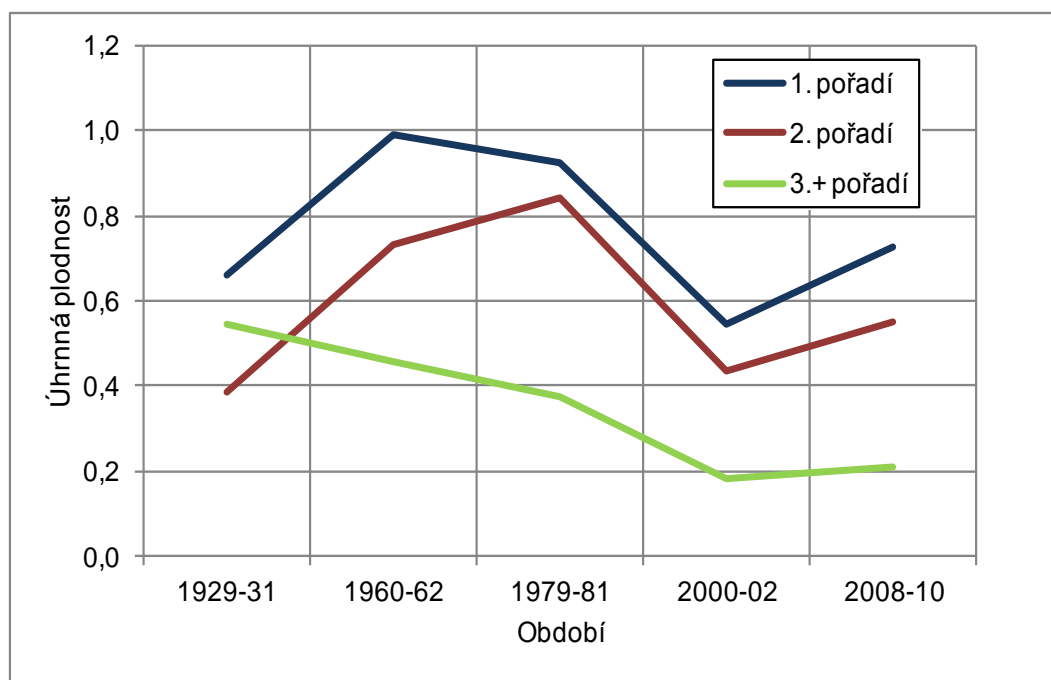
Z hlediska úhrnné plodnosti podle pořadí je opět zřejmý pokles porodů třetího a vyššího pořadí v průběhu celého zkoumaného období. Vyšší hodnota úhrnné plodnosti pro třetí a vyšší pořadí, než pro pořadí druhé dokumentuje význam porodů třetí a vyšší parity na počátku

třicátých let. Následný pokles plodnosti třetí a vyšší parity a současně vzestup plodnosti v prvním a druhém pořadí v průběhu vybraných let období 1960 -1981 naznačují změnu v reprodukčním chování žen. Tendence k mírnému vzestupu je zřejmá až v posledních letech 2008-2010. Po vzestupu plodnosti prvního a druhého pořadí v obdobích 1960-1962 a 1979-1981 až na hodnoty 0,9 dítěte v prvním a 0,8 dítěte ve druhém pořadí připadajících na jednu ženu přichází v období 2000-2002 pokles na nejnižší zaznamenané hodnoty 0,6 a 0,4. V letech 2008-2010 je pozorovatelná opět vyšší míra úhrnné plodnosti podle pořadí a to 0,7 pro první a 0,6 pro druhé dítě připadající na jednu ženu (obr. 12).

Úhrnná plodnost v manželství se vyznačuje nárůstem hodnot plodnosti prvního i druhého pořadí mezi lety 1929-1931 a 1979-1981. Hodnoty pro první i druhé pořadí se na konci 70. let pohybovaly okolo 0,8 dítěte připadajícího na jednu ženu. V období 2000-2002 nastal výrazný pokles na 0,4 dítěte jak prvního, tak druhého pořadí. V posledním zkoumaném období (2008-2010) je patrný mírný nárůst úhrnné plodnosti druhého pořadí na úkor plodnosti pořadí prvního. Změna se však odehrála pouze v řádu setin. Počet manželsky narozených dětí třetího a vyššího pořadí na ženu se snižuje po celé zkoumané období, byť v letech 1929-1931 přesahoval hodnotu jak pořadí prvního, tak druhého (obr. 13).

V souladu s obecným trendem nárůstu mimomanželské plodnosti roste od 60. let mimomanželská plodnost prvního i druhého pořadí. Pořadí třetí udržuje mimo manželství relativně stabilní hladinu plodnosti a to okolo 0,03 dítěte na ženu s mírným nárůstem na 0,08 dítěte v období 2008-2010 (obr. 14). Zachování výše úhrnné plodnosti ve třetím a vyšším pořadí v 60. a na počátku 80. let ukazuje na odlišnosti charakteristik nevdaných rodiček v době socialismu a obdobích 1929-1931 a vybraných letech období 2000-2010.

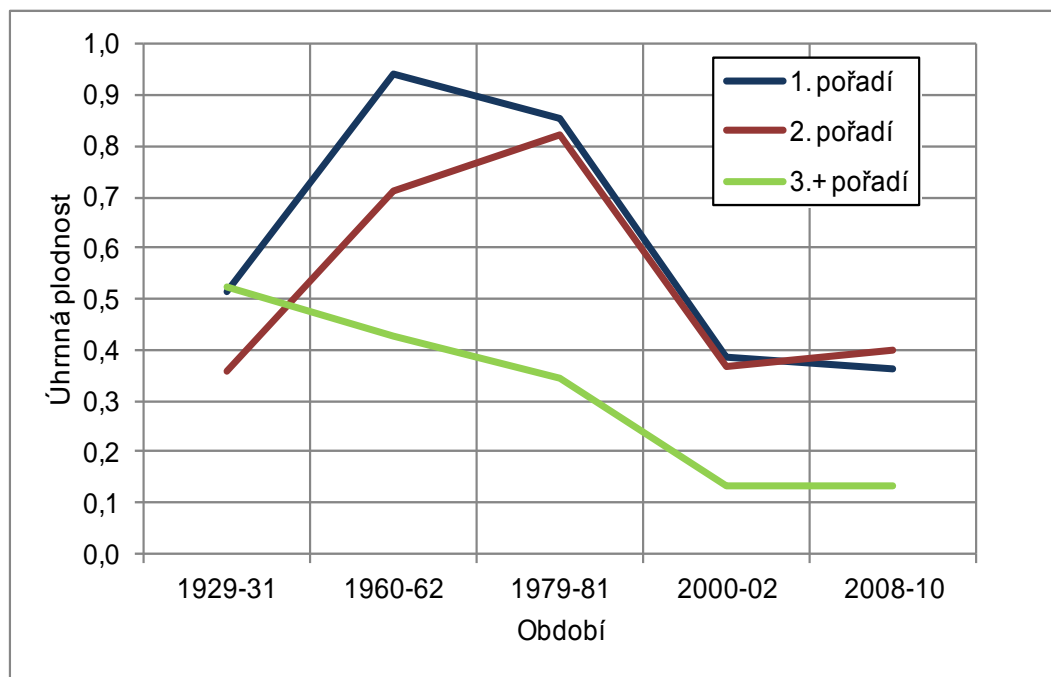
Obr. 12 – Úhrnná plodnost podle pořadí narození v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

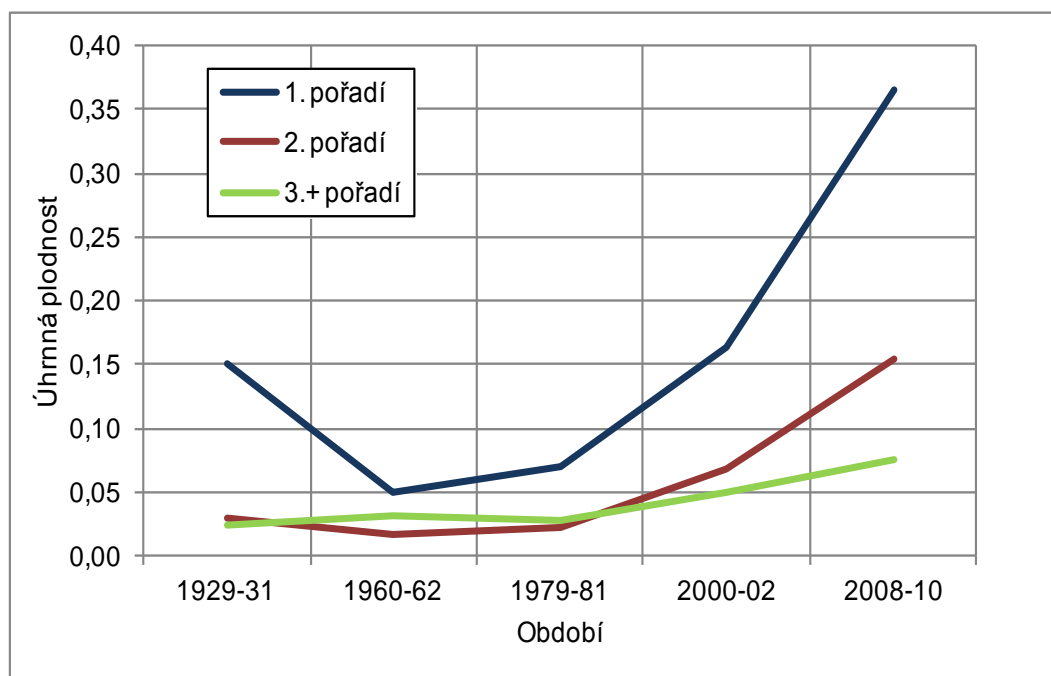
Obr. 13 – Úhrnná plodnost v manželství podle pořadí narození v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Obr. 14 – Úhrnná plodnost mimo manželství podle pořadí narození v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

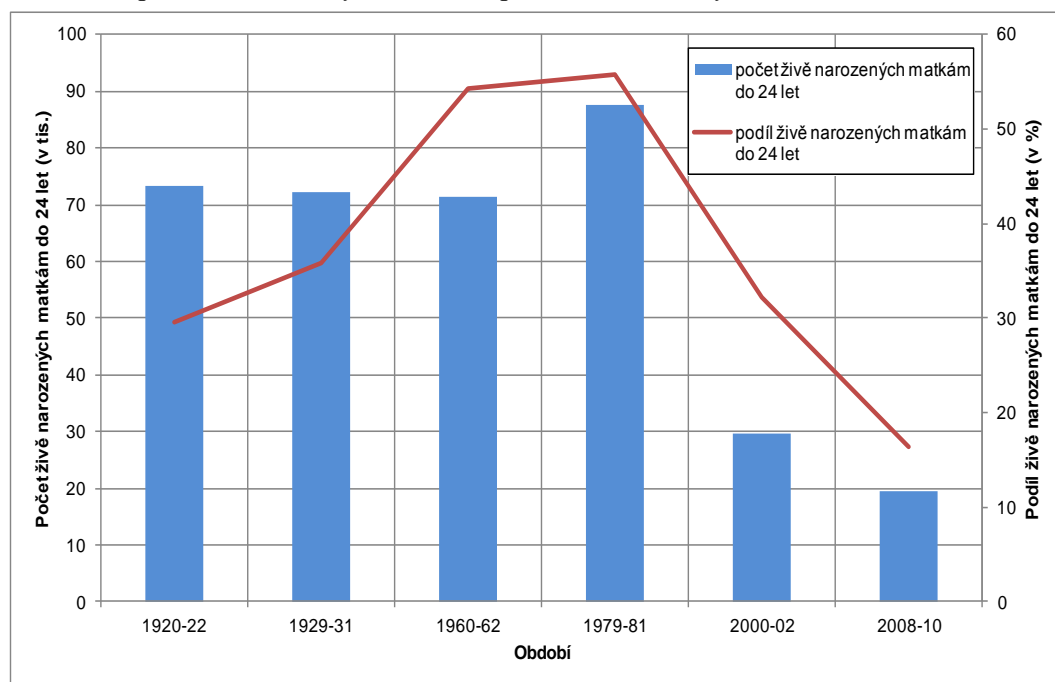
Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Přehled vývoje plodnosti pro celý reprodukční věk dokládá pokles úrovně plodnosti a zvyšování průměrného věku matek v posledních studovaných obdobích, tudíž i pokles úrovně plodnosti ve věkové kategorii do 24 let.

6.2 Vývoj plodnosti ve věku do 24 let v České republice v období 1920-2010

Význam zastoupení plodnosti matek ve věkové kategorii do 24 let na celkové plodnosti se v průběhu sledovaného období výrazně proměnil. V prvních dvou zkoumaných obdobích (1920-1922 a 1929-1931) se matkám do 24 let v průměru ročně narodilo přes 70 000 živých dětí, což tvořilo 30 % ze všech živě narozených. V letech 1960-1962 se ročně živě narodilo v průměru 71 280 dětí, což je o přibližně 1 000 dětí méně než roční průměr období předchozího. Podíl počtu narozených ve věku do 24 let na celkovém počtu živě narozených ale stoupl na 54 %. V letech 1979-1981 dosahoval průměrný roční počet živě narozených mladým matkám téměř 88 000 dětí. I podíl počtu živě narozených matkám do 24 let byl za celé zkoumané období nejvyšší a dosahoval téměř 56 %. V posledních dvou zkoumaných obdobích 2000-2002 a 2008-2010 nastal prudký pokles počtu i podílu živě narozených matkám do 24 let. V letech 2000-2002 se ročně takto narodilo méně než 29 600 dětí, tedy 32 %. Pokles pokračoval i v letech 2008-2010. Matkám do 24 let se ročně živě narodilo necelých 19 500 dětí, což tvořilo necelých 16 % ze všech živě narozených. Podíl počtu narozených matkám do 24 let jen mezi posledními dvěma obdobími tedy poklesl o 50 % (obr. 15).

Obr. 15 – Počet živě narozených matkám do 24 let, podíl živě narozených matkám do 24 let z celkového počtu živě narozených v České republice ve sledovaných obdobích

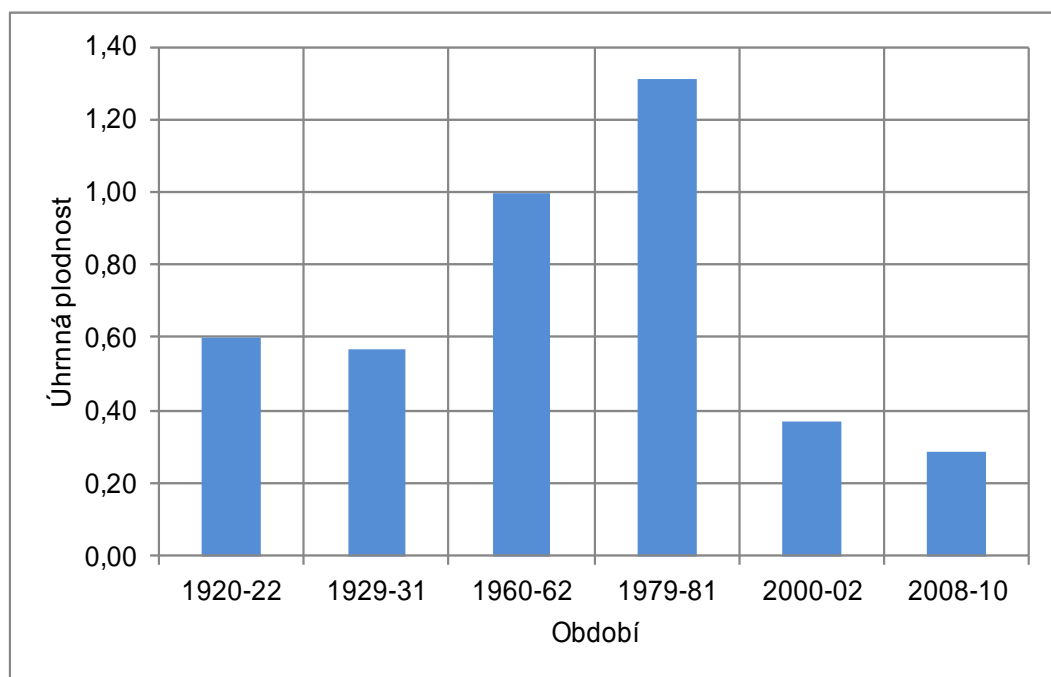

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

Významný nárůst plodnosti ve zkoumané věkové kategorii v období Československé socialistické republiky je patrný i z hodnot úhrnné plodnosti (obr. 16). V období první republiky

se tato hodnota pohybovala v rozmezí 0,57 až 0,60 dítěte na ženu do 24 let. Šedesátá léta a přelom let sedmdesátých a osmdesátých znamenala spolu s růstem celkové plodnosti i nárůst plodnosti žen do 24 let, s hodnotami 1,00 (1960-1962) a 1,31 (1979-1981). V posledních dvou zkoumaných obdobích naopak úroveň plodnosti v rámci věkové skupiny do 24 let výrazně klesla, a to až hluboko pod hodnoty první republiky (0,29 v období 2008-2010). I přes vzestup úhrnné plodnosti v letech 2008-2010 (obr. 2), je ve věkové kategorii mladých matek hodnota u tohoto období nižší než v období předcházejícím. Je tím tak dokumentován zřejmý trend kompenzace předchozí nízké plodnosti až ve věku matek nad 30 let, který se projevil obecným zvýšením plodnosti v letech 2008-2010; úroveň plodnosti ve věkové skupině do 24 let naopak dále klesla a byla nejnižší za celou sledovanou dobu.

Obr.16 – Úhrnná plodnost žen do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Kontinuální nárůst úrovně mimomanželské plodnosti od doby sametové revoluce, který byl zaznamenán pro celý soubor žen, platí pro kategorii matek do 24 let ještě výrazněji. Zatímco v 60. a na počátku 80. let 20. století se držel podíl mimomanželsky narozených v tomto věku pod hranicí 6 %, v letech 2008-2010 je tento podíl na úrovni téměř 69 %.

Při hodnocení uvedené změny je nutné zdůraznit, že na počátku zkoumaného období (tj. v letech 1920-1922 a 1929-1931) byl podíl mimomanželsky narozených mladým matkám nad hranicí 20 %. Tato relativně vysoká úroveň byla zřejmě důsledkem toho, že většina dětí mladých matek v tomto období nebyla plánovaná. V letech 1960-1962 a 1979-1981 poklesl podíl mimomanželsky narozených dětí na přibližně 5 %. Souviselo to zřejmě se dvěma souběžně působícími faktory. Tím jedním bylo doznívání vysoké prestiže rodiny (někdy je toto období označováno jako zlatý věk rodiny), druhým legislativní opatření socialistické vlády podporující časně zakládání rodin a sňatečnost v nízkém věku (snoubenců do 30 let věku) jak formou novomanželských půjček, tak řadou dalších výhod.

Nárůst mimomanželské plodnosti lze zaznamenat již od konce 80. let, ale v námi sledovaných obdobích je zachycen v letech 2000-2002, kdy činila 35 %. Růst mimomanželské plodnosti mezi prvním a posledním obdobím probíhal u mladých matek tedy zhruba ve stejném čase jako v průměru za všechny věkové kategorie dohromady, ale v posledních dvou dekádách se u mladých žen zvýšil výrazněji, než je tomu u průměru všech žen¹⁹.

Až na výjimku v letech 1960-1962 a 1979-1981 platí, že ve věku do 24 let byl podíl dětí narozených mimo manželství o 30 – 50 % vyšší než u celkového počtu narozených dětí nezávisle na věku matky. V prvních dvou obdobích byl podíl mimomanželsky narozených pro věkovou skupinu matek do 24 let o zhruba 50 % vyšší, než u podílu narozených celkem, v předposledním a posledním období o 33 % a 44 %. Léta 1960-1962 a 1979-1980 tedy znamenala zvýšený nárůst podílu dětí narozených v manželství matkám do 24 let oproti celkovému stavu, rozdíl mezi podílem mimomanželsky narozených do 24 let a celkem byl minimální (tab. 2). Od období 1929 – 1931 se snižuje podíl mimomanželsky narozených ženám do 24 let na počtu mimomanželsky narozených matkám ve věku 15-49 let. Zatímco v letech 1929-1931 se 60 % mimomanželsky narozených dětí narodilo ženě do 24 let, v období 2008-2010 se jednalo pouze o necelých 30 % dětí.

Tab. 2 – Podíl živě narozených mimo manželství podle věku matky, podíl živě narozených mimo manželství matkám do 24 let na celkovém počtu narozených mimo manželství v České republice ve sledovaných obdobích

	Podíl živě narozených mimo manželství (v %)			Podíl mimomanž. nar. ženám do 24 let na počtu mimomanž. nar. celkem (v %)
	Ženám 15-49 let	Ženám do 24 let	Ženám ve věku 25+	
1920-22	12,0	24,6	6,7	60,7
1929-31	11,9	22,0	6,3	66,2
1960-62	4,6	5,2	4,0	60,4
1979-81	5,5	5,6	5,3	57,4
2000-02	23,5	35,0	18,1	48,0
2008-10	38,5	68,9	32,5	29,4

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

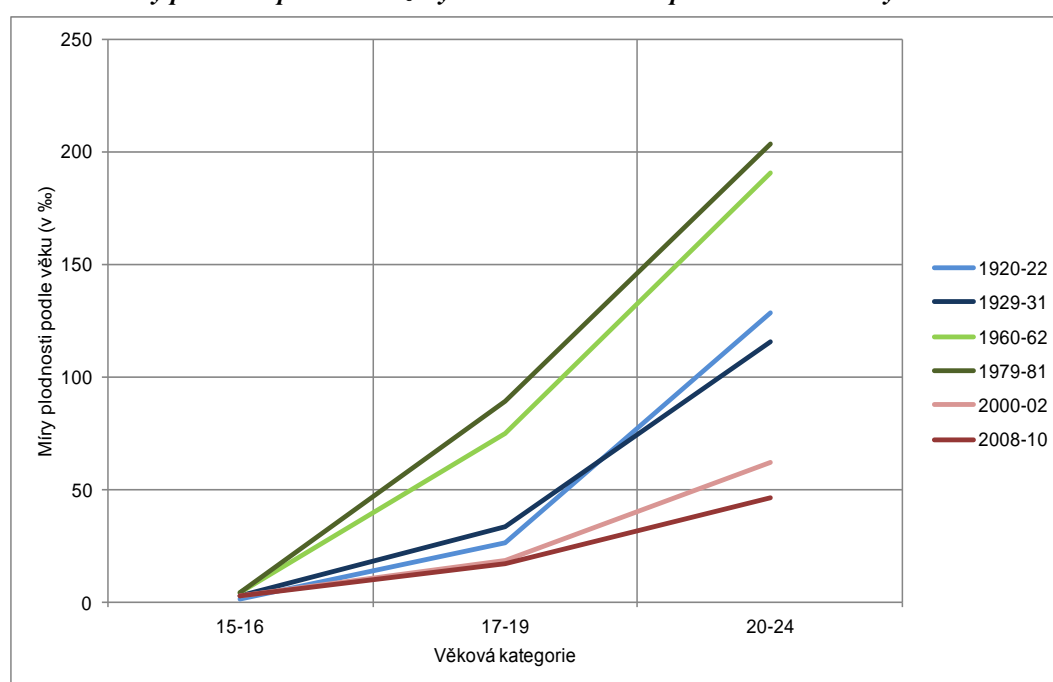
Míry plodnosti žen do 24 let se v období první republiky držely na přibližně stejné úrovni (obr. 17). Mezi lety 1920-1922 a 1929-1931 došlo pouze k mírnému snížení průměrného věku matky vlivem posunu plodnosti v této věkové kategorii. Z obrazu specifické plodnosti podle věku matky opět zřetelně vystupují roky 1960-1962 a 1979-1981, typické svou vysokou hodnotou jak pro kategorii 20-24 let, tak pro kategorii 15-19 let. Obzvláště počátek 80. let je specifický vysokou plodností ve věku 17-19 let, který je z dnešního pohledu považován za stále velmi nízký na mateřství. V období normalizace však nebyl porod záhy po ukončení středoškolského vzdělání ničím výjimečným, stejně jako sňatek. Tento trend přetrvával zřejmě i do začátku 80. let. Poslední dva studované roky vykazují naopak velice nízké hodnoty v souladu s údaji, které již byly předloženy. Plodnost ve věku 15-16 a 17-19 let se mezi obdobími 2000-

¹⁹ Celková mimomanželská plodnost narostla mezi lety 2000-2002 a 2008-2010 o 63,5 %, mimomanželská plodnost matek do 24 let o 97,0 %.

2002 a 2008-2010 na rozdíl od plodnosti 20-24 téměř nezměnila. Hodnoty pro tyto roky a věky vykazují změnu pouze v řádu setiny.

Konstantní plodnost ve věkové skupině 15-16 let ukazuje na specifičnost těchto porodů. Nelze obecně předpokládat, že rozhodnutí mít dítě je v této věkové skupině ve většině případů plánované. I stagnující údaj o plodnosti ve věku 17-19 let v období 2000-2010 může být buď výsledkem krátkého časového rozestupu mezi posledními dvěma obdobími, který nedovoluje prokázání pokračujícího trendu, nebo podílu neplánovaných těhotenství, který je díky většinovému používání kontracepčních prostředků spíše dílem náhody a tedy konstantní. Nezanedbatelnou položkou jsou i specifické sociální skupiny, pro které je vyšší plodnost v těchto věkových kategoriích charakteristická.

Obr.17 – Míry plodnosti podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Z perspektivy plodnosti podle věku matky se zdají být první dvě, druhá dvě a poslední dvě období podobná. Zřetelné rozdíly v reprodukčním chování se ukazují až podle rodinného stavu matky. I když vývoj mimomanželské plodnosti vykazuje téměř totožný trend jako plodnosti celkové, určité změny tu spatřit lze (obr. 18).

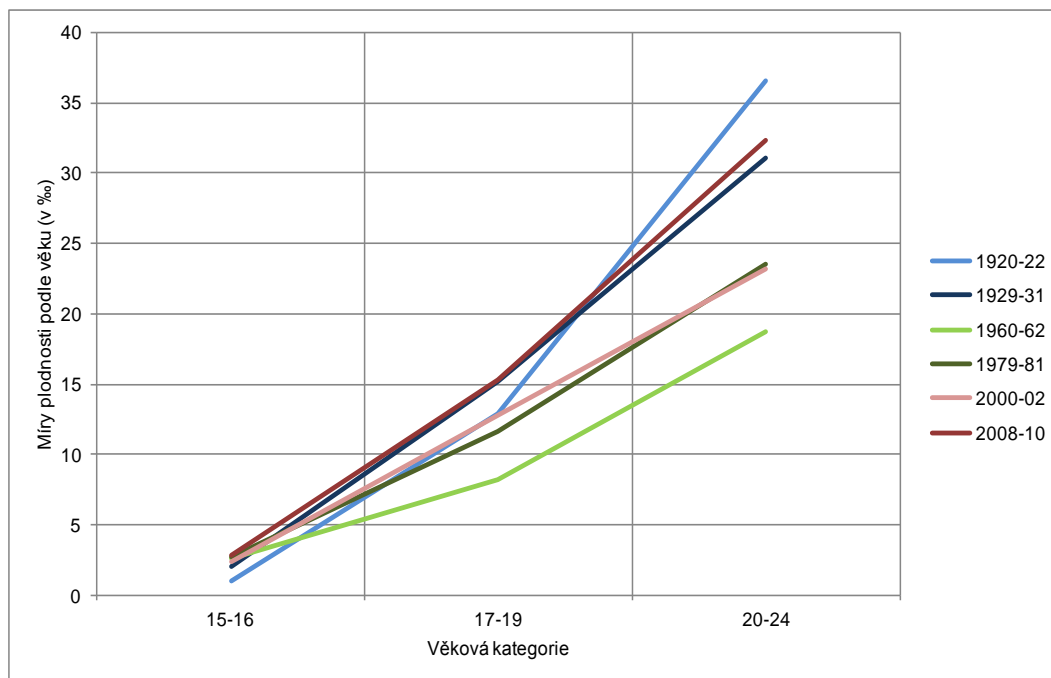
Hodnoty mimomanželské plodnosti pro věkovou kategorii 15-16 let se po celé zkoumané období drží na téměř totožné úrovni 3 ‰. Jedinou výjimkou je období první (léta 1920-1922), ve kterých byla mimomanželská plodnost v této věkové skupině na hodnotě 1 ‰.

Mimomanželská plodnost ve věku 17-19 let mezi roky 1920-1922 a 1929-1931 stoupla z 13 ‰ na 15 ‰. Výrazný propad nastal v šedesátých letech (8 ‰), kdy byla mimomanželská plodnost v této věkové kategorii nejnižší za všechny zkoumané roky. Současný vzestup plodnosti celkové i manželské (ve věku 17-19 let) ukazuje na význam manželství při narození dítěte v nejnižších věkových kategoriích matek v období socialistického státu. Mimomanželská

plodnost žen v této věkové kategorii dále rostla (v roce 1979-1981 byla 12 ‰, v letech 2000-2002 byla 13 ‰) až na hodnotu 15 ‰ v období 2008-2010.

U mimomanželské plodnosti ve věku 20-24 let je možné pozorovat pak soustavný pokles mezi lety 1920-1922 a 1960-1962 (z hodnoty 37 ‰ na 19 ‰). Od období 1979-1981 nastal její opětovný nárůst. Zatímco v letech 1979-1981 byla mimomanželská plodnost mladých matek na úrovni 23 ‰ (na níž se udržela i po období následující), v letech 2008-2010 činila 32 ‰.

Obr.18 – Míry plodnosti mimo manželství podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

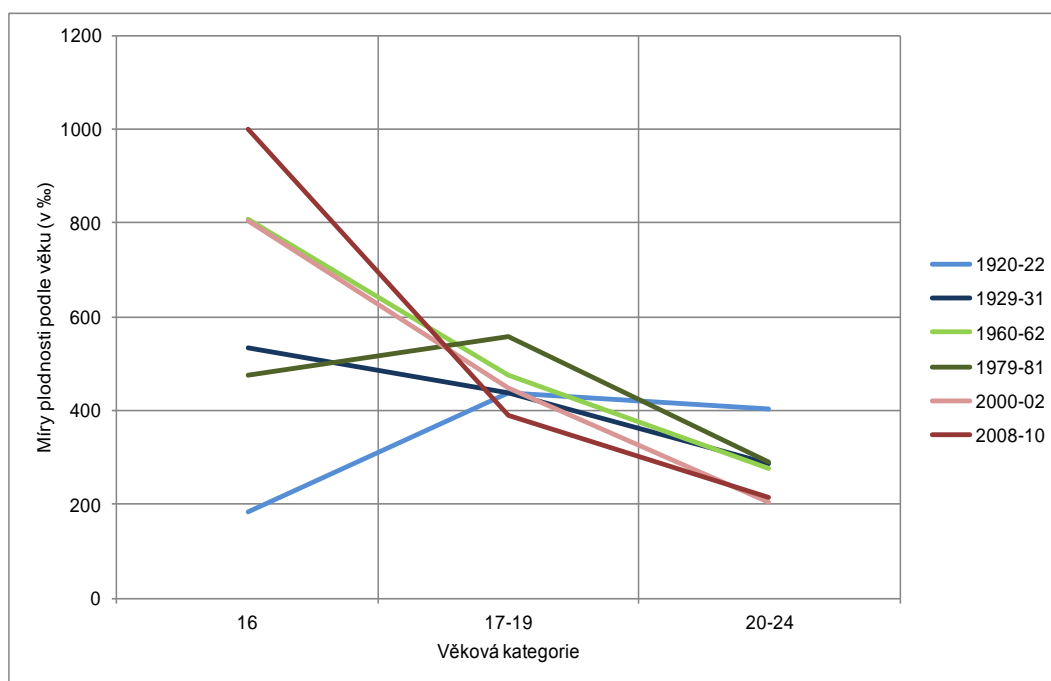
Manželská plodnost ve věku 16 let je vždy důsledek mimomanželských koncepcí a souvisí také s tím, nakolik mají oba partneři zájem na sňatku, kterým by dítě legalizovali. Z tohoto důvodu obvykle počet narozených dětí v manželství téměř odpovídá počtu vdaných žen v tomto věku. Sňatek v takto nízkém věku je možný pouze po povolení soudu, které se uděluje téměř výhradně z důvodu těhotenství ženy. Údaj o manželské plodnosti v tomto věku je značně ovlivněn velice nízkým počtem jak vdaných žen, tak porodů v tomto věku.

Například pro období 2002 je ve věku 15-16 let zaznamenáno 12 vdaných žen a 10 porodů. Zbývající 2 vdané ženy, které tvoří rozdíl a i výslednou nízkou hodnotu manželské plodnosti pro tento věk, zřejmě porodily po svých 17 narozeninách, byť v době sňatku již byly těhotné, nebo u nich došlo k potratu²⁰. Opačnou situaci ukazuje období 2008-2010, kde se v manželství ve věku do 16 let odehrály 4 porody u jediných 4 vdaných žen v této věkové kategorii. Srovnání manželské plodnosti pro věk 16 let je tedy spíš otázkou nepřesného

²⁰ Z důvodu anonymity dat se jedná samozřejmě o domněnku. Jiný důvod sňatku v tomto věku mezi lety 2000-2002 než těhotenství ženy český právní systém neuvádí. Proto jsou pravděpodobné pouze dva předpoklady. Buď došlo k porodu až po statistickém přehoupnutí se do jiné věkové kategorie, než ve které došlo ke sňatku, nebo došlo k potratu ještě nenarozeného.

statistického zachycení skutečnosti, než rozdílů v reprodukčním chování mezi sledovanými obdobími. Pro kategorii 17-19 již platí dříve uvedená specifika jednotlivých zkoumaných období. Jelikož tato kategorie obsahuje i ženy nad 18 let, kde je již sňatek možný bez omezení, je možné předpokládat, že část z těchto sňatků nebyla z důvodu těhotenství ženy. Průběžné zvyšování plodnosti v této kategorii mezi lety 1920-1922 a 1979-1981 je zřetelné z obrázku č. 19. Nejvyšší hodnoty tedy vykazují roky 1979-1981. Tato situace odpovídá obecně popisované vyšší manželské plodnosti v nižších věkových skupinách v těchto letech. Nejnižší manželská plodnost ve věku 17-19 let je zachycena u posledních dvou zkoumaných časových úseků. Tento údaj koresponduje (především pro roky 2008-2010) s mírně vyšší hodnotou mimomanželské plodnosti. Těhotenství přestává být důvodem ke sňatku v této věkové skupině. Pro věkovou skupinu 20-24 let je nejnižší hodnota pro roky 2000-2002 a 2008-2010 typickým obrazem posunu plodnosti do vyššího věku (i co se týče již vdaných žen).

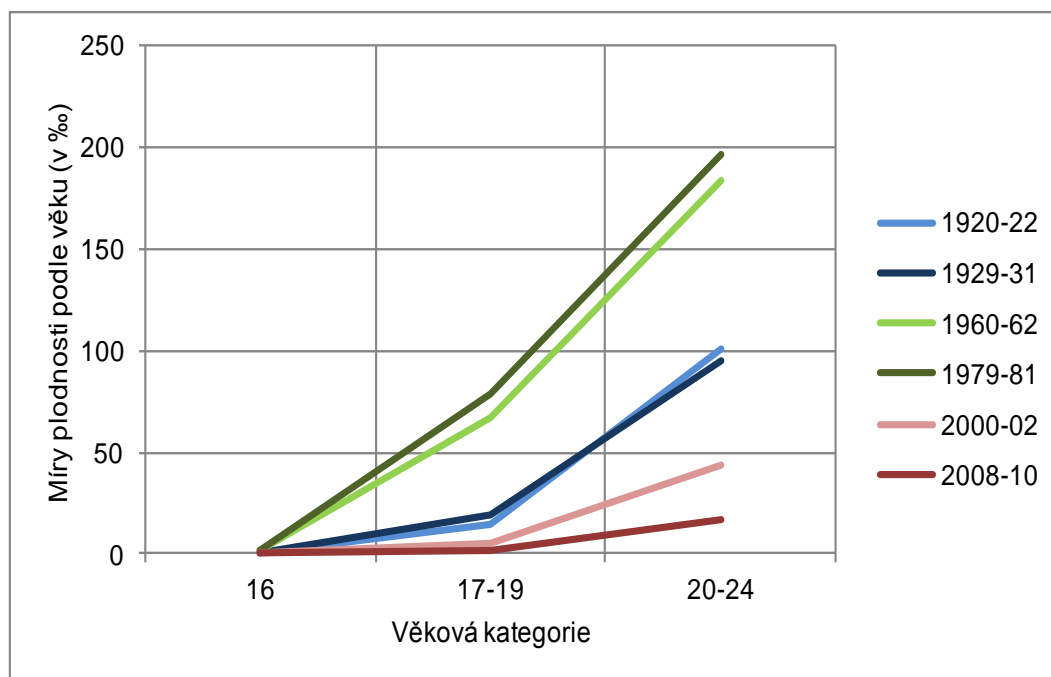
Obr.19 – Míry plodnosti v manželství podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Vliv předmanželských koncepcí na zkoumání manželské plodnosti v nejnižších věkových kategoriích matek je zřetelnější, než na zkoumání plodnosti celkové. Stejně jako v předchozí kapitole bude tedy uveden i odlišný způsob pohledu na tuto problematiku. Jak ukazuje obrázek č. 20, redukovaná plodnost manželská má s plodností celkovou z tohoto hlediska velice podobný průběh. Léta 1920-1922 a 1929-1931 vykazují téměř totožné hodnoty. Mezi těmito lety je pozorovatelné mírné zvýšení významu plodnosti v kategorii 17-19 let oproti kategorii 20-24 let. K významnému nárůstu dochází až v následujících obdobích. Léta šedesátá a raná osmdesátá vykazovala podobné hodnoty a blížila se hranici 200 dětí narozených v manželství na 1000 žen ve věku 20-24 let. Mezi lety 1979-1981 a 2000-2002 následoval prudký pokles, který pokračoval až do období 2008-2010, kdy hodnota nepřesáhla 20 ‰.

Obr.20 – Redukované míry plodnosti v manželství podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

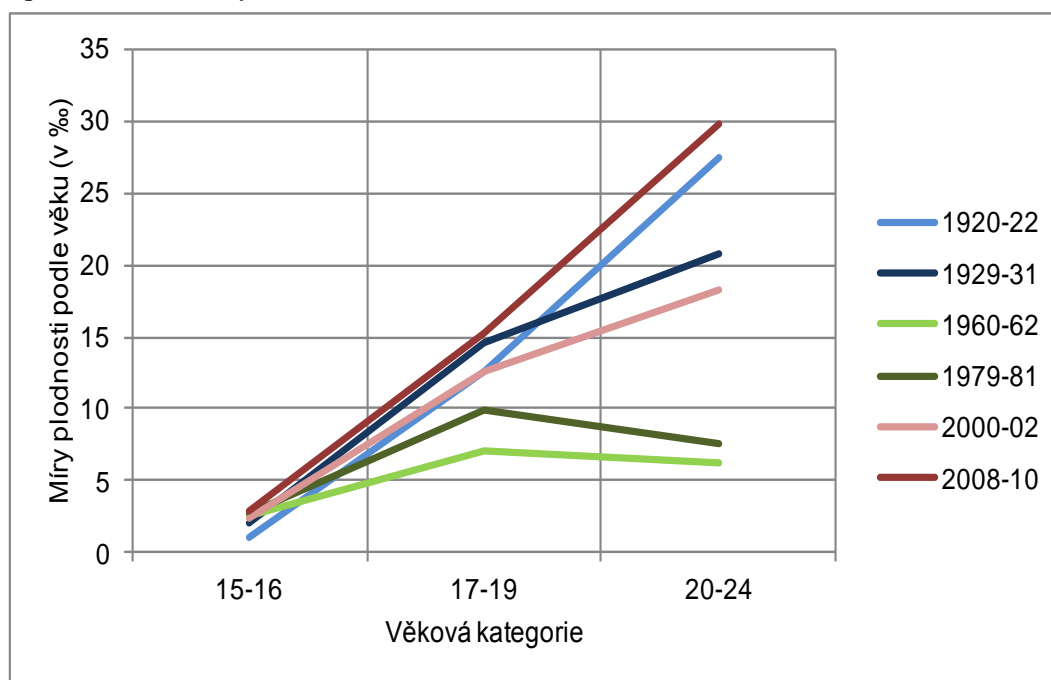

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

V období první republiky dosahovala redukovaná mimomanželská plodnost v kategorii 15-16 let velice nízkých hodnot. Naproti tomu ve věkové kategorii 20-24 let se rodilo přes 25 dětí na 1000 žen v letech 1920-1922. V následujícím období došlo nejen k posunu plodnosti do nižšího věku, ale též k jejímu celkovému poklesu ve věku do 24 let. Mezi lety 1929-1931 a 1960-1962 úroveň mimomanželské plodnosti mladých matek i nadále klesala ve všech věkových kategoriích mimo kategorie nejnižší (15-16 let). Léta 1979-1981 vykazovala opětovný mírný nárůst, který pokračoval přes období 2000-2002 až do posledního sledovaného období let 2008-2010 (obr. 21).

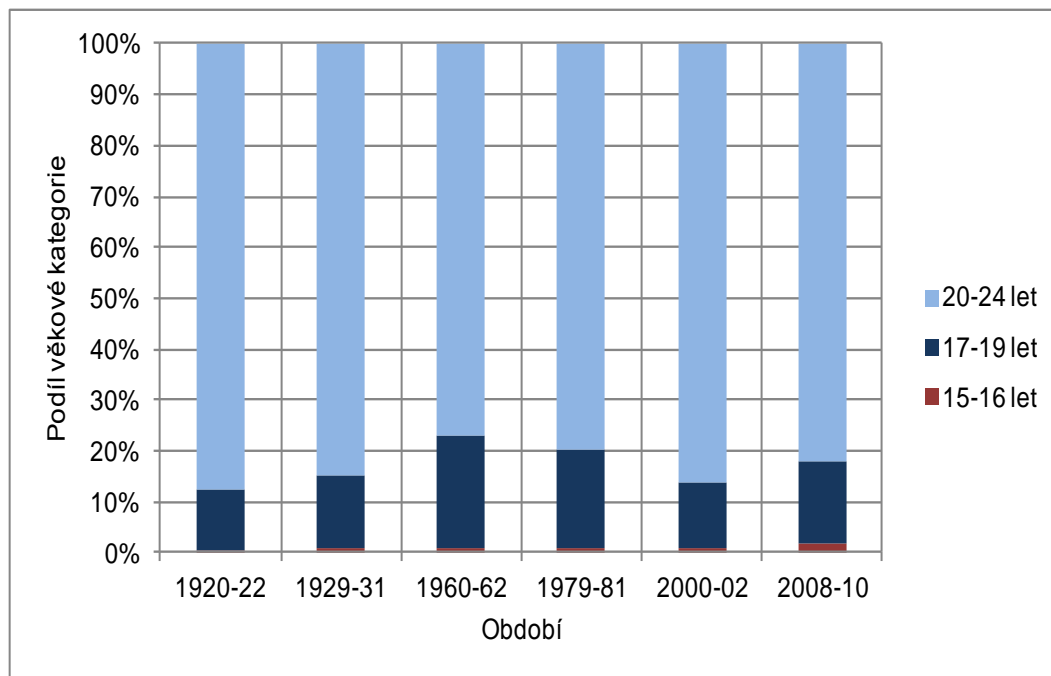
Podrobný vývoj zastoupení jednotlivých věkových skupin na úrovni celkové plodnosti matek do 24 let ukazuje obrázek č. 22. V prvních třech obdobích je zřetelný nárůst plodnosti ve věku 15-19 let oproti skupině 20-24 let a to až na 23 % v letech 1960-1962. Vlivem vyšší plodnosti v období 1979-1981 a cílenému zakládání rodin díky podpoře manželské plodnosti došlo v těchto letech k poklesu podílu matek do 19 let. Mezi lety 2000-2002 a 2008-2010 je zřejmý opětovný nárůst plodnosti ve věkové skupině do 19 let. Tento trend je zachycen i na obrázku č. 16, kde i přes stejnou míru plodnosti podle věku pro věkové skupiny 15-16 a 17-19 v letech 2000-2002 a 2008-2010 je míra pro věk 20-24 let v posledním sledovaném období nižší. Podíl nejnižší věkové skupiny 15-16 let na celkové plodnosti do 24 let je po všechna sledovaná období téměř zanedbatelný. I tak ale po celé zkoumané období téměř lineárně narůstal z hodnoty 0,4 % v období 1920-1922 na 1,7 % v letech 2008-2010. Nárůst mezi obdobími 2000-2002 a 2008-2010 zaznamenala i kategorie 17-19 let.

Obr.21 – Redukované míry plodnosti mimo manželství podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Obr.22 – Podíl věkové kategorie 15–16 let, 17–19 let a 20–24 let na počtu živě narozených ženám do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Trend poklesu průměrného věku matky v rámci věkové skupiny do 24 let v období od 20. do 60. let 20. století a v posledním období (2008-2010) oproti období socialistického státu dokresluje výpočet průměrného věku matky při porodu (tab. 3). Vzhledem k tomu, že do 24 let

je většina porodů 1. pořadí (stabilně okolo 70 % pro všechna období), průměrný věk matky při prvním porodu se od věku při porodu liší pouze v řádech desetin. Největší rozdíl byl zaznamenán v letech 1979-1981, kdy se průměrný věk ženy do 24 let při porodu lišil od průměrného věku ženy do 24 let při prvním porodu o 0,6 roku. Tento údaj dokumentuje vyšší podíl porodů dětí vyšší parity u žen do 24 let v uvedených letech.

V průběhu zkoumaných let byl rozdíl mezi věkem vdané a nevdané matky větší v obdobích, kdy docházelo k poklesu průměrného věku. Věkový průměr vdaných matek byl v průběhu let vždy vyšší, než věkový průměr matek nevdaných. Nejmenší zaznamenaný rozdíl mezi těmito dvěma údaji je v letech 1920-1922, kdy se jedná o rozdíl pouze 0,9 roku. Kontinuální nárůst průměrného věku při porodu pro nevdané matky do 24 let od 60. let odpovídá teorii posunu plodnosti do vyššího věku. Při pohledu na vývoj průměrného věku celkem a vdané matky však spatříme mírný pokles a stagnaci mezi předposledním a posledním obdobím, která odráží vzrůstající podíl specifické skupiny mladých rodiček na obecně snižující se plodnosti matek ve věku do 24 let.

Tab. 3 – Průměrný věk matky do 24 let při porodu celkem, v manželství, mimo manželství a průměrný věk matky do 24 let při prvním porodu v České republice ve sledovaných obdobích

	Průměrný věk matky do 24 let při porodu			Průměrný věk matky do 24 let při prvním porodu
	Celkem	V manželství	Mimo manželství	
1920-22	21,9	22,0	21,1	.
1929-31	21,8	21,8	20,6	21,8
1960-62	21,3	21,4	19,6	21,3
1979-81	21,6	21,7	20,3	21,0
2000-02	22,2	22,8	21,2	21,9
2008-10	22,0	23,0	21,5	21,8

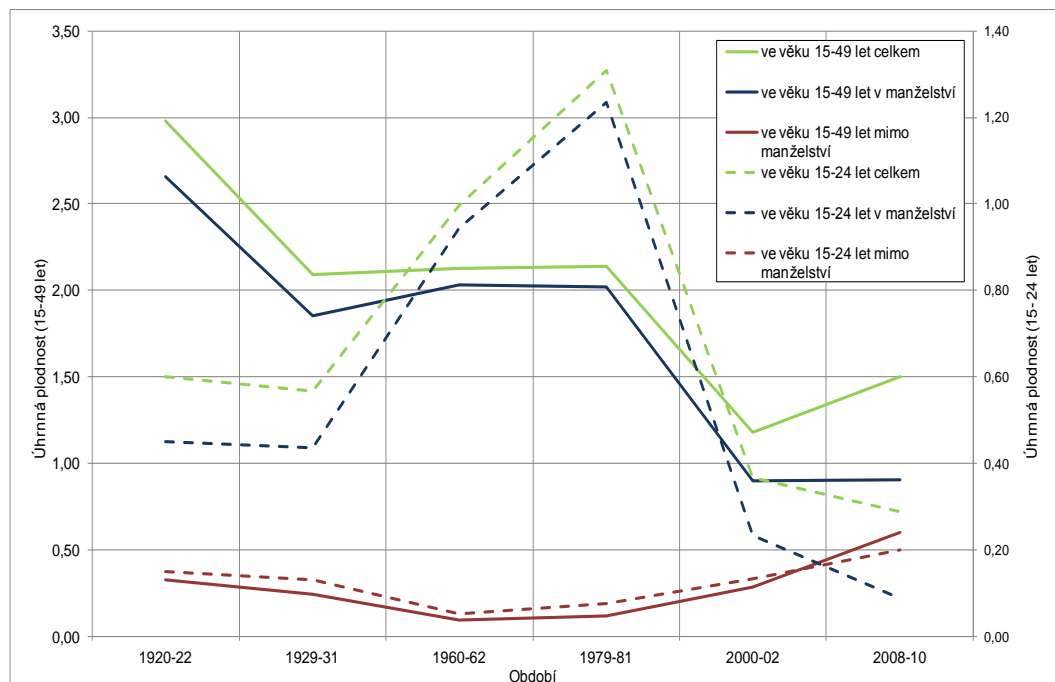
Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Porovnání vývoje úhrnné plodnosti podle rodinného stavu pro ženy celkem a ve věku do 24 let je možné z obrázku č. 23. Zatímco celková a manželská plodnost mladých žen se mezi lety 1920-1922 a 1929-1931 téměř neměnila a v obdobích 1960-1962 a 1979-1981 zřetelně stoupla, celková a manželská plodnost žen ve věku 15-49 let mezi lety 1920-1922 a 1929-1931 prudce klesla a následně stagnovala. Velice rozdílný průběh je zaznamenán i v posledních dvou obdobích. Úhrnná plodnost mladých žen (jak celková, tak manželská) mezi lety 1979-1981 a 2000-2002 prudce klesla a v poklesu pokračovala až do posledního období 2008-2010. V případě úhrnné plodnosti všech žen došlo mezi obdobími 1979-1981 a 2000-2002 též k poklesu, avšak mezi předposledním (2000-2002) a posledním obdobím 2008-2010 docházelo k mírnému nárůstu. Plodnost mimomanželská (jak pro mladé ženy, tak pro ženy celkem) vykazuje pozvolný propad mezi prvním (1920-1922) a čtvrtým (1979-1981) obdobím a následný opětovný nárůst. Z výše uvedeného je zřejmý vysoký význam plodnosti v nízkém

věku v období socialistického státu a následný přesun plodnosti do vyššího věku v obdobích pozdějších.

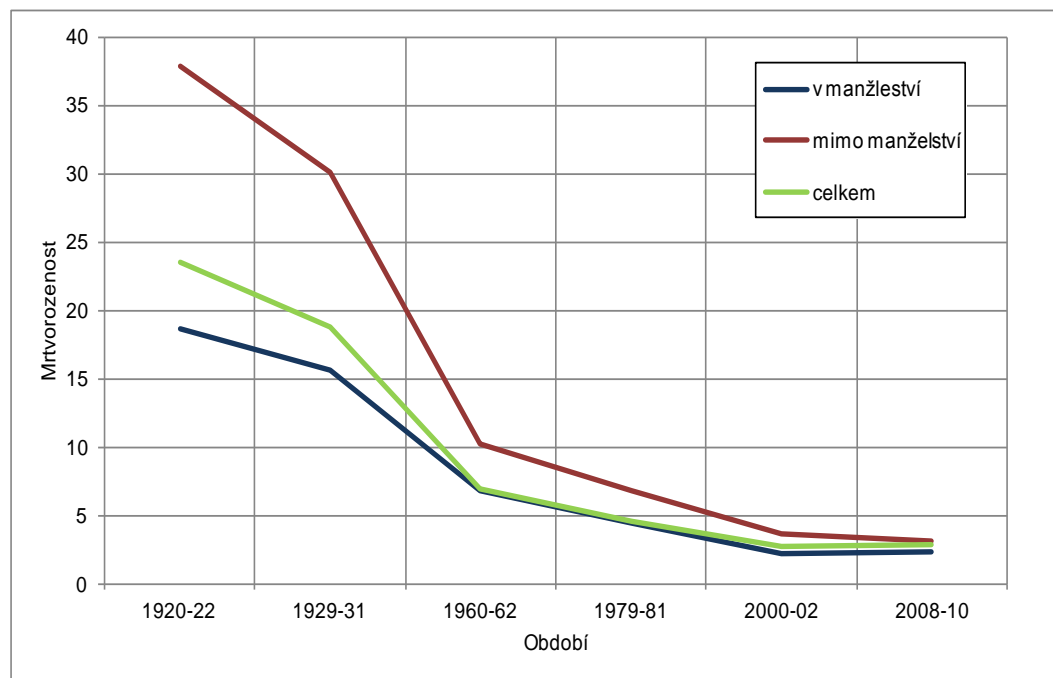
Obr.23 – Vývoj úhrnné plodnosti žen ve věku 15-49 let a 15-24 let podle rodinného stavu v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

I přes značné výkyvy v celkovém počtu dětí narozených mladým matkám počet mrtvě narozených dětí v průběhu zkoumaných let stabilně klesal. Neustálé zlepšování perinatální lékařské péče a screeningová vyšetření těhotných žen zajistily pokles mrtvorozenosti mezi obdobími 1920-1922 a 2008-2010 o 87,6 %. V absolutních počtech se toto číslo pohybuje od předposledního sledovaného období v řádu desítek mrtvě narozených za rok. Zatímco v letech 1920-1922 činil počet mrtvě narozených na 1000 celkem narozených dětí téměř 23,5 dítěte, v letech 1929-1931 to bylo již jen necelých 19 dětí. Pokles mrtvorozenosti pokračoval i v období socialistické republiky, v letech 1960-1962 to bylo necelých 7 a v období 1979-1981 už jen 4,5 mrtvě narozených dětí na 1000 dětí narozených živě. V posledních dvou obdobích činila mrtvorozenost 2,7 (2000-2002) a 2,9 (2008-2010) dítěte.

Významné rozdíly lze pozorovat při zkoumání úrovně mrtvorozenosti podle rodinného stavu matky. Zatímco u vdaných matek je podíl mrtvě narozených dětí v posledním období do 2,3 dítěte na 1000 celkem narozených, u matek nevdaných je toto číslo o téměř 30 % vyšší, tj. 3,2 %. Vyšší úroveň mrtvorozenosti u nevdaných matek je typická pro všechna zkoumaná období. Ve 20. letech 20. století byl rozdíl mezi manželskou a mimomanželskou mrtvorozeností dokonce 50 %. Tento trend je možné vysvětlit nejen špatným ekonomickým zázemím a horší psychickým stavem mladých svobodných matek, ale zřejmě i odpovědnějším přístupem a podporou širší rodiny u matek, které mnohdy právě z důvodu těhotenství vstupují do manželství, nebo bylo početí dítěte žádoucí. I přes trvající rozdíly klesá v průběhu zkoumaných let mrtvorozenost u obou souborů narozených podle rodinného stavu matky (obr. 24).

Obr.24 – Vývoj mrtvorozenosti dětí matek do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

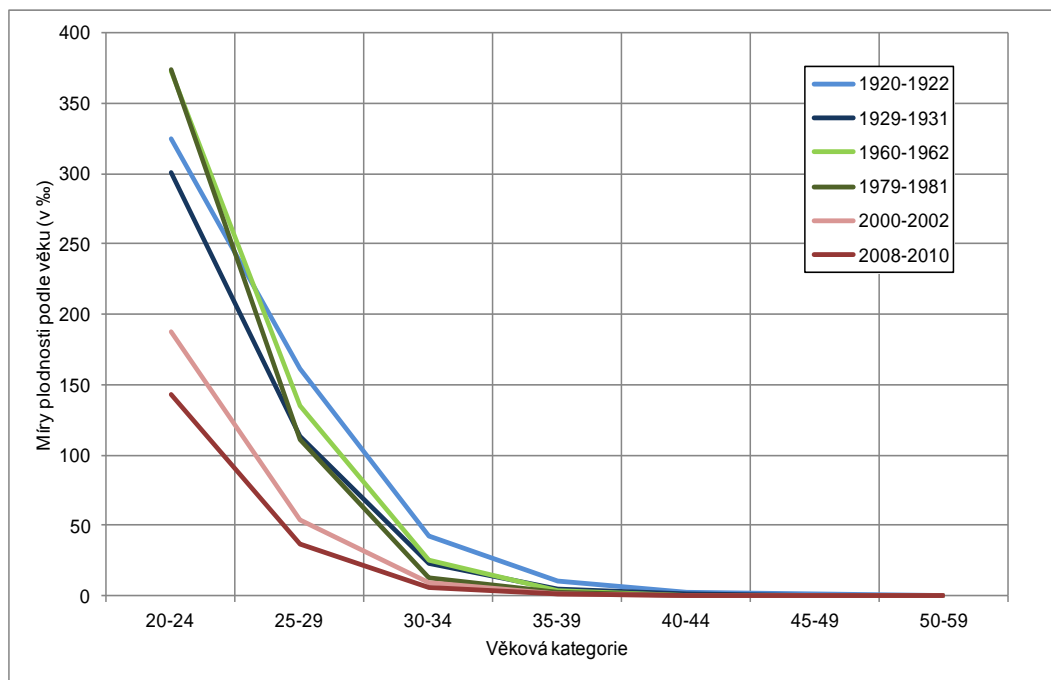
Zkoumání počtu narozených matek do 24 let podle věku otce je omezeno pouze na děti narozené v manželství. S nárůstem mimomanželské plodnosti v posledních letech a posunem plodnosti do vyššího věku matek tento počet klesá. V prvních dvou obdobích (1920-1922 a 1929-1931) se v manželství matce do 24 let s udaným věkem otce narodilo přes 55 000 živých dětí. V letech 1960-1962 to bylo skoro 68 000 a v období 1979-1981 dokonce 82 000 živě narozených dětí. Poslední dvě období přináší rapidní pokles na hodnotu 19 248 v letech 2000-2002 a pouhých 6 061 v období 2008-2010²¹.

Podrobněji je tato situace znázorněna na obrázku č. 25, který ukazuje úroveň plodnosti v manželství podle věku otce při narození dítěte matce do 24 let. Nejvyšší hodnoty míry plodnosti pro všechna období vykazuje věková kategorie otců 20-24 let. Tento fakt je dán především nízkým počtem ženatých mužů v tomto věku, neboť absolutní počty narozených dosahují (až na období 80. let 20. století) nejvyšších hodnot ve věkové skupině 25-29 let. V letech 1920-1922 dosahovala plodnost v kategorii 20-24 let hodnoty 325 ‰ a pro následné věkové kategorie klesala. I tak byla míra plodnosti pro každou z následujících věkových kategorií vyšší, než v ostatních obdobích (25-29 let 162 ‰ a 30-34 let 43 ‰). V letech 1929-1931 vykazoval věk otce 20-24 let hodnotu 301 ‰, věková kategorie 25-30 let jen 113 ‰ a 30-34 let 23 ‰. Šedesátá a osmdesátá léta přinesla zvýšení měr plodnosti ve věku 20-24 let na 373 ‰ a 374 ‰. V ostatních věkových kategoriích se též lišila jen nepatrně. Pro věk 25-29 let o 0,024 (1960-1962 135 ‰ a 1979-1981 111 ‰) a pro kategorii 30-34 let už jen o 0,012 (25 ‰ v letech 1960-1962 a 13 ‰ v období 1979-1981). Předposlední zkoumané období 2000-2002 vykazuje pro věkovou skupinu otce 20-24 let hodnotu pouhých 187 ‰, pro kategorii 25-29 let

²¹ Údaje o počtu dětí narozených v manželství podle věku matky a otce jsou pro období 2000-2002 a 2008-2010 udávány pouze za děti narozené celkem, nikoliv za živě narozené. Vzhledem k velice nízké mrtvorozenosti v těchto obdobích by tento fakt téměř neměl ovlivnit výsledky uváděných výpočtů.

54 ‰ a pro skupinu 30-34 let jen 9 dětí narozených vdaných ženám do 24 let na 1000 ženatých mužů. V posledním období jsou zaznamenány hodnoty ještě nižší. Věková kategorie 20-24 let je reprezentována hodnotou 144 ‰, kategorie 25-29 let hodnotou 37 ‰ a 30-34 let jen 6 ‰. Míra plodnosti ženatých otců starších 35 let dosahuje pro všechna období zanedbatelných hodnot.

Obr.25 – Míry plodnosti podle věku ženatého otce při narození dítěte se ženou do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

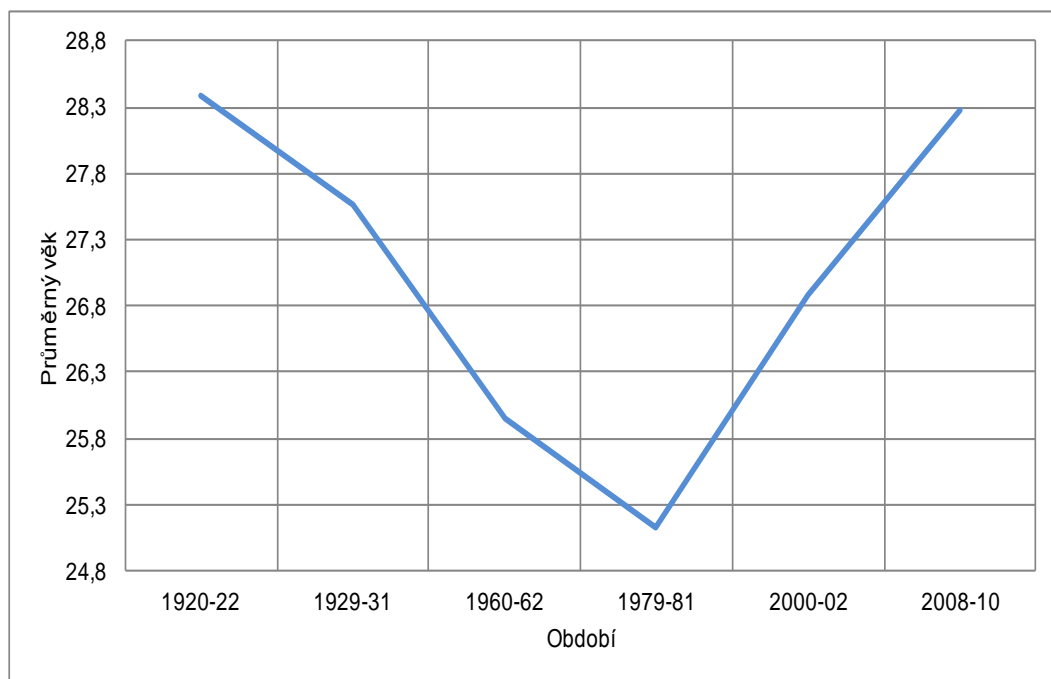
Z pohledu průměrného věku otce je zřetelný trend poklesu již od let 1920-1922, kdy byl průměrný věk ženatého muže při narození dítěte vdané ženě do 24 let 28,4 roku (obr. č. 26). V období 1929-1931 klesl průměrný věk otce na 27,6 a následně (v letech 1960-1962 a 1979-1981) na 25,9 a 25,1 roku. I přes následný prudký nárůst na 26,9 roku v letech 2000-2002 a 28,3 roku v období 2008-2010 se hodnoty nevyrovnaly údajům z let 1920-1922.

Vývoj průměrného věku ženatého otce živě narozeného dítěte matce do 24 let a míry manželské plodnosti podle věku muže se ženou do 24 let naznačují určitou podobu plodnosti mladých žen v období první republiky a současnosti. V letech 1920-1922 a 1929-1931 byl průměrný věk vdané matky do 24 let při porodu relativně vysoký, stejně tak i průměrný věk ženatého otce. V letech 2008-2010 je situace podobná. Průměrný věk mladé ženy při porodu je v tomto období sice mírně vyšší a průměrný věk ženatého otce dítěte ženy do 24 let naopak mírně nižší (stejně tak jsou odlišné i okolnosti rodičovství), než v období první republiky, podoba rodičovství oproti charakteristikám let 1960-1962 a 1979-1981 je však zřejmá (obr. 26).

Jak již bylo zmíněno, většina porodů matek do 24 let je po celé sledované období primiparitní. V letech 1929-1931 tvořily primiparitní porody ve věkové kategorii do 24 let téměř 70 %. V období 1960-1962 až 1979-1981 tento podíl poklesl nejprve na 66 % a následně pouze na 58 %. Nárůst v posledních dvou obdobích (72 % v letech 2000-2002 a 74 % v období 2008-2010) dokumentují přesun plodnosti vyššího pořadí do vyššího věku matek.

Počet dětí, které se narodily matkám do 24 let v druhém a vyšším pořadí, se v průběhu let mění. Zatímco v období 1920-1922 se v druhém a vyšším pořadí narodilo necelých 22 500 dětí, v období následujícím to bylo již 24 000. Maximální počet narozených pro druhé a vyšší pořadí byl zaznamenán v období 1979-1981 s hodnotou 36 712. Léta 2000-2002 a 2008-2010 přinesla postupný pokles z necelých 8300 na 5 085 dětí.

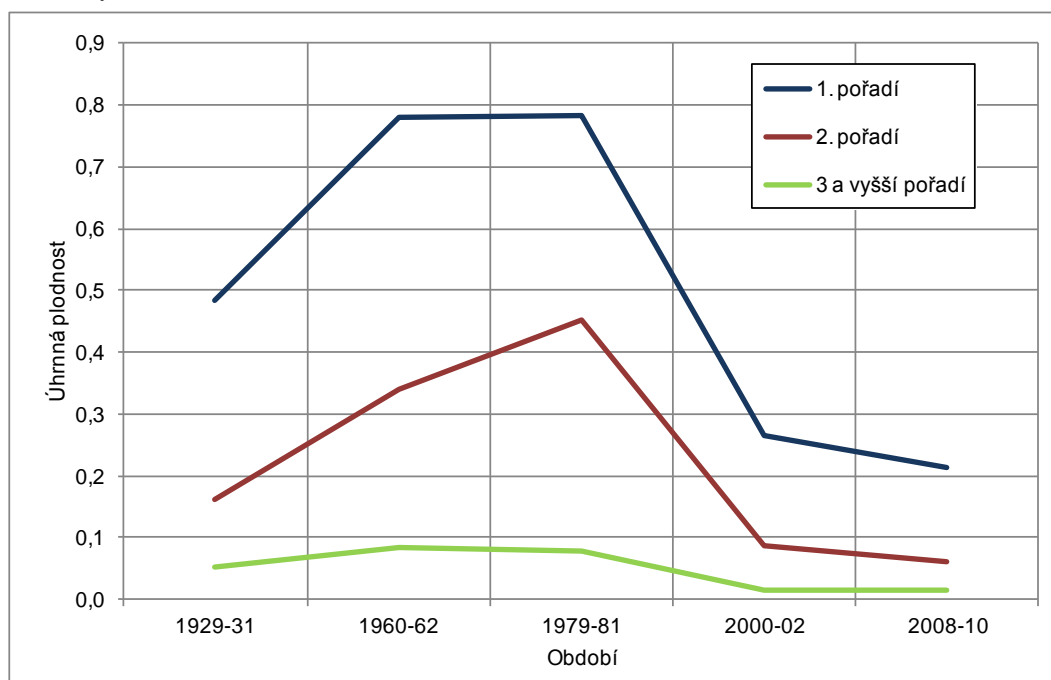
Obr.26 – Průměrný věk ženatého otce při narození dítěte se ženou do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Z hlediska úhrnné plodnosti podle pořadí narození je zřejmý téměř totožný vývoj pro narozené v prvním a druhém pořadí (obr. 27). Obě křivky ukazují na zvyšování plodnosti prvního a druhého pořadí v letech 1920-1922 až 1979-1981 (až na hodnotu 0,78 pro první a 0,45 pro druhé pořadí), následované prudkým poklesem v posledních dvou zkoumaných obdobích na hodnoty 0,21 a 0,06 dítěte na ženu do 24 let. Plodnost ve třetím a vyšším pořadí se ve věkové skupině matek do 24 let pohybovala po celé sledované období na velice nízké úrovni a od roku 1960-1962 stále klesala až na hodnotu 0,015 dítěte narozeného ve třetím a vyšším pořadí na ženu do 24 let v letech 2008-2010. Mírný nárůst je pozorovatelný pouze v obdobích 1960-1962 a 1979-1981. Tyto vyšší hodnoty však pouze kopírují celkový trend plodnosti mladých žen v tomto období. Proporcionální zastoupení plodnosti ve třetím a vyšším pořadí zůstává v průběhu zkoumaných let téměř zachováno. Výjimkou jsou léta 2000-2002 a 2008-2010, kdy i přes pokles plodnosti prvního i druhého pořadí zůstává hodnota plodnosti pořadí třetí a vyšší parity neměnná.

Obr.27 – Vývoj úhrnné plodnosti podle pořadí narození u žen do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

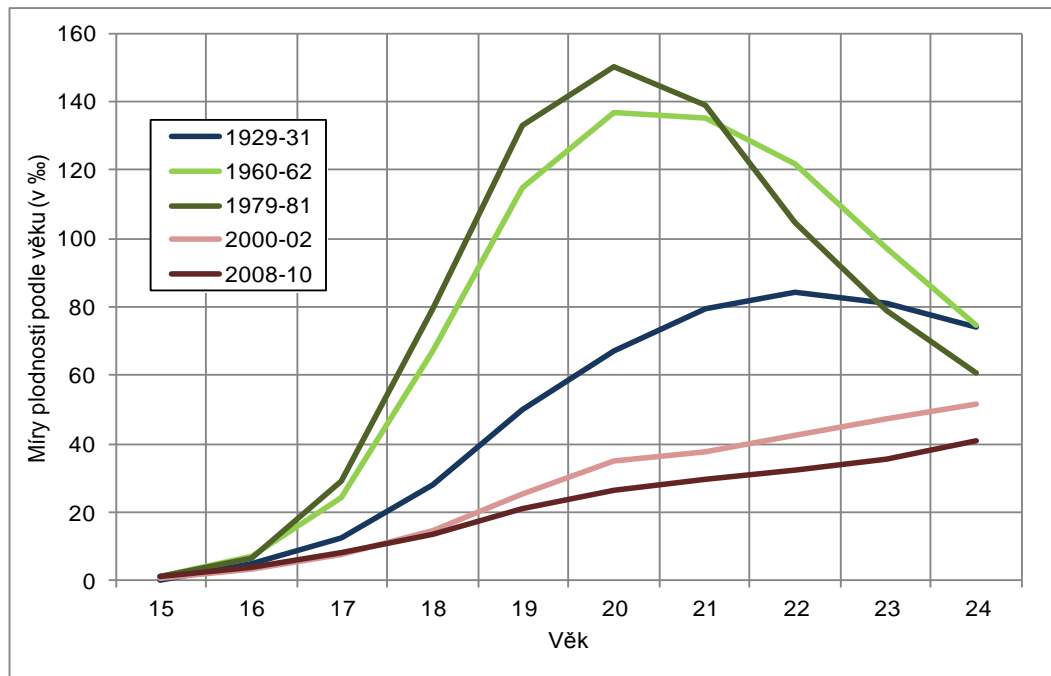
Dalším možným pohledem je pořadí narození podle věku ženy do 24 let. Z hlediska plodnosti prvního pořadí jsou léta 1929-1931 typická pozvolnějším průběhem plodnosti s vrcholem ve 22 letech. Nejvyšší hodnoty vykazovala období 1960-1962 a 1979-1981, a to s vrcholem ve věku 20 let (hodnoty 0,137 a 0,150). Plodnost podle věku také (obzvláště ve druhém jmenovaném období) následně velice strmě klesala (obr. 28). V posledních dvou obdobích 2000-2002 a 2008-2010 je plodnost prvního pořadí obecně nejnižší a stoupá po celé sledované věkové rozmezí až na hodnoty 51 ‰ v letech 2000-2002 a 41 ‰ v letech 2008-2010. Z výše uvedeného je tedy jasně patrný posun plodnosti prvního pořadí do vyššího věku i celkový pokles plodnosti žen do 24 let.

Míry plodnosti druhého pořadí podle věku matky mají velice podobný trend, vyznačující se oproti prvnímu obecně nižšími hodnotami plodnosti a jejím posunem do vyššího věku (obr. 29). Jediný vrchol vykazuje období 1979-1981 ve věku 23 let s hodnotou 97 ‰. Pro ostatní období platí průběžný růst plodnosti se zvyšujícím se věkem matky, s nejnižšími hodnotami v letech 2000-2002 a 2008-2010 (míra plodnosti 30 a 17 dětí narozených v druhém pořadí na 1000 žen ve věku 20-24 let).

Křivky pro třetí a vyšší pořadí mají po všechna období rostoucí průběh bez vrcholu v některém z věku do 24 let (obr. 30). Na počátku třicátých let dosahovala redukovaná míra plodnosti podle pořadí a věku ženy ve třetím a vyšším pořadí hodnoty 20 dětí na 1 000 žen ve věku 24 let. Nejvyšší hodnoty byly opět zaznamenány v letech 1960-1962 a 1979-1980 (přes 25 dětí ve třetím a vyšším pořadí na 1 000 žen). V letech 2000-2002 a 2008-2010 nastal prudký pokles pod hodnotu 5 živě narozených dětí třetího a vyššího pořadí na 1 000 žen ve věku 24 let.

I přes tento v celkové plodnosti vyšší parity docházelo v období 2008-2010 k nárůstu měr plodnosti vyšší parity (především druhého pořadí) mimo manželství (přílohy 1 – 6).

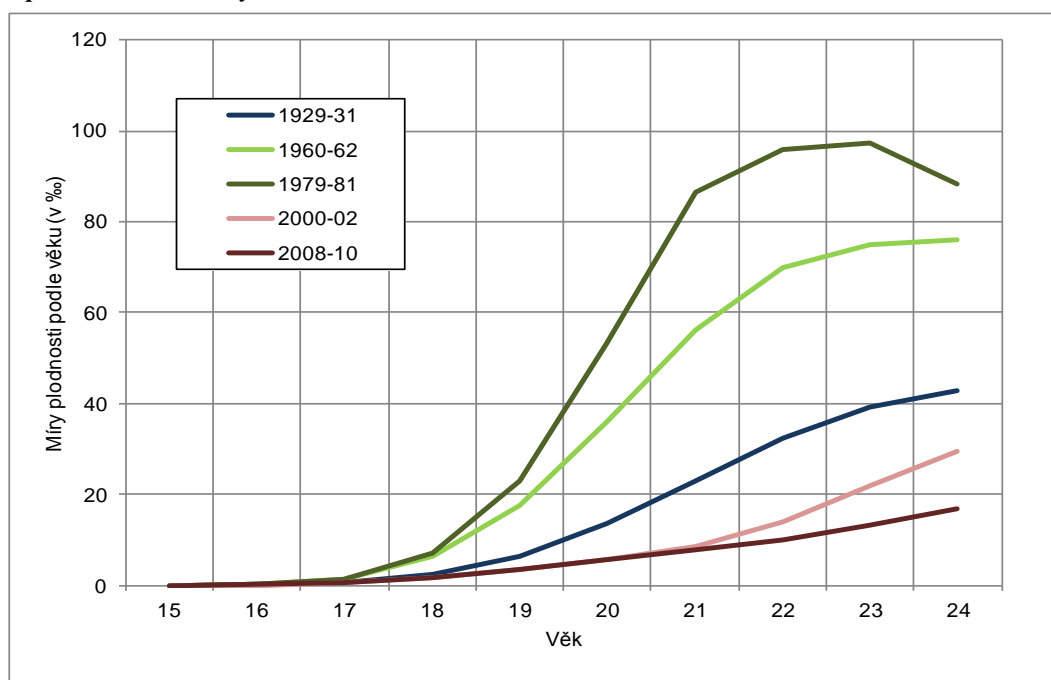
Obr.28 – Redukované míry plodnosti prvního pořadí podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

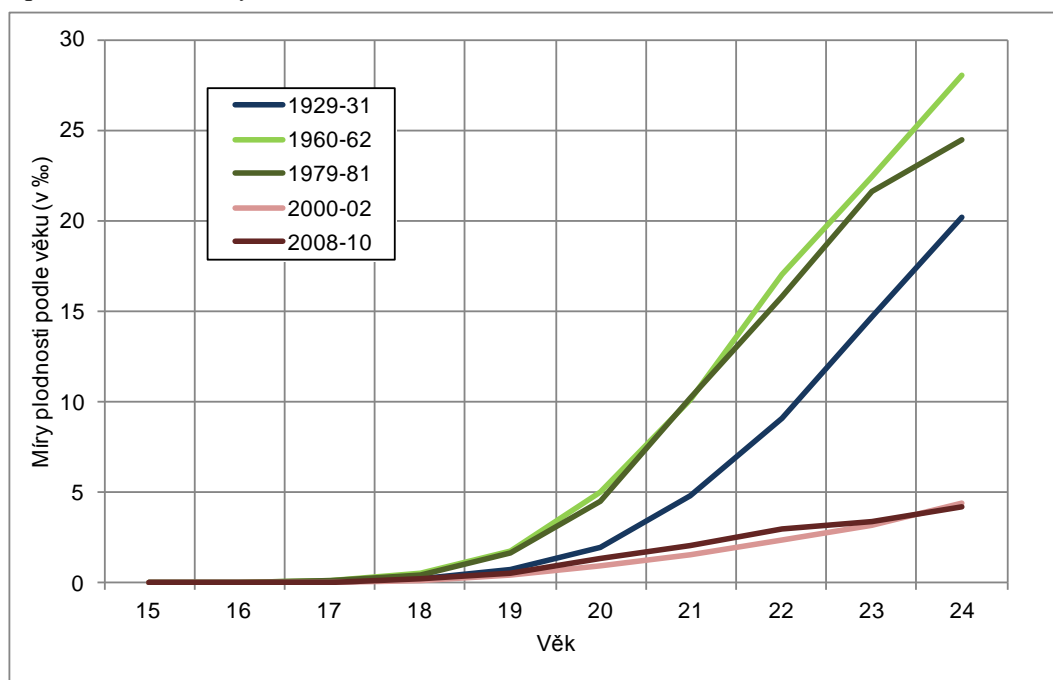
Obr.29 – Redukované míry plodnosti druhého pořadí podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Obr.30 – Redukované míry plodnosti třetího a vyššího pořadí podle věku ženy do 24 let v České republice ve sledovaných obdobích

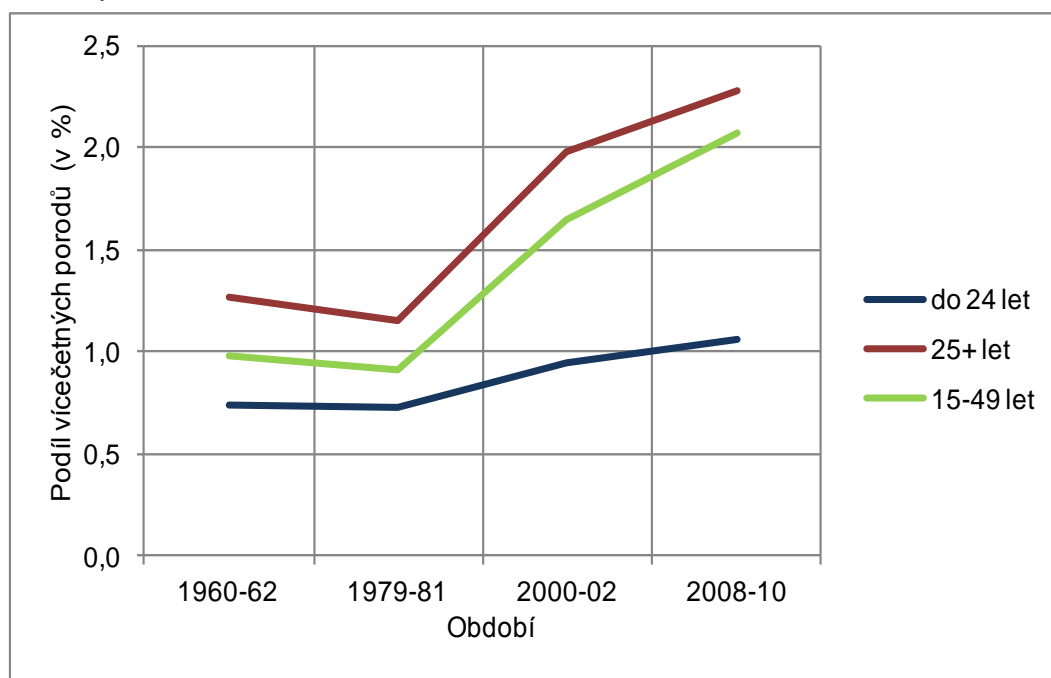
Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle pořadí nejsou v letech 1920-1922 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

I přes pokles plodnosti jako takové dochází v průběhu zkoumaného období k nárůstu vícečetných porodů, a to jak u kategorie žen do 24 let, tak u starších věkových skupin žen. Absolutní počet vícečetných porodů pro všechny věkové skupiny žen vzrostl z 1285 v letech 1960-1962 na 2416 v období 2008-2010. Jak u věkové skupiny matek do 24 let, tak u věkové skupiny nad 24 let, kontinuálně roste podíl vícečetných porodů s výjimkou období 1979-1981 (obr. 31). U mladých matek je tento podíl konstantně o necelou polovinu nižší než u starších. V období 1960-1962 dosahoval díl vícečetných porodů 0,74 % z porodů celkem pro matky do 24 let a 1,27 % pro matky nad 24 let. V letech 1979-1981 tato čísla mírně poklesla na 0,73 % a 1,16 %. Na počátku 21. století došlo opět k nárůstu podílu vícečetných porodů, a to na hodnoty 0,94 % a 1,98 % (pro kategorii do 24 a nad 24 let) v letech 2000-2002 a 1,06 % a 2,28 % v období 2008-2010.

Naprostou většinu (okolo 99 %) vícečetných porodů tvoří porody dvojčat (obr. č. 32). V 60. letech byl podíl porodů dvojčat na celkovém počtu vícečetných porodů 99,3 % jak pro matky do 24, tak pro matky nad 24 let. V období 1979-1981 došlo u mladých matek k mírnému nárůstu na 99,4 %, u matek nad 24 let naopak k poklesu pod 99 % na 98,5 %. Tento trend se v zápětí obrátil a v letech 2000-2002 činil podíl dvojčat pro mladé matky 98,9 %, pro matky nad 24 let potom 98,8 %. V posledním období 2008-2010 stagnoval podíl pro mladé matky na 98,9 %, zatímco podíl porodů dvojčat pro matky nad 24 let výrazně stoupl, a to až na 99,5 %. Tento trend naznačuje vzrůstající význam porodů trojčat na vícečetných porodech matek do 24 let od období 1979-1981.

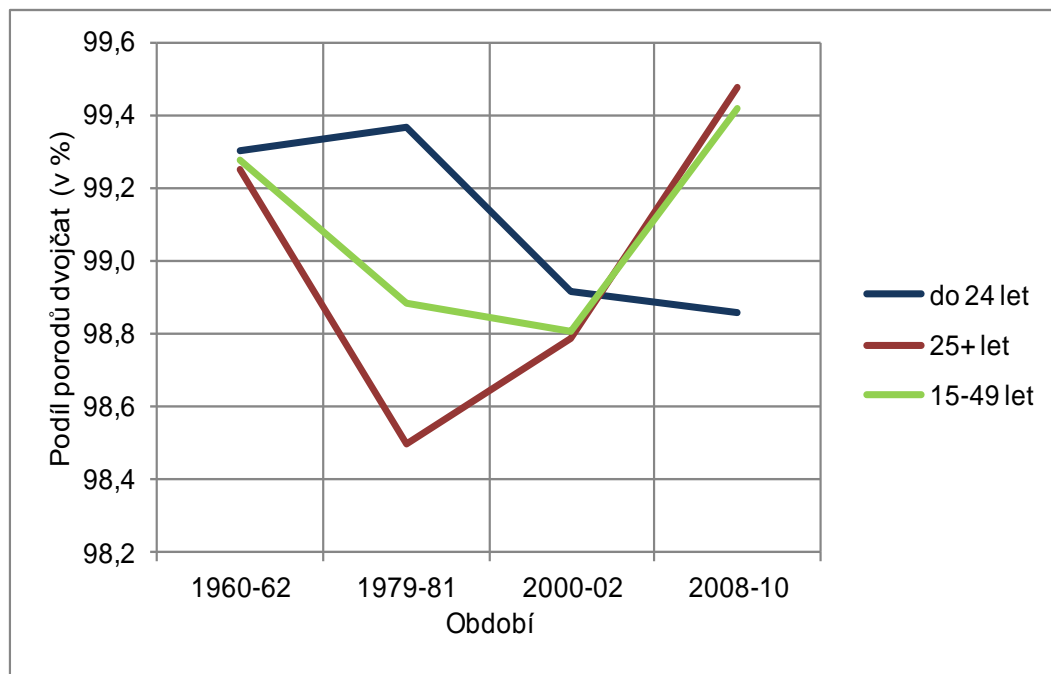
Obr.31 – Podíl vícečetných porodů podle věkové kategorie matky v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu vícečetných porodů nejsou v letech 1920-1922 a 1929-1931 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Obr.32 – Podíl porodů dvojčat na celkovém počtu vícečetných porodů podle věkové kategorie matky v České republice ve sledovaných obdobích

Poznámka: Údaje o počtu vícečetných porodů nejsou v letech 1920-1922 a 1929-1931 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, Sčítání lidu za příslušné roky, vlastní výpočty

Při hodnocení porodnosti z hlediska hmotnosti při narození tvoří hranici váha 2500 g, která je považována za dolní hranici běžné hmotnosti novorozence. Další dělení zahrnuje pojmy nízká

porodní hmotnost (hmotnost pod 2500 g), velmi nízká porodní hmotnost (pod 1500 g) a extrémně nízká porodní hmotnost (pod 1000 g).

Podíl dětí s hmotností pod 2500 g v průběhu zkoumaných období stále stoupá (tab. 4). Zatímco v letech 1960-1962 tvořily tyto porody 5,9 % všech porodů (7 746 narozených), v období 2000-2002 to bylo 6 % (5 495 narozených) a v posledním zkoumaném období 2008-2010 se dokonce 7,5 % (8 881) všech dětí narodilo s porodní hmotností nižší, než 2500g. Na tomto nárůstu se nejvyšší mírou podílelo zvýšení počtu narozených s extrémně nízkou porodní hmotností (příloha 7). Od šedesátých let do období 2008-2010 se jejich podíl na celkovém počtu narozených téměř zdvojnásobil. Tuto situaci lze přičítat zlepšení zdravotní péče a zvýšení šance na přežití plodu s extrémně nízkou hmotností.

Rozdíly v tomto směru jsou pozorovatelné i podle rodinného stavu matky. U vdáných žen je podíl dětí s porodní hmotností pod 2500 g nižší, než u matek nevdaných. V manželství se v letech 1960-1962 takto narodilo 5,7 % dětí, mimo manželství 11 %. V období 2000-2002 byl tento rozdíl o poznání nižší. Na 100 porodů vdáných matek připadlo 5,3 dítěte s nízkou porodní hmotností, na 100 porodů nevdaných matek 8,4 dítěte. V letech 2008-2010 dochází k opětovnému snižování rozdílu v incidenci nízké porodní hmotnosti podle rodinného stavu matky. V manželství se narodilo 6,7 % a mimo manželství 8,8 % dětí s hmotností nižší než 2500 g.

Tab. 4 – Podíl živě narozených s porodní hmotností nižší než 2500g v České republice ve sledovaných obdobích (v %)

Období	Celkem	V manželství	Mimo manželství
1960-62	5,9	5,7	11,0
2000-02	6,0	5,3	8,4
2008-10	7,5	6,7	8,8

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle porodní hmotnosti nejsou v letech 1920-1922, 1929-1931 a 1979-1981 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

Trend nárůstu podílu narozených s porodní hmotností do 2500g je patrný jak ve věkové skupině matek do 24 let, tak ve věkové skupině matek nad 24 let (tab. 5). Mírně vyšší podíl takto narozených je zaznamenán u mladých matek. V letech 1960-1962 mělo 6, 2 % dětí narozených matkám do 24 let porodní hmotnost pod 2500g. U matek starších 24 let byl tento podíl 5,5 %. V období 2000-2002 byl podíl narozených s nízkou hmotností u mladých matek zachován, u matek nad 24 let vzrostl na 5,9 %. V letech 2008-2010 dochází ke zřetelnému nárůstu u obou věkových skupin. Pro matky do 24 let na 8,7 %, pro matky do 24 let na 7,3 %. Při zkoumání podílu dětí s nízkou porodní hmotností podle rodinného stavu a věku matky není (obzvláště pak u nevdaných matek) zřetelný trend jeho průběžného zvyšování. Ve srovnání se stabilním růstem podílu bez rozdílu rodinného stavu a s obecně vyšším podílem u mimomanželsky narozených lze tento rozdílný trend přikládat nárůstu mimomanželské plodnosti jako takové.

Z hlediska plodnosti matek do 24 let je zřejmé, že podíl dětí s nízkou porodní hmotností je v každém z období vyšší mimo manželství. V letech 1960-1962 se takto narodilo 5,9 % dětí v manželství a 12 % mimo manželství. V období 2000-2002 byl rozdíl v podílu narozených podle rodinného stavu matky již o něco nižší, a to 4,9 % pro manželské a 8,5 % pro

mimomanželské porody. V letech 2008-2010 je tento rozdíl 6,7 % v manželství oproti 9,6% mimo manželství. Téměř totožný trend je možné sledovat i na plodnosti matek starších 24 let. Vzhledem k poklesu podílu dětí narozených pod hranici 2500g v období 2000-2002 ve věkové skupině matek do 24 let a u matek nad 24 let mimo manželství a jeho opětovnému nárůstu v dalším období, lze rovněž spekulovat o postupném zlepšování zdravotní péče o těhotné ženy a následnému zlepšení lékařské péče o plody s nižší hmotností v posledním období.

Tab. 5 – Podíl živě narozených s porodní hmotností nižší než 2500g podle věkové kategorie matky v České republice ve sledovaných obdobích (v %)

Období	Celkem		V manželství		Mimo manželství	
	Do 24 let	25+ let	Do 24 let	25+ let	Do 24 let	25+ let
1960-62	6,2	5,5	5,9	5,4	12,0	9,4
2000-02	6,2	5,9	4,9	5,4	8,5	8,2
2008-10	8,7	7,3	6,7	6,7	9,6	8,5

Poznámka: Údaje o počtu živě narozených podle porodní hmotnosti nejsou v letech 1920-1922, 1929-1931 a 1979-1981 známy.

Zdroj: Pohyby obyvatelstva a Demografické ročenky za příslušné roky, vlastní výpočty

6.3 Shrnutí

V období první republiky v letech 1920-1922 byla úroveň plodnosti ovlivňována především kompenzační vlnou po první světové válce a příznivou sociální a ekonomickou situací. Počet živě narozených byl v průměru téměř 250 000 dětí za rok. Z tohoto vysokého počtu narozených připadalo 30 % na ženy do 24 let (téměř 73 500 dětí ročně). I přes vysokou hodnotu úhrnné plodnosti v tomto období (2,9 dětí na ženu) byla hodnota úhrnné plodnosti žen do 24 let pouze 0,6 dítěte. Relativně nízký význam plodnosti mladých matek na plodnosti celkové je dokreslen i průměrným věkem při porodu, který dosahoval téměř 30 let. Nízký podíl matek do 19 let na celkové plodnosti mladých matek přispěl i k relativně vysokému průměrnému věku v této věkové kategorii, který byl s hodnotou 21,9 roku jedním z nejvyšších za celé zkoumané období.

Zřetelný rozdíl mezi plodností žen do 24 let a plodností celkovou byl v podílu mimomanželsky narozených. Zatímco všeobecně se rodilo pouze necelých 12 % dětí mimo manželství, u matek do 24 let se jednalo téměř o čtvrtinu z celkového počtu. Velký rozdíl byl též mezi průměrným věkem vdané a nevdané matky při porodu, který v případě žen ve fertilním věku činil průměrně 4,5 roku, v případě mladých matek necelý rok. Obecně nižší průměrný věk nevdaných matek je charakteristický pro celé zkoumané období, v případě matek ve věku 15-49 let byl rozdíl v období první republiky nejvyšším zaznamenaným ze všech zkoumaných let. Naopak v případě matek mladých byl rozdíl průměrného věku vdané a nevdané matky při porodu nejmenší. Tento trend by mohl napovídat menší potřebě sňatku při narození dítěte matce v nižším věku na počátku dvacátých let. Tezi podporuje i relativně nízká hodnota manželské plodnosti ve věkové kategorii do 19 let.

Počátek třicátých let se nesl ve znamení postupného snižování jak počtu živě narozených (na necelých 202 000 za rok), ale též ve zřetelném poklesu úhrnné plodnosti. Počet živě narozených matek do 24 let oproti tomu zůstal téměř zachován a v hodnotě úhrnné plodnosti došlo jen k minimálnímu poklesu. Počet dětí narozených mladým matek stoupl na necelých

36 % z celkového počtu živě narozených. Vzrůstající význam plodnosti žen do 24 let je dokumentován i poklesem průměrného věku žen při porodu na bezmála 28,5 roku.

Přestože podíl mimomanželsky narozených matek ve věku 15-49 let zůstal zachován, u mladých matek došlo k mírnému poklesu na 22 %, který se týkal především kategorie 20-24 let. Jak u vdaných, tak u nevdaných matek došlo ke snížení průměrného věku při porodu. U matek do 24 let se tento trend projevil zvýšením podílu počtu dětí narozených ženám ve věku 15-16 a 17-19 let na celkové plodnosti této věkové skupiny.

Období let 1960-1962 a 1979-1981 jsou charakterizována stabilní úrovní úhrnné plodnosti, přestože počet živě narozených dosahoval pro léta 1960-1962 pouze 131 000 a pro období 1979-1981 téměř 157 000 dětí. Úhrnná plodnost okolo 2, 1 dítěte na ženu byla jen nepatrně vyšší než v letech 1929-1931. Významnou změnou je ale posun plodnosti do nižšího věku. Průměrný věk matky klesl v šedesátých letech na 25,4 let a na počátku let osmdesátých dokonce na 24,7 roku (současné nejnižší hodnota za všechna studovaná období). Podíl porodů mladých matek na celkové plodnosti tak překročil v letech 1979-1981 dokonce 55 % při zachování téměř totožného počtu živě narozených jako v předchozích obdobích. Zřetelný nárůst tak zaznamenala i úhrnná plodnost, která u mladých matek dosáhla hodnoty 1,3, tedy nejvyšší hodnoty za všechny studované roky.

Velký význam sňatku dokládá zřetelný pokles podílu mimomanželsky narozených a ostatní charakteristiky plodnosti podle rodinného stavu. Hodnoty pohybující se okolo 5 % dosahovaly jak mimomanželsky narození ženám do 24 let, tak ženám celkem. Změnu prodělal i rozdíl v průměrném věku vdané a nevdané matky, který byl v případě matek ve věku 15-49 let zanedbatelný. Odlišný trend zaznamenaly matky mladé. U nich byl rozdíl mezi průměrným věkem při porodu v manželství a mimo něj naopak větší, než v obdobích předcházejících. U matek vdaných se zvýšil na 21,4 let, u matek nevdaných naopak se snížil na 19,6 roku.

Plodnost na počátku nového tisíciletí (v letech 2000-2002) odpovídala změnám typickým pro druhý demografický přechod. Počet živě narozených čítal pouze 91,5 tisíce dětí a úhrnná plodnost klesla na 1, 2 dítěte na ženu (nejnižší hodnota ze všech zkoumaných období). Podíl mimomanželsky narozených se zvýšil na 23,5 %. Souběžně s poklesem plodnosti celkové poklesla i plodnost žen do 24 let, ve které se uvedené trendy projeví ještě větší měrou. V období 2000-2002 se takto starým matkám živě narodilo pouze necelých 30 000 dětí a úhrnná plodnost klesla na hodnotu 0,4. Podíl plodnosti mladých matek na plodnosti celkové se vlivem změn charakterizovaných jako druhý demografický přechod snížil na 32 %, čímž se dostal zpět na prvorepublikovou hodnotu.

Zvýšení podílu dětí narozených mimo manželství se projevilo i věkové kategorii do 24 let. Téměř 35 % dětí se takto starým ženám narodilo mimo manželství. V této věkové skupině se též projevilo i zvýšení průměrného věku při porodu a to na 22,2 roku.

V letech 2008-2010 se živě narodilo 118 000 dětí a úhrnná plodnost stoupla na 1,5 dítěte na ženu. Trend zvyšování podílu narozených mimo manželství však přetrvával, 38,5 % dětí se narodilo nevdaným matkám. I přes zvyšování plodnosti obecně se plodnost ve věkové kategorii do 24 let i nadále snižovala. Mladým matkám se narodilo pouze 19,5 tisíce dětí, které tvořily 16,5 % z celkového počtu narozených.

Plodnost mladých žen klesla jak ve věkové podkategorii 17-19 let, tak ve věku 20-24 let. Jedinou kategorií, která v posledním období zaznamenala mírný nárůst, byla plodnost žen do 16 let. Tento fakt se projevil na mírném snížení průměrného věku mladých matek, byť se průměrný věk při porodu obecně zvýšil na 29,5 roku.

Nárůst mimomanželské plodnosti byl u kategorie mladých žen ještě výraznější než u rodiček celkem. Mimo manželství se narodilo téměř 70 % dětí. Období 2008-2010 je tedy jediným s vyšší mimomanželskou plodností než plodností manželskou.

Kapitola 7

Plodnost v nejnižších věkových skupinách žen v České republice, Francii a Rumunsku v období 2000 - 2010

Diference evropských států z hlediska reprodukčního chování je dána mnoha okolnostmi. Po druhé světové válce bylo rodinné chování v jednotlivých evropských celcích velice podobné. Charakteristickými byly pro tuto dobu s určitou mírou zobecnění vysoká sňatečnost, nízká rozvodovost a malá bezdětnost. Šedesátá léta znamenala počátek výraznějšího rozlišování rodinného a reprodukčního chování. Ke změnám, souhrnně nazývaným jako druhý demografický přechod, došlo nejprve v severní, následně západní, jižní a nakonec ve východní Evropě. Vývoj neprobíhal ve všech zemích stejným tempem, jasnější regionalizaci evropských zemí z hlediska reprodukčního chování je tak možné pozorovat až o několik desítek let později. Paloncyová a Matějková dělí podle analýzy provedené na datech z 90. let evropské země z hlediska rodinného chování v té době na 4 regiony: střední a východní Evropu, severní Evropu, západní Evropu a jižní Evropu (Matějková, Paloncyová, 2005).

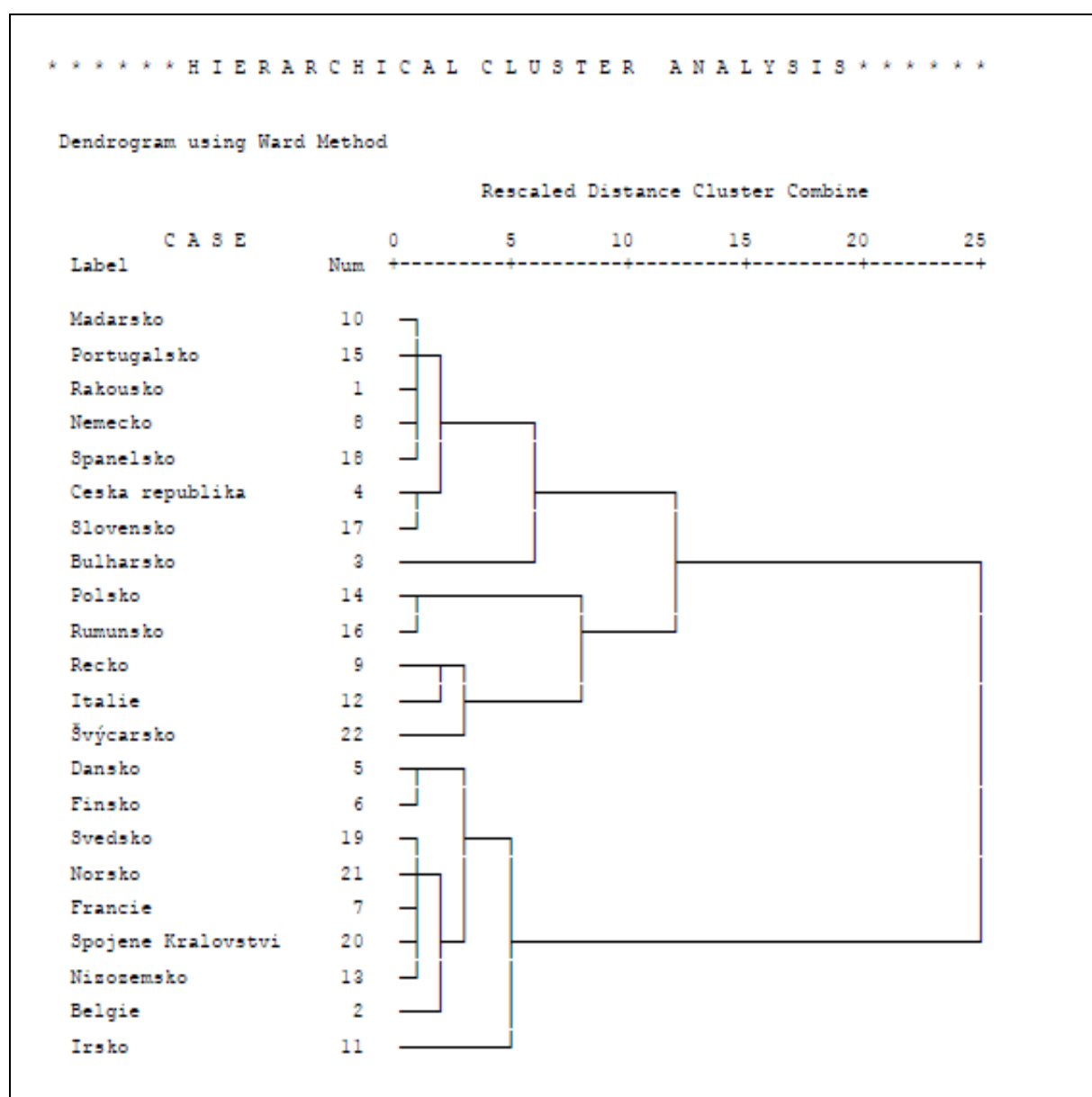
Rozdílný průběh přechodu od modelu časně a vyšší plodnosti k modelu plodnosti pozdní a nízké v jednotlivých státech Evropy je dán jak jejich rozdílným historickým vývojem, tak odlišnostmi kulturními a politickými. Historické dělení na státy západní a východní podle bývalé příslušnosti k sovětskému bloku je i v současnosti z hlediska demografického vývoje jednotlivých oblastí aktuální.

Zvyšování průměrného věku při porodu a snižování úhrnné plodnosti probíhá obvykle ve třech fázích. Nejprve dochází ke snížení plodnosti v nejnižších věkových skupinách žen. Následuje pomalý nárůst plodnosti u žen vyššího věku. Ve třetí fázi je pokles v nejnižších věkových kategoriích zastaven a na základě posunu průměrného věku při porodu dochází k částečné kompenzaci plodnosti na úroveň před počátkem tranzice. Zatímco ve státech západní Evropy započal tento přechod v 60. letech 20. století, ve státech východní Evropy se jedná o proměnu porevoluční (Kocourková, Šídlo, 2009). V postkomunistických státech došlo vlivem rozsáhlých změn společnosti jak socioekonomického, tak hodnotového rázu k výraznějšímu propadu úhrnné plodnosti, než tomu bylo u zemí ostatních (Kurkin, Šídlo, 2011).

7.1 Diferenciace evropských států z hlediska vybraných demografických charakteristik

Ke kategorizaci zemí podle charakteristik reprodukčního chování v roce 2009 bylo použito pět proměnných: úhrnná plodnost, podíl mimomanželsky narozených, průměrný věk při porodu, hrubá míra sňatečnosti a hrubá míra rozvodovosti. Pro kategorizaci bylo použito shlukové analýzy za využití Wardovy metody založené na čtverci euklidovských vzdáleností. Z důvodu rozdílných měřítek u jednotlivých proměnných byla data standardizována v rozpětí 0-1. Do analýzy bylo zahrnuto 22 evropských států (příloha 8).

Obr. 33: Dendrogram průběhu shlukování 22 evropských zemí podle vybraných demografických charakteristik v roce 2009

Poznámka: Spojené království = Spojené království Velké Británie a Severního Irska. Diakritická znaménka byla v některých případech záměrně odstraněna z důvodu špatné možnosti jejich exportu ze softwaru SPSS

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

K vytvoření tří zřetelných shluků došlo v osmém kroku s koeficientem ztráty informace 0,33. Na obrázku č.33 je toto dělení jasně patrné. První shluk tvoří 8 zemí: Maďarsko, Portugalsko, Rakousko, Německo, Španělsko, Česká republika, Slovensko a Bulharsko, k jehož přiřazení do shluku došlo o několik kroků později, než u ostatních států. Druhý shluk je reprezentován 9 zeměmi: Dánskem, Finskem, Švédskem, Francií, Spojeným královstvím, Nizozemím, Belgií, Irskem a Norskem. Irsko vykazovalo, stejně jako Bulharsko v předchozím shluku, specifické postavení v rámci této skupiny. Poslední shluk zbývajících pěti států je vnitřně méně homogenní, než shluky ostatní. Je tvořen dvěma podshluky, z nichž jeden zahrnuje Polsko s Rumunskem a druhý Řecko s Itálií a Švýcarskem.

Pro redukci dimenze původních pěti proměnných a zřetelnější znázornění charakteristik jednotlivých shluků bylo využito metody faktorové analýzy. Na základě výpočtu došlo k extrakci dvou faktorů, které vysvětlují celkem 60 % variability v datech. Procento vysvětlené variability je relativně nízké, pro základní vhled do situace je však podle mého mínění postačující. Komponentem s nízkou komunalitou v této verzi výsledku je hrubá míra sňatečnosti. Z tohoto faktu je možné usuzovat na ustupující váhu sňatku jako součásti reprodukčního chování. Faktor číslo jedna je sycen třemi proměnnými: podílem mimomanželsky narozených, hrubou mírou rozvodovosti a již zmiňovanou hrubou mírou sňatečnosti. Ta však vykazuje zápornou hodnotu jako indikátor nepřímé úměry s ostatními proměnnými. Druhý faktor obsahuje proměnné úhrnná plodnost a průměrný věk matky při porodu (tab. 6). První faktor vyjadřuje především společenské okolnosti reprodukce a vysvětluje 35 % variability dat, druhý faktor vysvětluje necelých 25 % variability a vyjadřuje charakteristiky plodnosti jako takové. Výše uvedené hodnoty naznačují mírně převažující vliv společenských okolností při regionalizaci Evropy z hlediska zmíněných charakteristik.

Tab. 6 – Matice faktorů rotovaného řešení faktorové analýzy

Proměnná	Faktor 1	Faktor 2
Podíl mimomanželsky narozených	0,905	0,296
Hrubá míra rozvodovosti	0,633	-0,058
Hrubá míra sňatečnosti	-0,487	0,079
Úhrnná plodnost	0,289	0,860
Průměrný věk matky při porodu	-0,270	0,736

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Při vykreslení do grafu je patrné, že shluk 1 je reprezentován z hlediska prvního faktoru zeměmi s relativně vyšším podílem mimomanželsky narozených, vyšší rozvodovostí a nižší sňatečností (obr. 34). Z hlediska druhého faktoru jsou tyto země charakterizovány nižší úhrnnou plodností a relativně nízkým průměrným věkem při porodu. Zmíněné charakteristiky vykazují rysy typické pro populace nacházející se v procesu transformace demografických charakteristik, souhrnně nazývaných druhým demografickým přechodem. Shluk 2 zastupují země s relativně vysokými hodnotami prvního faktoru (vysoký podíl mimomanželsky narozených, vysoká rozvodovost a nízká sňatečnost) a též relativně vysokými hodnotami faktoru druhého (vysoká úhrnná plodnost, vysoký průměrný věk při porodu). Tyto charakteristiky sdružují země, u kterých došlo k počátkům proměny demografického chování již v 60. letech. Region severní Evropy zahrnující současně i Francii a Spojené království Velké Británie a Severního Irska takto charakterizovali již Paloncyová s Matějkovou na datech z 90. let (Matějková, Paloncyová, 2005). Specifickou situaci představuje Irsko s vysokou hodnotou druhého faktoru (tj. s vyšší úhrnnou plodností a vyšším průměrným věkem při porodu), ale nízkou hodnotou faktoru prvního. Ta je ovlivňována téměř výhradně velice nízkou rozvodovostí (hodnota 0,7), která je důsledkem legislativních opatření v této zemi. Proměny charakteristik plodnosti zde započaly v 60. letech, úhrnná plodnost však nikdy neklesla (stejně jako v případě Islandu) pod hranici 1,9 dítěte na ženu (Vítková, 2011).

Poslední, třetí shluk je vnitřně značně heterogenní. Diferencujícím je pro něj především faktor 1, pro který vykazuje nižší hodnoty. Je typický relativně nízkým podílem mimomanželsky narozených, nízkou rozvodovostí a relativně vyšší sňatečností. Zastoupeny jsou především země jižní Evropy, Polsko a Švýcarsko, kde převládá spíše tradiční pojetí rodiny při současné nízké plodnosti.

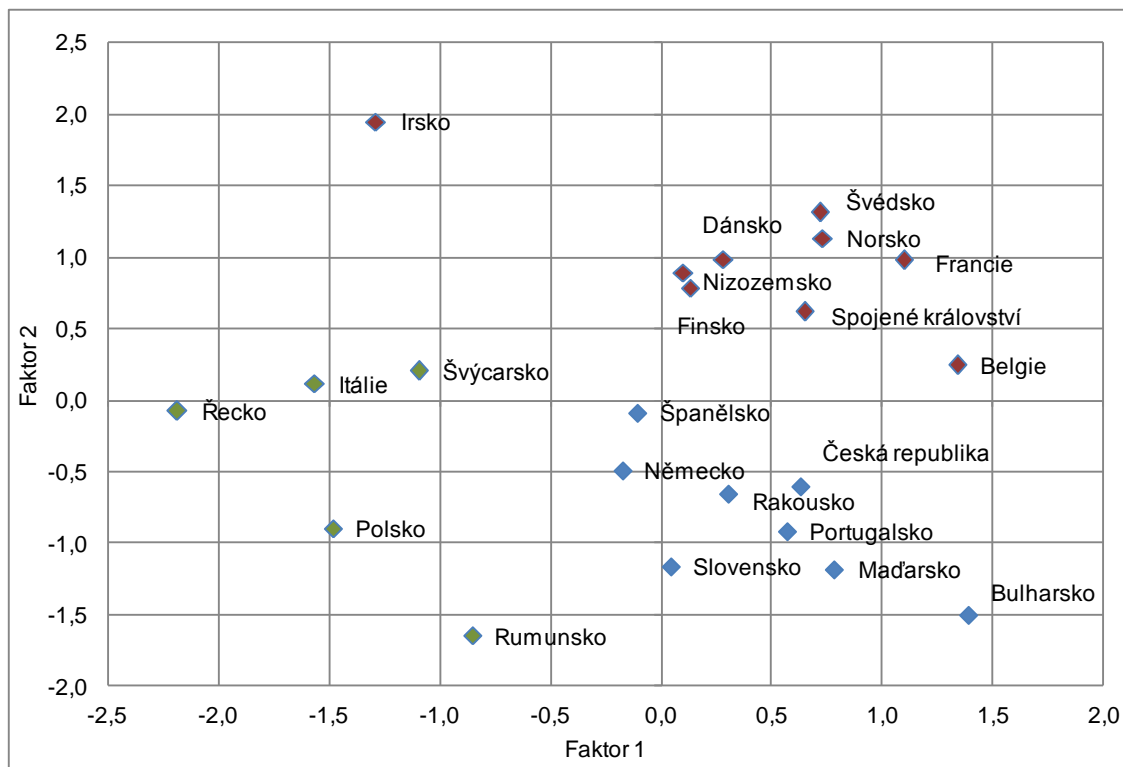
Pro porovnání vývoje plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek mezi Českou republikou (shluk 1) a dalšími dvěma zeměmi byla vybrána Francie (shluk 2) a Rumunsko (shluk 3), které reprezentují odlišné charakteristiky reprodukčního chování a socioekonomické postavení v rámci zkoumaných států. Česká republika je z hlediska vybraných diferencujících proměnných zemí s typickými charakteristikami svého shluku. Úhrnná plodnost pro rok 2009 tvořila téměř 1,5 dítěte na ženu při průměrném věku při porodu necelých 29,5 roku. Podíl narozených mimo manželství dosahoval 38 % a hrubá míra sňatečnosti hodnoty 4,6. S hodnotou hrubé míry rozvodovosti 2,8 je Česká republika ze všech tří zkoumaných zemí na nejvyšší úrovni.

Francie, reprezentující shluk číslo 2, je z hlediska proměny demografických charakteristik zemí s již stabilizovaným vývojem, kde byl druhý demografický přechod již pravděpodobně ukončen. Úhrnná plodnost s hodnotou 2 děti na ženu (stejně jako průměrný věk při porodu 29,9 let a podíl mimomanželsky narozených 54,7 %) v roce 2009 je nejvyšší ze tří zkoumaných zemí²². Z hlediska rozvodovosti vykazovala Francie v roce 2009 údaj 2,1 %. Naopak nejnižší hodnotu zaujímá s hrubou mírou sňatečnosti 3,9 %.

²² Francie měla v roce 2009 druhou nejvyšší úhrnnou plodnost ze všech 22 zkoumaných zemí (na prvním místě z tohoto hlediska stojí Irsko s 2,1 dítěte na jednu ženu) a třetí nejvyšší podíl mimomanželsky narozených hned po Norsku a Švédsku, které jsou tímto trendem typické.

Rumunsko je zemí s nejnižší (v rámci tří zkoumaných zemí) úhrnnou plodností (1,4 dítěte na ženu), s nejnižším podílem mimomanželsky narozených (necelých 28 %), průměrným věkem při porodu (26,9 let) a hrubou mírou rozvodovosti (1,5 ‰)²³. Naopak nejvyšší hodnoty vykazuje v rámci hrubé míry sňatečnosti, s hodnotou 6,3 ‰. Uvedené údaje naznačují velice tradiční přístup k pojetí rodiny a reprodukce.

Obr.34 – Rozmístění vybraných evropských zemí podle velikosti prvního a druhého faktoru v roce 2009

Poznámka: modře označené země = shluk 1, červeně označené země = shluk 2, zeleně označené země = shluk 3

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

7.2 Vývoj plodnosti v nejnižších věkových skupinách žen v České republice, Francii a Rumunsku v období 2000 - 2010

7.2.1 Vývoj plodnosti v České republice, Francii a Rumunsku v období 2000-2010

Demografický vývoj České republiky, Rumunska a Francie v druhé polovině dvacátého a na počátku dvacátého prvního století byl značně odlišný. Tento fakt je dán nejen rozdílnými socioekonomickými charakteristikami těchto zemí, ale také rozdílnou dobou počátku a průběhem změn v rámci druhého demografického přechodu. Zatímco ve Francii započal trend proměny charakteristik plodnosti a reprodukčního chování jako takového již v 60. letech 20. století a v současné době se tato země nachází zřejmě na konci poslední fáze přechodu

²³ Rumunsko vykazovalo v roce 2009 druhý nejnižší věk při porodu v rámci 22 zkoumaných zemí. Nejnižší hodnotu (26,6 roku) zastupovalo Bulharsko. Hodnota hrubé míry sňatečnosti byla zároveň hned po Polsku (6,6 ‰) druhou nejvyšší.

(charakterizované postupnou stabilizací plodnosti), vývoj v bývalých socialistických zemích byl značně odlišný.

V prostředí České republiky byly změny reprodukčních charakteristik reprezentované posunem plodnosti do vyššího věku, poklesem plodnosti a sňatečnosti i nárůstem podílu mimomanželsky narozených zřetelné až od počátku 90. let. I přes zpožděný průběh tranzice oproti severním a západním zemím došlo ve státech bývalého východního bloku za menší časový úsek k rapidnějšímu poklesu plodnosti. Vývoj v Rumunsku byl podmíněn silnou tradičností rodinných struktur. I přesto je zde jasně patrný pokles plodnosti a její přesun do vyššího věku. Z tohoto hlediska je možné předpokládat postupné sbližování charakteristik plodnosti v nízkém věku v průběhu sledovaných období.

Pro zhodnocení vývoje v České republice, Francii a Rumunsku v posledním desetiletí byly provedeny výpočty za počty narozených podle věku matky a rodinného stavu v tříletých průměrech let 2000-2002, 2004-2006 a 2008-2010. Střední stav obyvatelstva podle pohlaví, věku a rodinného stavu byl reprezentován hodnotami k 1.7.2001, 2005 a 2009.

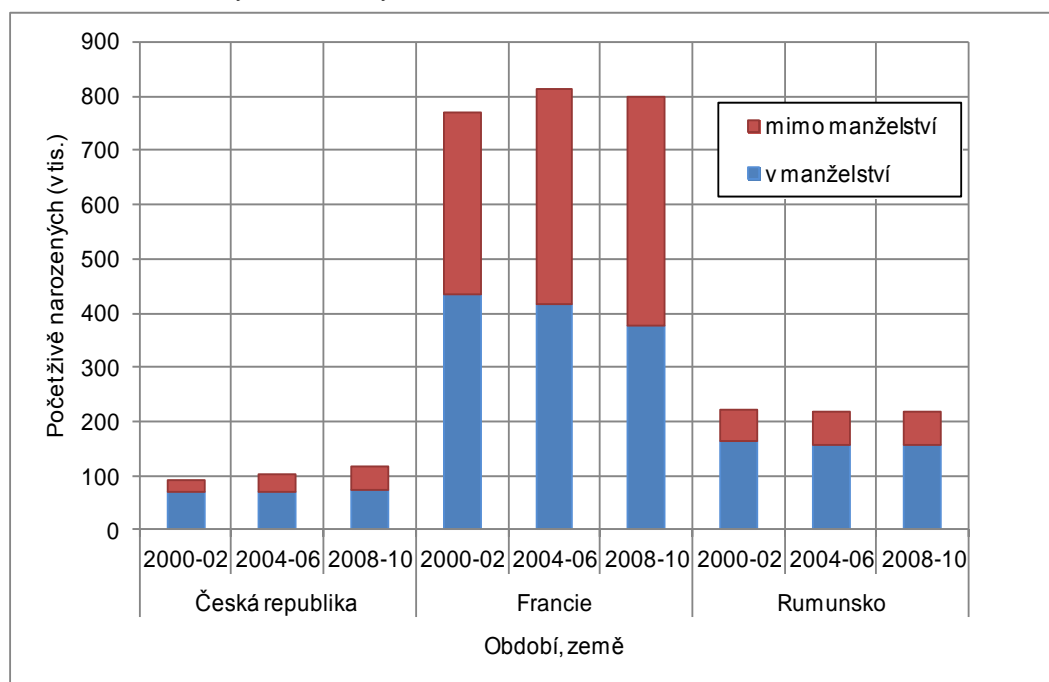
Značné rozdíly jsou mezi zkoumanými státy nejen v reprodukčních charakteristikách a jejich vývoji v průběhu 20. století, ale i v oblasti rodinné politiky. Z tohoto hlediska je možné považovat za nejvyspělejší systém francouzský, který zahrnuje jak centralizované (národní pokladna rodinných dávek), tak necentralizované orgány pro vykonávání této politiky. Vysoký důraz je kladen zejména na podporu chudých rodin, rodin s malými dětmi a rodin vícedětných. Velký význam je přikládán možnostem sladění rodičovství s profesní kariérou a finanční podpoře rodin. Dávka nazvaná „příspěvek na uvítání dítěte v rodině“ obsahuje jak klasické porodné, tak základní přírůstek (pro děti do 3 let vyplácen měsíčně), dávku na hlídání dětí a rodičovský příspěvek. Česká republika naopak předstihuje Francii v délce mateřské dovolené, která je stanovena na 28 týdnů a rodičovské dovolené možné do 4 let věku dítěte. Maximální délka rodičovské dovolené v Rumunsku je nižší než v České republice (2 roky), dávky sociální podpory a výše rodičovského příspěvku byly naopak na počátku 21. století jedny z nejvyšších v Evropě (Šimová, 2006)²⁴. Postupnými změnami se však sociální podpora státu od roku 2004 snižovala.

Rozdílný je i legislativní rámec a vývoj zákonů především týkajících se interrupce. Zatímco v České republice byly interrupce z jiných, než zdravotních důvodů povoleny v roce 1957, v případě Rumunska přišel o deset let později jejich zákaz a opětovná legalizace až v roce 1989. V současné době je Rumunsko zemí s jednou z nejvyšších potratovostí v Evropě. Tento fakt souvisí především s nedostatečnou informovaností veřejnosti o antikoncepčních metodách. Nejbenevolentnější je legislativa v případě Francie. Ta sice uzákonila legální možnost potratu až v sedmdesátých letech, interrupci je ale možné provést do 14 týdne těhotenství (Fišerová, 2009). Dalším právním omezením je i minimální věk při sňatku. Ten je ve většině evropských zemí stanoven na 18 let. Ve zvláště specifikovaných případech (jaký je například těhotenství ženy) je možné vstoupit do manželství i v nižším věku. V případě České republiky je to 16 let a v případě Francie 15 let (příloha 9). Rumunsko je netypické především možností vstoupit do manželství již od šestnácti let v případě ženy a od patnácti, je-li důvodem její těhotenství.

²⁴ Ve Francii dosahuje mateřská dovolená délky 16 týdnů pro prvorozené a druhorozené dítě.

Česká republika, Francie a Rumunsko jsou země z hlediska velikosti populace velice rozdílné. Česká republika s necelými 10,5 miliony obyvatel v roce 2009 nedosahovala ani šestiny velikosti populace Francie, která měla ve zmíněném roce téměř 64,4 milionu obyvatel. Populace Rumunska byla oproti České republice v roce 2009 s necelými 21,5 miliony obyvatel téměř dvojnásobná. Zatímco v České republice se počet živě narozených ve třech sledovaných obdobích pohyboval okolo 100 000, v Rumunsku byla tato hodnota více než dvojnásobná (okolo 220 000 živě narozených za rok). Nejvyšší počty narozených vykazovala Francie. Hodnoty pro zkoumaná období se pohybovaly okolo 800 000²⁵. Trend z hlediska počtu narozených se liší v závislosti na zkoumané zemi. Česká republika za zkoumané období vykazuje téměř lineární nárůst počtu živě narozených, zatímco Rumunsku naopak pokles těchto hodnot převážně mezi roky 2004-2006 a 2008-2010. Ve Francii došlo mezi lety 2000-2002 a 2004-2006 nejprve k nárůstu a mezi lety 2004-2006 a 2008-2010 opět k poklesu počtu živě narozených (obr. č. 35).

Obr.35 – Absolutní počet živě narozených v České republice, Francii a Rumunsku podle rodinného stavu matky ve sledovaných obdobích

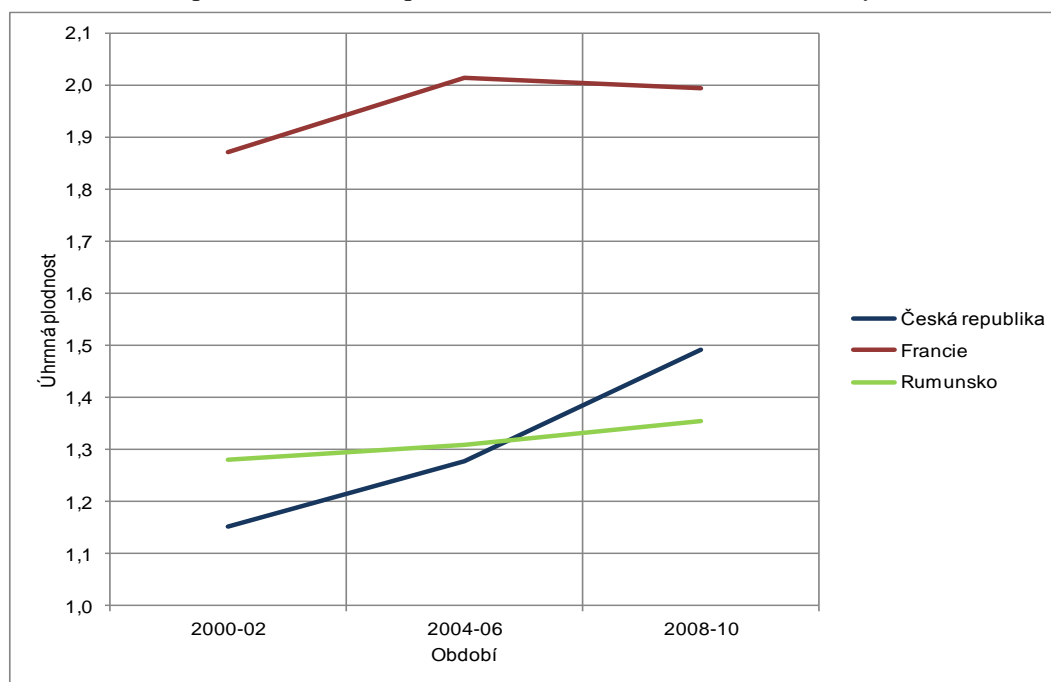
Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Z hlediska úhrnné plodnosti je patrnější trend vzestupu plodnosti v průběhu zkoumaných období jak v případě České republiky, tak v případě Rumunska (obr. 36). Přestože dosahovala úhrnná plodnost v České republice v letech 2000-2002 nejnižší hodnoty ze všech tří států (1,15 dítěte na ženu), v období 2004-2006 stoupla na 1,28 a v letech 2008-2010 na 1,49. Nárůst úhrnné plodnosti v Rumunsku byl pozvolnější. Z počátečních 1,28 na 1,31 v letech 2004-2006 a 1,35 v období 2008-2010. Francie vykazuje obecně jednu z nejvyšších měr plodnosti

²⁵ Počet narozených v České republice v letech 2000-2002 činil téměř 91,5 tis., v období 2004-2006 již necelých 102 tis. a v období 2008-2010 více než 118 tis. Hodnoty pro Rumunsko jsou téměř 222 tis. (2000-2002) a necelých 219 tis. v letech 2004-2006 a 2008-2010. Francie vykazuje hodnoty více než 769 tis. (2000-2002), necelých 813 tis. (2004-2006) a více než 797 tis. v letech 2008-2010.

v Evropě. V letech 2000-2002 činila úhrnná plodnost 1,87 dítěte na ženu v plodném věku. V období 2004-2006 stoupla dokonce na 2,01. Mírný pokles (na 2,0 dítěte na ženu) v posledním období 2008-2010 by se dal považovat spíše za stagnaci nárůstu plodnosti ve vyšším věku.

Obr.36 – Úhrnná plodnost v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích

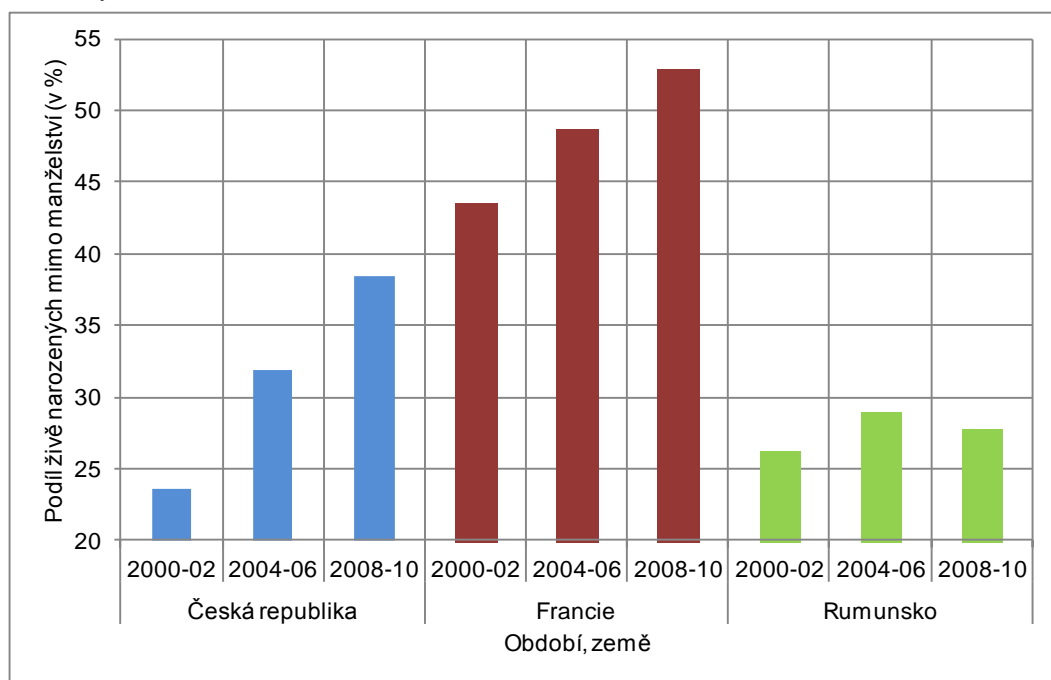

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Významný podíl na počtu živě narozených tvoří narození mimo manželství (obr. č. 37). Nejvyšší podíl mimomanželsky narozených byl ve Francii, a to téměř dvojnásobný oproti České republice v letech 2000-2002. Podíl mimomanželsky narozených v průběhu let stoupal jak v případě České republiky (z hodnoty 23,5 % v letech 2000-2002 na 38,5 % v letech 2008-2010), tak v případě Francie (43,5 % v letech 2000-2002 a 52,9 % v období 2008-2010). U České republiky je tento trend markantnější, rozdíl mezi zeměmi se tak pomalu snižuje. Nejnižší hodnoty v podílu živě narozených mimo manželství zaujímá Rumunsko. I když jsou údaje z let 2000-2002 velice podobné České republice (v případě Rumunska je to 26,3 %), došlo zde pouze k mírnému nárůstu mezi lety 2000-2002 a 2004-2006 (na hodnotu 29 %) a následnému poklesu na 27,7 % živě narozených mimo manželství.

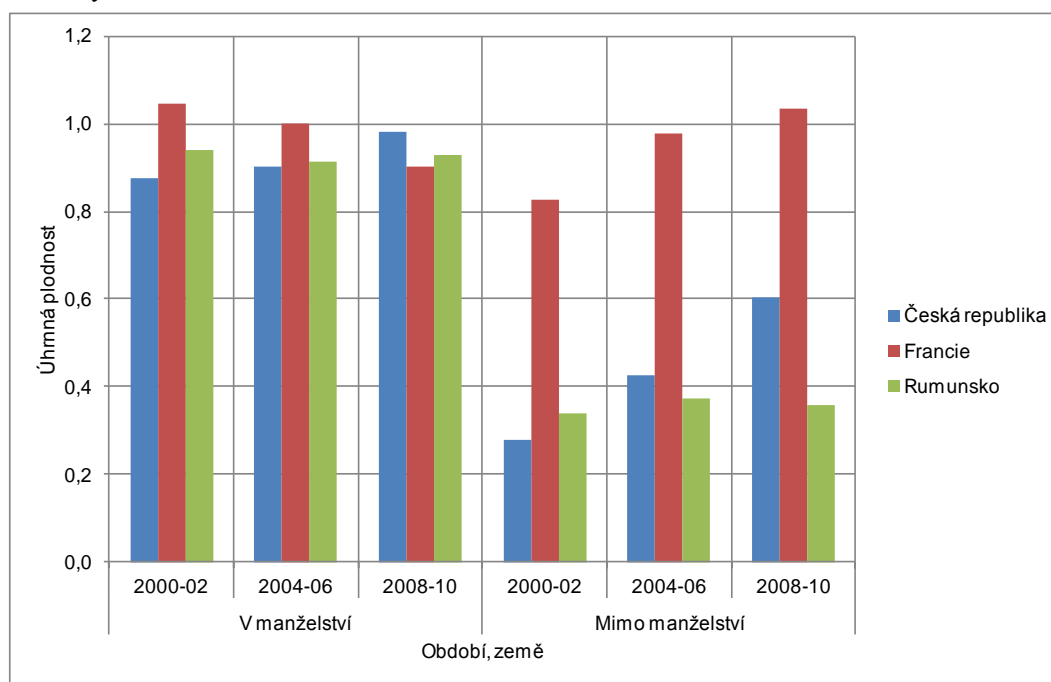
Postupné zvyšování mimomanželské plodnosti ve zkoumaných zemích je patrné i z vyjádření pomocí úhrnné plodnosti (obr. č. 38). Hodnoty pro Českou republiku i Francii se v průběhu sledovaných let zvyšovaly. V případě České republiky se jedná o zvýšení z 0,28 (v letech 2000-2002) na 0,61 (v období 2008-2010), v případě Francie potom z 0,83 na 1,03 dítěte narozeného mimo manželství na ženu. V Rumunsku se hodnoty mimomanželské úhrnné plodnosti drží po celé sledované období v rozmezí hodnot 0,34 až 0,36 mimomanželsky narozeného dítěte na ženu. I když byla hodnota mimomanželské plodnosti pro Českou republiku v období 2000-2002 nižší, než hodnota rumunská, na konci zkoumaného období vykazovaly zmíněné země hodnotu značně rozdílnou. Rumunsko je tak jedinou ze zkoumaných zemí, kde nedochází ke zřetelnému zvyšování mimomanželské plodnosti.

Obr.37 – Podíl narozených mimo manželství v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Obr.38 – Úhrnná plodnost podle rodinného stavu v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Trend vývoje plodnosti manželské je pro každou ze zkoumaných zemí odlišný. Zatímco v České republice docházelo spolu se zvyšováním plodnosti mimomanželské i ke zvyšování plodnosti v manželství (z 0,87 dítěte v letech 2000-2002 na 0,98 dítěte narozeného v manželství na ženu v období 2008-2010), ve Francii manželská plodnost naopak klesala (z 1,05 na 0,9

dítěte). Rumunsko drží po celé sledované období přibližně stejnou hladinu manželské plodnosti okolo hodnoty 0,9 dítěte na ženu.

U všech vybraných států docházelo v průběhu sledovaného období ke změně v časování plodnosti. Nejméně zřetelný je tento trend ve Francii, kde se průměrný věk matky při narození dítěte zvýšil mezi lety 2000-2002 a 2008-2010 pouze o půl roku. Francie ale také vykazuje nejvyšší průměrný věk ženy při narození dítěte ze všech tří zemí, v období 2008-2010 byl bezmála 30 let. V případě Rumunska stoupl průměrný věk ženy při narození dítěte mezi lety 2000-2002 a 2008-2010 o 1,5 roku na 27,6 let v období 2008-2010 a v případě České republiky dokonce o téměř dva roky na 30 let v tom samém období (tab. 7). V České republice byl mezi lety 2000-2002 a 2008-2010 zřetelný posun v rámci druhé fáze druhého demografického přechodu.

I přes popsání rozdílů v úhrnu manželské a mimomanželské plodnosti je posun v jejím časování charakteristický pro všechny tři země. Nejzřetelnější je tento trend v České republice a Rumunsku, kde došlo ke zvýšení průměrného věku ženy při narození dítěte jak v manželství, tak mimo manželství v řádech let. Ve Francii se posun průměrného věku jak v manželství, tak mimo manželství odehrál pouze v řádech desetin roku věku (tab. 7).

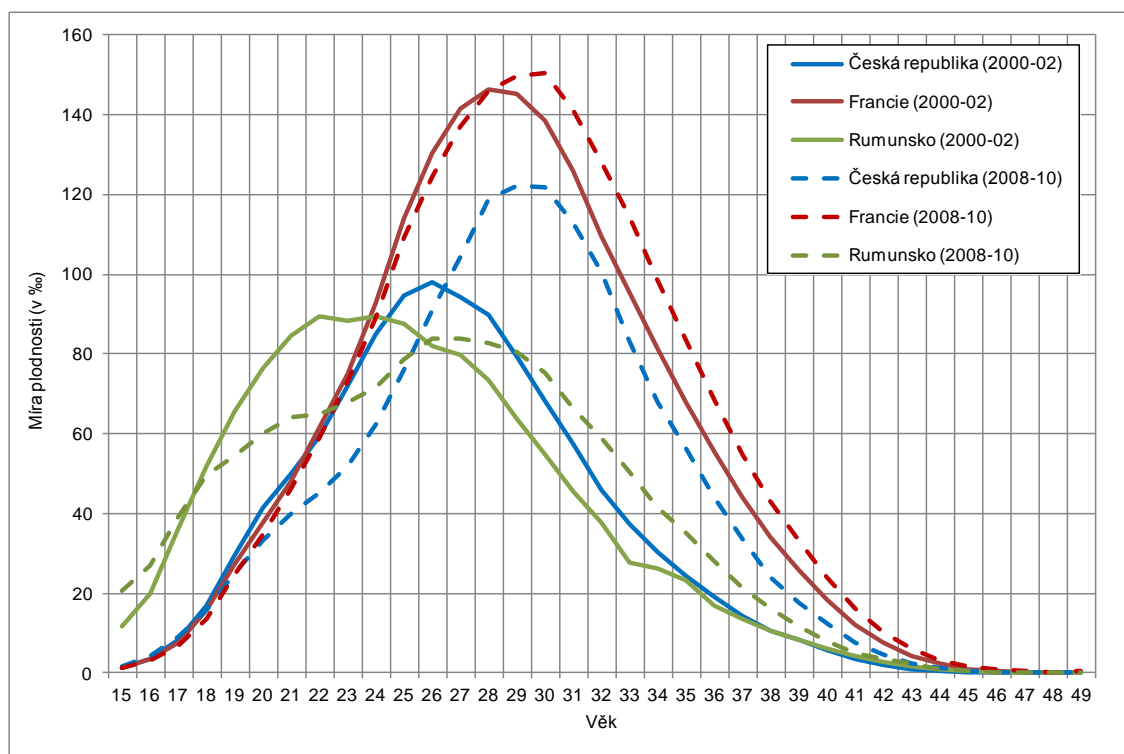
Z hlediska měr plodnosti došlo k přesunu do vyššího věku a současně i k nárůstu počtu živě narozených na počet žen jak v České republice, tak ve Francii. Ve Francii byl tento vývoj podstatně méně zřetelný. V České republice došlo k posunu vrcholu plodnosti z věku 26 let na 30 let a současně také k nárůstu míry plodnosti z hodnoty necelých 100 dětí na 1 000 žen ve věku 26 let na více než 120 dětí na 1 000 žen ve věku 30 let. Francie si po celé studované období zachovávala vysokou hodnotu plodnosti ve věku okolo 30 let (až 150 dětí na 1 000 žen ve věku 30 let v období 2008-2010). Uvedené změny jsou zřetelné i na posunu, respektive stagnaci průměrného věku ženy při narození dítěte v obou zemích. V České republice došlo k posunu průměrného věku z 27,5 roku v období 2000-2002 na 30,2 roku v letech 2008-2010. Ve Francii byl posun (jak již bylo zmíněno) mírnější. Průměrný věk ženy při porodu se zde zvýšil z 30,3 let v období 2000-2002 na 30,9 let v období 2008-2010.

V Rumunsku byl naopak kombinován vliv posunu plodnosti do vyššího věku s jejím poklesem, který se týkal převážně věkové skupiny 20-24 let. Naopak nárůst měr plodnosti podle věku v letech 2008-2010 oproti prvnímu zkoumanému období (2000-2002) je pozorovatelný převážně u žen starších třiceti let. Vrchol křivky měr plodnosti podle věku matky se v Rumunsku během necelých deseti let přesunul z věku 22-24 let do věku 26-27 let. Situaci v letech 2000-2002 a 2008-2010 ukazuje obrázek č. 39.

Tab. 7 – Průměrný věk ženy při porodu podle rodinného stavu v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích

Období	Celkem			V manželství			Mimo manželství		
	Česká rep.	Francie	Rumunsko	Česká rep.	Francie	Rumunsko	Česká rep.	Francie	Rumunsko
2000-02	27,5	29,4	25,9	28,0	30,3	26,8	26,1	28,3	23,5
2004-06	29,0	29,6	26,9	29,8	30,7	28,1	27,5	28,5	24,3
2008-10	30,2	29,8	27,6	31,1	30,9	28,8	28,8	28,9	24,7

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Obr.39 – Míry plodnosti podle věku ženy v České republice, Francii a Rumunsku v období 2000-2002 a 2008-2010

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

7.2.2 Plodnost v nejnižších věkových skupinách žen v České republice, Francii a Rumunsku v období 2000 - 2010

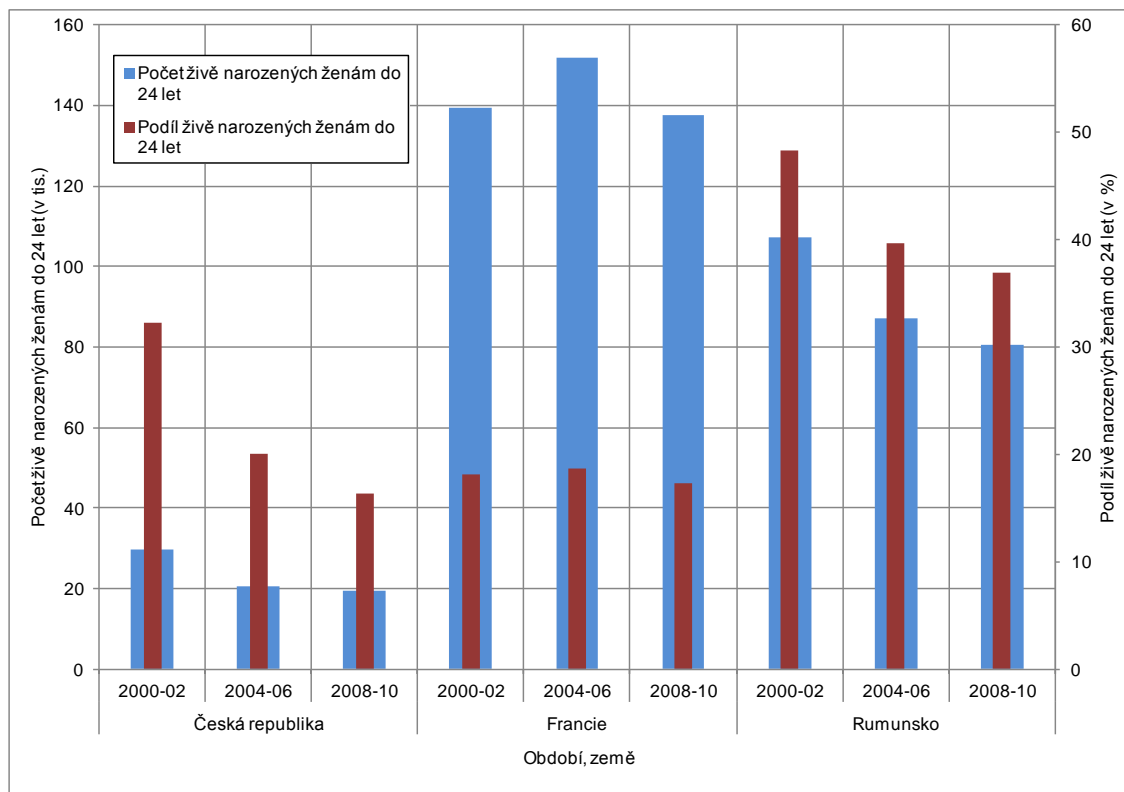
Úroveň plodnosti v nejnižších věkových skupinách matek je v každé ze studovaných zemí stejně specifická, jako úroveň plodnosti celkové. V České republice a v Rumunsku došlo mezi lety 2000-2002 a 2008-2010 k poklesu počtu živě narozených matek do 24 let, ve Francii byl tento pokles patrný až mezi obdobími 2004-2006 a 2008-2010. V České republice tak i přes nárůst celkového počtu živě narozených došlo ke snížení počtu živě narozených mladým matek z 29,5 tisíce v letech 2000-2002 na 19,5 tisíce v období 2008-2010. Tento údaj dokresluje postupné zvýšení průměrného věku při porodu. Podíl narozených mladým matek poklesl v České republice v průběhu sledovaných let z hodnoty 32,3 % na 16,4 % (obr. 40).

V Rumunsku koresponduje snížení počtu živě narozených ženám do 24 let ze 107 tisíc v letech 2000-2002 na 80,5 tisíce v letech 2008-2010 se snížením celkového počtu živě narozených, i s přesunem plodnosti do věkové kategorie 30 a více let. I tady podíl živě narozených matek do 24 let v průběhu studovaných období stále klesal. V období 2000-2002 se matek do 24 let narodilo 48,4 % ze všech živě narozených, v období 2008-2010 to bylo jen 36,9 %. I tak je podíl živě narozených matek do 24 let v Rumunsku v posledním období nejvyšší ze všech studovaných zemí.

Ve Francii byl trend proměny počtu narozených mladým matek podobný trendu celkovému. Počáteční hodnotu 139 tisíc živě narozených matek do 24 let v letech 2000-2002 vystřídala hodnota podstatně vyšší (151,5 tisíce) v období 2004-2006. Léta 2008-2010 vykazovala opětovný pokles počtu narozených pod hranici 140 tisíc na 137,5 tisíce (obr. č. 40).

Vyšší počet živě narozených matek do 24 let v období prostředním (2004-2006) byl výsledkem jak mírného zvýšení podílu narozených mladým matek (z 18,1 % na 18,7 %), tak celkového vysokého počtu živě narozených v tomto období. Z hlediska struktury narozených podle věku se podíl matek do 24 let na celkovém penzu matek ve Francii nejprve zvýšil a následně poklesl na hodnotu nižší, než v období 2000-2002 (17,3 %). Francie tak na rozdíl od České republiky a Rumunska nevykazovala v průběhu zkoumaných období výraznější změny v podílu počtu živě narozených ženám do 24 let na počtu živě narozených celkem.

Obr.40 – Absolutní počet živě narozených ženám do 24 let a podíl živě narozených ženám do 24 let z celkového počtu živě narozených v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích

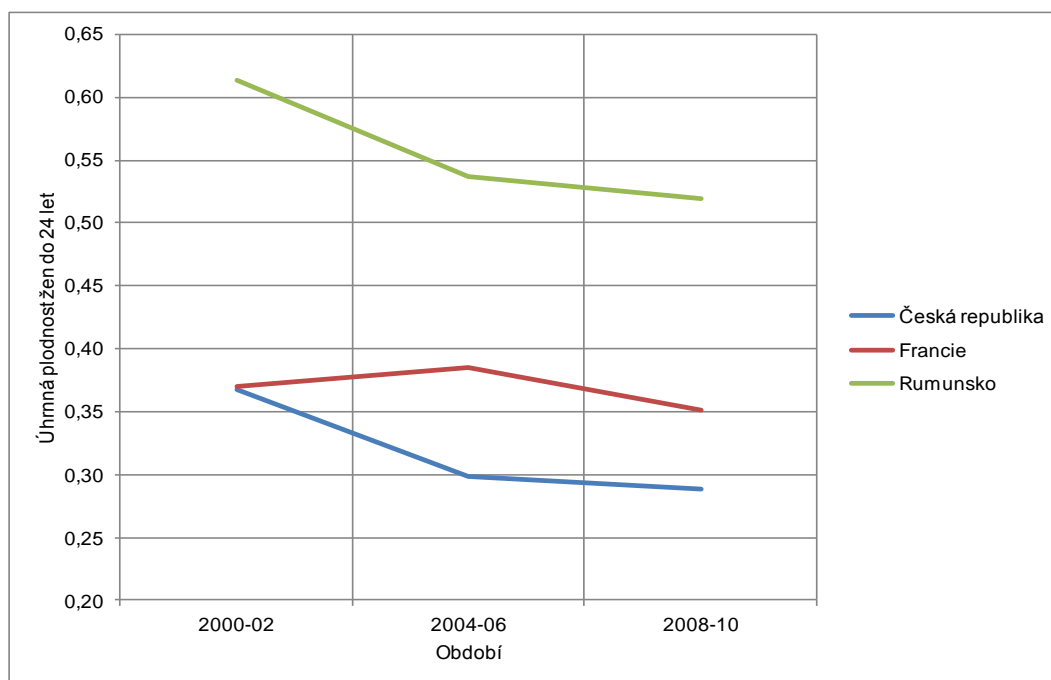

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Nejnižší plodnost ve věku do 24 let vykazovala Česká republika. V období 2000-2002 připadalo na jednu ženu do 24 let pouze 0,37 živě narozeného dítěte. V letech 2004-2006 to bylo jen 0,3 a v období 2008-2010 pouhých 0,29 dítěte. Při porovnání úhrnné plodnosti v celém reprodukčním období a pouze do 24 let je opět jasně zřetelný posun plodnosti do vyššího věku i její rozdílný průběh v rámci studovaných zemí.

Typický trend pro plodnost ve Francii je patrný i na úhrnné plodnosti. Z 0,37 dítěte na jednu ženu do 24 let stoupla úhrnná plodnost na hodnotu 0,39 dítěte v letech 2004-2006. Opětovný pokles zaznamenala v období 2008-2010 (0,35 dítěte na ženu do 24 let).

Nejvyšších hodnot z hlediska úhrnné plodnosti matek do 24 let dosahuje ve všech obdobích Rumunsko (obr. 41). I tady však plodnost do 24 let věku matky postupně klesala, a to z 0,61 dítěte na ženu do 24 let v období 2000-2002 přes hodnotu 0,54 na 0,52 dítěte na jednu ženu v období posledním. I tak se zde úhrnná plodnost žen do 24 let drží na téměř dvojnásobku hodnot pro Českou republiku.

Obr.41 – Úhrnná plodnost žen do 24 let v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích**Zdroj:** Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

V případě České republiky a Rumunska docházelo v rámci věkové skupiny do 24 let ke snižování průměrného věku matky při narození dítěte (tab. 8). V Rumunsku byl trend patrnější. Průměrný věk se zde snížil z 21,3 let v období 2000-2002 na 20,9 let v období 2008-2010. V případě České republiky se jedná o změny pouze v řádu desetín roku. Ve Francii se průměrný věk mladé matky při porodu za celé období téměř nezměnil. Pokles průměrného věku matky při porodu v České republice a Rumunsku (ve věkové skupině do 24 let) i přes pokles úhrnné plodnosti v této věkové kategorii naznačuje nárůst vlivu narozených do 19 let věku ženy.

Tab. 8 – Průměrný věk ženy při porodu do 24 let v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích

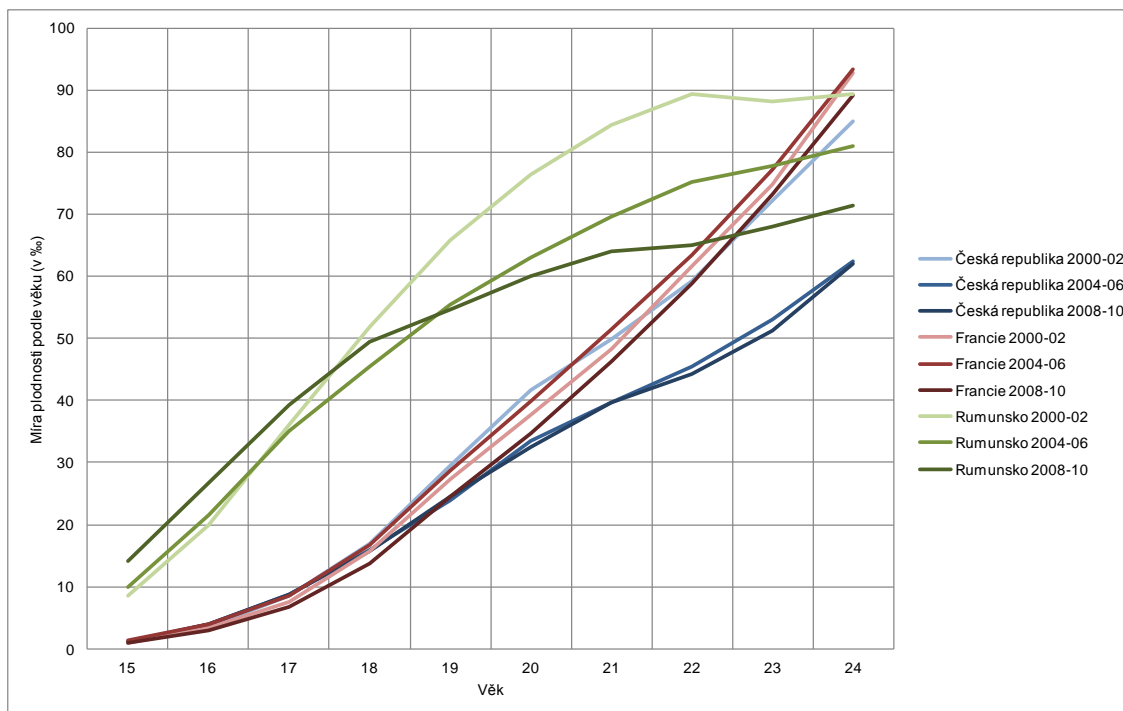
	Česká republika	Francie	Rumunsko
2000-02	22,2	22,3	21,3
2004-06	22,1	22,2	21,2
2008-10	22,0	22,3	20,9

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

V případě České republiky byl velice zřetelný pokles plodnosti v nejnižších věkových skupinách žen mezi lety 2000-2002 a 2004-2006 obzvláště ve věku 21 a více let. Období 2004-2006 a 2008-2010 vykazují téměř totožné hodnoty. Intenzita plodnosti podle věku zůstává ve Francii po celá desátá léta na přibližně srovnatelných hodnotách. Její mírný propad v letech 2004-2006 a opětovný nárůst kopírují trend křivky úhrnné plodnosti při zachování prakticky totožné distribuce podle jednotek věku. V případě Rumunska jsou rozdíly ve zkoumaných letech zřetelnější. Tento fakt odráží probíhající posun plodnosti v souboru proměn souhrnně nazývaných druhým demografickým přechodem. Současně se zřetelným poklesem plodnosti mezi lety 2000-2002 a 2004-2006 je dokumentován i posun do nižšího věku v rámci plodnosti

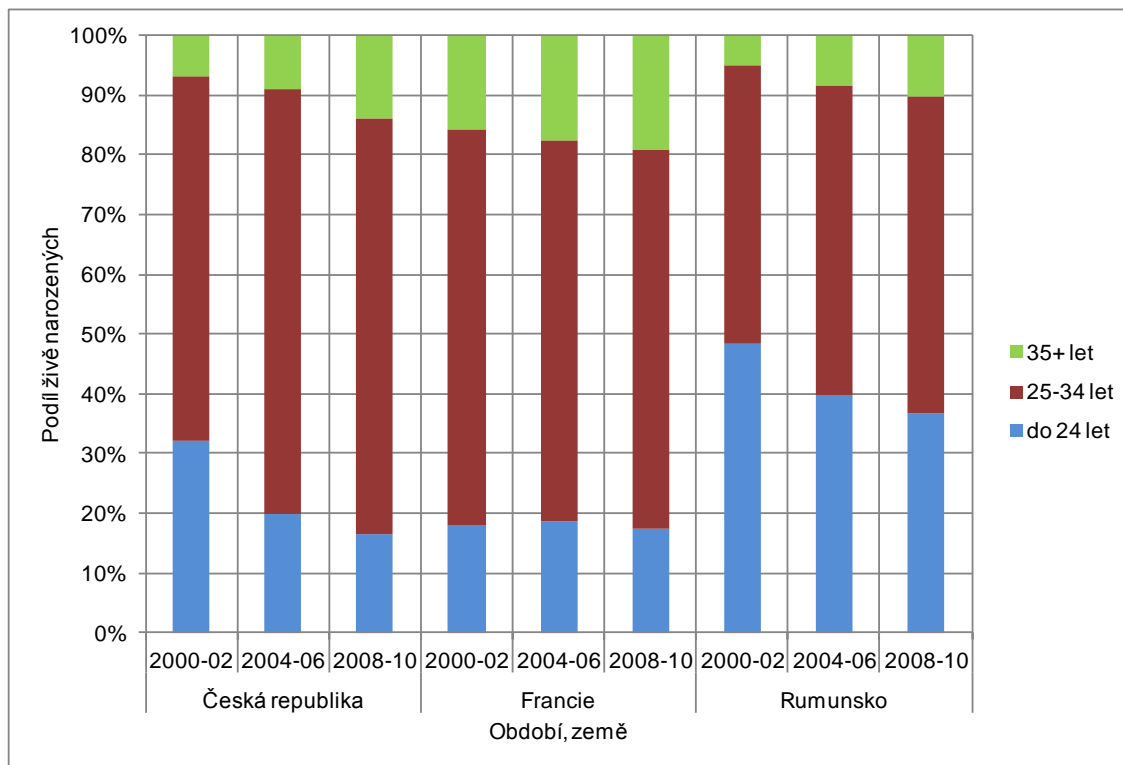
matek do 24 let mezi lety 2004-2006 a 2008-2010, který je zřetelnější než v případě České republiky a je primárně způsoben poklesem měr plodnosti ve věku 20-24 let (obr. 42).

Obr.42 – Míry plodnosti podle věku ženy do 24 let v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Obr.43 – Podíl živě narozených v jednotlivých věkových skupinách matek v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech

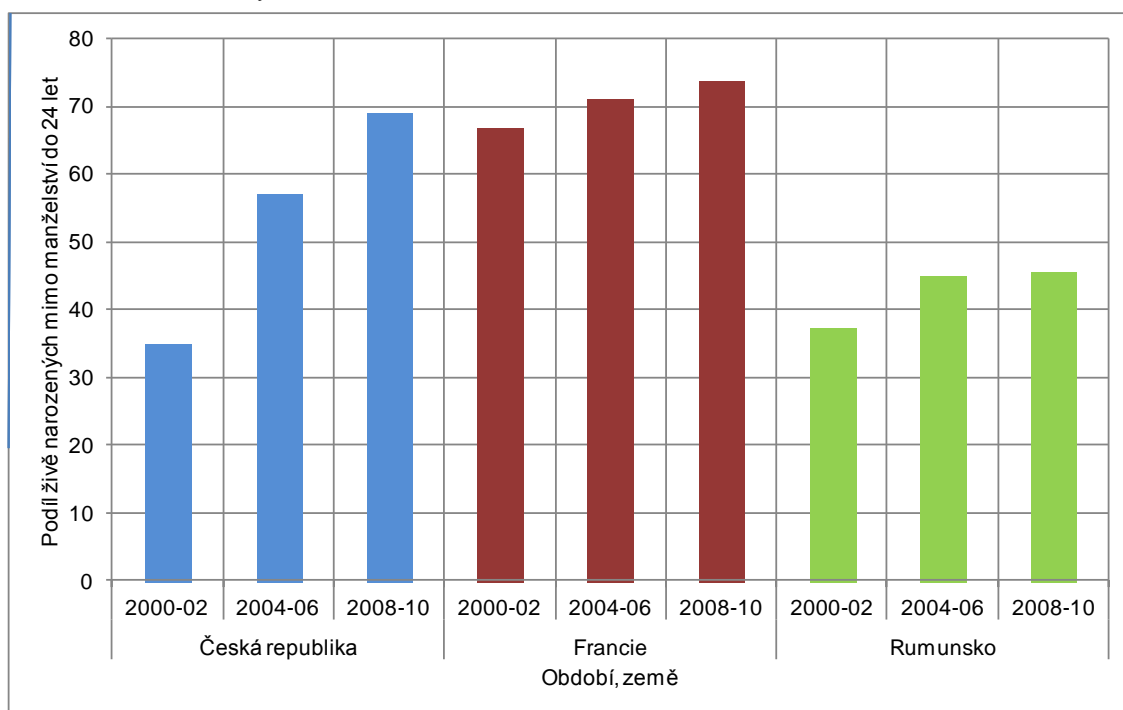
Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Zřetelné rozdíly v distribuci plodnosti podle věku jsou v případě České republiky a Francie pozorovatelné až od osmnácti let věku ženy. Plodnost žen ve věku 15-18 let byla ve všech zkoumaných obdobích v obou zemích téměř srovnatelná. Výjimkou zůstává Rumunsko, kde byla plodnost žen do 18 let po všechna sledovaná období na relativně vysoké úrovni a stabilně stoupala (obr. 42).

Současně s poklesem podílu matek do 24 let na celkovém počtu narozených a zvyšováním průměrného věku při narození dítěte rostl v České republice, Francii i Rumunsku vliv porodů ve věkové skupině 35 a více let (obr. 43). Též zřetelný, i když o mnoho nižší nárůst, byl patrný i ve věkové skupině 25-34 let. V případě České republiky a Rumunska byl nárůst počtu živě narozených ve starších věkových kategoriích matek (35+) mezi začátkem o koncem zkoumaného období na dvojnásobek počátečních hodnot. Ve Francii je tento nárůst přibližně o jednu třetinu. Tento trend opět potvrzuje tezi o třetí fázi druhého demografického přechodu v případě Francie.

Mimomanželská plodnost tvoří významnou část plodnosti ve věkové kategorii do 24 let. Nejvyššího nárůstu mezi obdobími 2000-2002 a 2008-2010 dosáhla Česká republika. Z 35 % narozených mimo manželství na počátku zkoumaného období vzrostla na necelých 57 % v letech 2004-2006 a dokonce 68,9 % v období 2008-2010. Poslední hodnota se velmi blíží hodnotám pro Francii (obr. 44).

Obr.44 – Podíl živě narozených mimo manželství do 24 let věku matky v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Velmi vysoký podíl narozených mimo manželství se ve Francii držel po všechna 3 sledovaná období. V letech 2000-2002 činil podíl narozených mimo manželství do 24 let věku matky 67 % ze všech narozených do 24 let věku matky. V období 2004-2006 byla tato hodnota 71, 2 % a v období 2008-2010 necelých 74 %. Nejnižší podíl narozených nevdaným matkám je v Rumunsku. I přes hodnoty podobné s Českou republikou v letech 2000-2002 (37 %) nebyl

nárůst mimomanželské plodnosti tak rychlý. V období 2004-2006 stoupla tato hodnota na necelých 45 %. Nárůst mimomanželské plodnosti se poté téměř zastavil. V letech 2008-2010 se narodilo mimo manželství matkám do 24 let necelých 45,5 % dětí (obr. č. 44).

Redukované míry plodnosti žen do 24 let podle rodinného stavu dokumentují obrázky č. 45 a 46. Zatímco v případě plodnosti manželské byl mezi obdobími 2000-2002 a 2008-2010 jasně zřetelný pokles v případě všech tří států (obr. 45) u plodnosti mimomanželské docházelo v průběhu zkoumaných let k téměř lineárnímu nárůstu jak v případě České republiky, tak Rumunska (obr. č. 46). Křivka mírného nárůstu mimomanželské plodnosti mezi obdobími 2000-2002 a 2004-2006 a opětovný pokles na téměř totožné hodnoty v letech 2008-2010 v případě Francie koresponduje s celkovým trendem bez ohledu na rodinný stav. Z uvedených poznatků je opět zřejmý odlišný význam sňatku v souvislosti s plodností mladých matek v jednotlivých zemích.

V případě České republiky byl mírný nárůst průměrného věku ženy do 24 let věku při porodu patrný jak u matek vdaných (z 22,7 roku v letech 2000-2002 na 23 let v období 2008-2010), tak u matek nevdaných (21, 2 let v období 200-2002 až 21,6 let v letech 2008-2010). Hodnoty průměrného věku pro Francii jsou (především v případě nevdaných matek) mírně vyšší, v průběhu období se však téměř nemění. Průměrný věk vdané matky kolísá v rozmezí 22,9 a 23,0 let, nevdané matky mezi 22,0 a 22, 1 roku. V případě Rumunska byly hodnoty průměrného věku obecně nižší, než v případě České republiky a Francie. Průměrný věk vdané matky nezaznamenal téměř žádnou změnu. Mírný nárůst nastal jen mezi lety 2000-2002 a 2004-2006 z hodnoty 21,9 na 22 let. Následně se již neměnil. Naopak průměrný věk matky nevdané zaznamenal značný pokles z 20, 2 let v obdobích 2000-2002 a 2004-2006 na 19,8 roku v letech 2008-2010. Průměrný věk při porodu v případě matek do 24 let podle rodinného stavu dokumentuje tabulka č. 9.

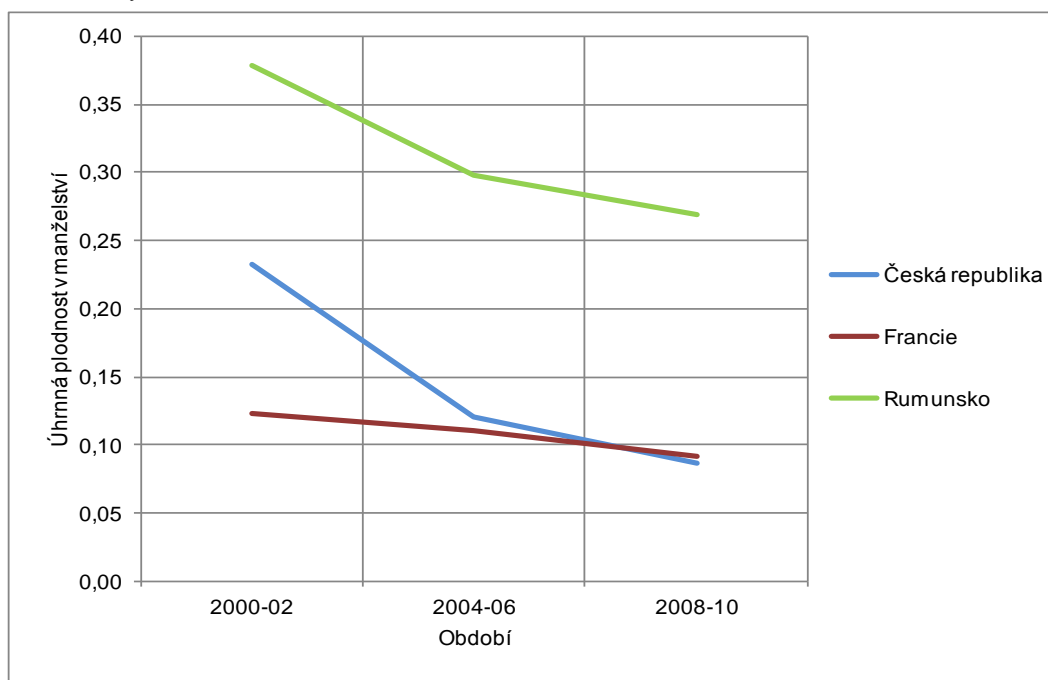
Jak bylo zřetelné z obrázku č. 39, tak z obrázku č. 42, i přes vyšší hodnotu průměrného věku matky do 24 let při narození dítěte ve Francii než v České republice byla plodnost žen do 20 let po celé zkoumané období v obou zemích na velice podobné úrovni. Vyšší plodnost žen ve věku 20-24 let ve Francii je příčinou nižšího podílu žen do 20 let na celkové plodnosti mladých žen v této zemi. Téměř totožné hodnoty plodnosti matek do 20 let u České republiky a Francie je možné přičítat možnému konstantnímu poměru neplánovaných těhotenství adolescentů ve vyspělých zemích (příloha 10).

Tab. 9 – Průměrný věk ženy při porodu do 24 let podle rodinného stavu v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných obdobích

	Česká republika		Francie		Rumunsko	
	V manželství	Mimo manželství	V manželství	Mimo manželství	V manželství	Mimo manželství
2000-02	22,7	21,2	23,0	22,0	21,9	20,2
2004-06	22,9	21,4	22,9	22,0	22,0	20,2
2008-10	23,0	21,6	23,0	22,1	22,0	19,8

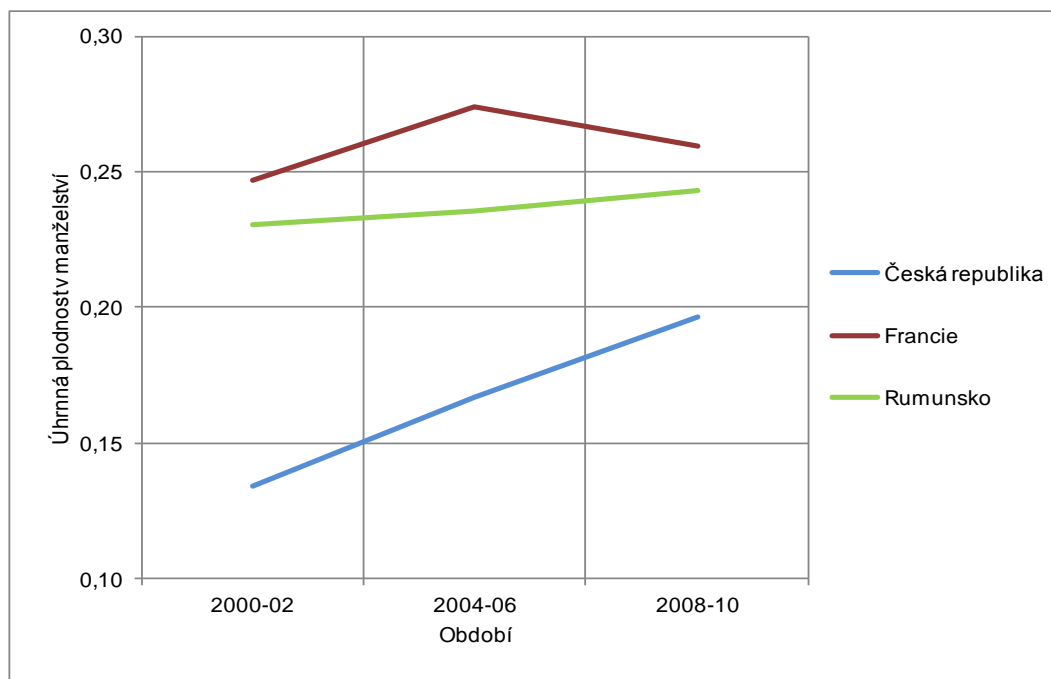
Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Obr.45 – Úhrnná plodnost v manželství do 24 let věku ženy v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

Obr.46 – Úhrnná plodnost mimo manželství do 24 let věku ženy v České republice, Francii a Rumunsku ve sledovaných letech

Zdroj: Eurostat, INSEE, vlastní výpočty

7.3 Shrnutí

Kategorizace 22 evropských zemí podle nejvýznamnějších demografických charakteristik spojených s reprodukčním chováním přinesla rozřazení do 3 specifických shluků. První shluk, reprezentovaný Českou republikou, se obecně vyznačuje relativně vysokou mimomanželskou plodností, vysokou rozvodovostí, relativně nižší plodností, nízkou sňatečností a nižším průměrným věkem při porodu. Shluk druhý, který je zastupován Francií, je specifický také relativně vyšší mimomanželskou plodností a vyšší rozvodovostí, ale též vyšší plodností a vyšším průměrným věkem při porodu, nebo též nižší sňatečností. Shluk třetí, reprezentovaný Rumunskem, je značně heterogenní z hlediska charakteristik v něm obsažených států. Obecně je charakterizován nižší mimomanželskou plodností a rozvodovostí a vyšší sňatečností.

Charakter jednotlivých shluků připomíná do jisté míry jednotlivé fáze proměny reprodukčního chování i geografické rozmístění. Z tohoto hlediska je Rumunsko zástupcem zemí, ve kterých je druhý demografický přechod teprve na počátku, vykazuje však jistá specifika oproti obecně uznávanému modelu. Naopak Francie je státem s již dokončenou tranzicí ve smyslu relativní stabilizace úhrnné plodnosti a průměrného věku při porodu. Česká republika potom reprezentuje země, u kterých změny spojené s druhým demografickým přechodem pokračují. K výše uvedenému dělení je nezbytné počítat i se specifiky v proměně reprodukčního chování jednotlivých zemí a rozdílným socioekonomickým podmínkám i historickým okolnostem.

I přes velice rozdílné hodnoty celkové plodnosti mezi Českou republikou a Francií letech 2000-2002 byla plodnost žen do 24 let u obou zemí na srovnatelné úrovni 0,37. Rozdílný vývoj v dalších letech prokázal tezi o stabilizované úrovni plodnosti mladých matek ve Francii. Úhrnná plodnost mladých matek zde zaznamenala pouze minimální pokles. V případě České republiky byly změny markantnější. Hodnota úhrnné plodnosti se zde snížila až na 0,3 v období 2008-2010, což je současně nejnižší hodnota úhrnné plodnosti ze tří zkoumaných zemí. Nárůst rozdílu mezi oběma zeměmi způsobil především pokles plodnosti ve věku 20-24 let v prostředí České republiky. Soubežně s touto změnou se odehrálo i zřetelné snížení podílu dětí narozených matkám do 24 let na celkovém počtu živě narozených v České republice. Podíl ve Francii zůstal po celé zkoumané období zachován. Podobnost České republiky a Francie je zřejmá i na průměrném věku mladých žen při porodu, který se mezi zeměmi lišil jen o 0,1 roku.

Rumunsko je v tomto směru již od počátku zemí s velice odlišnou úrovní plodnosti mladých matek. I přes téměř stagnující hodnotu úhrnné plodnosti, která byla v letech 2008-2010 současně nejnižší ze tří studovaných zemí, se úhrnná plodnost žen do 24 let držela na velmi vysoké úrovni. Vysoký podíl plodnosti mladých matek na celkové plodnosti je dokumentován nejen procentuálním vyjádřením, ale také relativně nízkým věkem při porodu, který byl po všechna sledovaná období přibližně o dva roky nižší, než v případě České republiky. I přes uvedené skutečnosti je na případě Rumunska také pozorovatelný přesun plodnosti do vyššího věku a postupné snižování podílu narozených matkám do 24 let.

Společnou charakteristikou uvedených zemí je zvyšování mimomanželské plodnosti mladých matek, které je nejvíce zřetelné na případě České republiky. V letech 2000-2002 byl

podíl narozených mimo manželství matkám do 24 let v České republice shodný s Rumunskem, a to 37 %. V období 2008-2010 byl podíl mimomanželsky narozených u mladých matek o 22 procentních bodů vyšší, než v Rumunsku. Rozdíl je patrný i na úrovni mimomanželské plodnosti pro celý fertilní věk. Zatímco v České republice a Francii podíl mimomanželsky narozených po celé zkoumané období stabilně narůstal, v Rumunsku se držel na přibližně stejné úrovni. Spolu s údajem o vysoké sňatečnosti a nízké rozvodovosti je tedy Rumunsko státem s velice silnou tradicí tradiční rodiny. I přes tuto skutečnost došlo v Rumunsku ve zkoumaných letech k poklesu manželské plodnosti a mírnému nárůstu plodnosti mimomanželské stejně jako v případě České republiky, kde byly uvedené trendy zřetelnější. Francie si udržovala přibližně stejné hodnoty po celé desetiletí.

Závěr

Rozhodnutí mít dítě je pro matku většinou čistě individuální záležitostí. Tato volba je však podmíněna i množstvím faktorů, které jsou pro většinu společnosti společné. Komplexně tak ovlivňují rozhodování jednotlivců a tím i reprodukční chování společnosti. Přesto se tyto podmíněnosti v čase mění.

Ve většině charakteristik, kterými lze úroveň plodnosti měnit, zřetelně vystupují období 1960-1962 a 1979-1981, která jsou typická odlišným postavením mladých matek. Období 1920-1929 a 2000-2010 vykazují zdánlivě podobné charakteristiky. Jedná se například o relativně nízkou úroveň úhrnné plodnosti v nejnižších věkových skupinách nebo jejich relativně vyšší mimomanželskou plodnost. Přestože hodnoty uvedených ukazatelů jsou pro tato dvě období odlišná (v případě let 2000-2010 extrémnější), jsou prvkem, který diferencuje zmíněná období od let 1960-1981. Struktura i intenzita plodnosti v době socialismu byla značně odlišná a podoba mladého mateřství tedy rozdílná. A tak je možné říci, že většina ukazatelů jakoby pokračovala v letech 2000-2010 v trendu vytyčeném obdobími 1920-1922 až 1929-1931, což dokládá výjimečnost období socialismu. Neznačená to však, že situace se po sedmdesáti letech vrátila zpět. Zřetelný rozdíl je patrný u mimomanželské plodnosti, jejíž růst je specifickou záležitostí posledních desetiletí. Odlišný je i podíl jednotlivých věkových kategorií na plodnosti matek do 24 let. U nejnižší věkové kategorie 15-16 let došlo mezi lety 2000-2010 k nárůstu na téměř dvojnásobek. Charakteristické je snižování podílu plodnosti žen do 24 let na celkové plodnosti, při zachování stále úrovně plodnosti v nejnižší věkové kategorii. Obraz mateřství do 24 let z pohledu první republiky tedy nese podobný nádech, jako mladé mateřství současné. V obou případech se jednalo o relativně méně zastoupenou skupinu z hlediska celkové plodnosti, vysoký podíl těchto matek byl (s ohledem na obecné charakteristiky plodnosti konkrétní doby) nevdaných. Jasným rozdílem je však fakt, že zatímco v období první republiky na každou ženu do 24 let připadalo 0,7 dítěte, na počátku 21. století to bylo již jen 0,3 dítěte. Relativně podobná hodnota úhrnné plodnosti v letech 1929-1931 a 2008-2010, ale zřetelně odlišná hodnota úhrnné plodnosti žen do 24 let mezi těmito obdobími je jednou z charakteristik, díky kterým je možné usuzovat na odlišný přístup k mateřství v mladém věku ve zmíněných obdobích.

Jak již bylo zmíněno, specifickou podobu mateřství do 24 let je možné nalézt v období 1960-1981, které bylo charakteristické jak vysokou plodností mladých žen, tak vysokou plodností žen ve věku 17-19 let. Významný nárůst manželské plodnosti a mírný pokles plodnosti nemanželské způsobily pokles podílu narozených mimo manželství na téměř pět krát

nižší hodnotu. Došlo ke zvýšení rození dětí jak prvního, tak druhého pořadí. Většina matek té doby tak pocházela ze studované věkové kategorie, byla vdaná a relativně velké množství rodin těchto mladých matek bylo více než jednoduchých.

Tak se potvrdila hypotéza o postupném růstu a následném poklesu úhrnné plodnosti matek do 24 let i předpoklad o výši podílu věkové kategorie 17-19 let na této skupině. Překvapivé zjištění ukázala plodnost žen do 16 let, která v průběhu sledované doby zaznamenala mírný vzestup. Trend mimomanželské plodnosti se rovněž vyvíjel podle očekávání. Její postupný pokles v obdobích 1960-1962 a 1979-1981 a následný vzestup ale nabýval relativně extrémních hodnot. Průměrný věk žen do 24 let byl vyšší v manželství a v období 1979-1981 se snižoval. I přes předpoklad o stálosti průměrného věku otců dětí narozených vdaným matkám do 24 let se tento věk v průběhu sledovaných období měnil. Tento trend by mohl být dán poklesem věku při sňatku a při porodu v období 1960-1981 a specifickostí rozhodovacího procesu mladých lidí a plodnosti mladých žen obecně v obdobích 1920-1931 a 2000-2010. Rozhodnutí stát se matkou v nižším než obvyklém věku může být podmíněno mimo jiné i pocitem finančního i emocionálního zabezpečení ze strany staršího partnera. Po celé studované období docházelo také ke zvyšování podílu dětí s nízkou porodní hmotností. Tento fakt je zřejmě způsoben zlepšováním porodní péče, neboť nejvyšší příspěvky se týkaly dětí s extrémně nízkou hmotností. Překvapivým zjištěním byl průběžný nárůst podílu vícečetných porodů obzvláště v období 2000-2010 i v této mladé věkové kategorii.

Shluková analýza 22 evropských zemí potvrdila známé rozčlenění zemí dle socioekonomického vývoje. Zvláštní skupinu utvořily země charakteristické časným počátkem reprodukčních změn i země bývalého východního bloku, kde k nim došlo nejpozději a za jiných okolností. V rozčlenění států se dle očekávání objevily i prvky, značící rozdílný průběh vývoje reprodukčních charakteristik v posledních dvaceti letech i rozdílné sociální, ekonomické a legislativní podmínky daných států. Faktorová analýza rozčlenila diferencující proměnné na dva faktory, z nichž jeden je možné označit za sociální a kulturní prvek a druhý za prvek charakteru plodnosti.

Na základě charakteristik zemí byly k porovnání s Českou republikou vybrány Francie a Rumunsko. Každá z těchto zemí je charakteristická odlišnostmi jak ve vnímání manželství, tak v reprodukčním klimatu obecně. Postupné sblížování charakteristik zmíněných států nelze ze zjištěných údajů potvrdit. Výrazně odlišné postavení Rumunska z hlediska tradičního přístupu k rodině a tím i sňatečnosti je patrné z podstatně nižší úrovně mimomanželské plodnosti, která se v uvedeném období jen mírně zvyšovala. Přes počáteční téměř totožnou hodnotu podílu mimomanželsky narozených v České republice a Rumunsku došlo v průběhu let k jejich odlišnému vývoji. Francie si své specifické postavení zachovala po celé zkoumané období. Studované charakteristiky se zde až na mírný vzestup podílu narozených mimo manželství nijak nezměnily. Tento fakt je možné interpretovat ukončením změn spojených s druhým demografickým přechodem při současném zachování pozitivního reprodukčního klimatu v této zemi. Naopak zkoumané charakteristiky v případě České republiky a jejich postupná proměna hovoří o stále probíhajících změnách v plodnosti matek do 24 let.

Podoba mateřství v nízkém věku procházela v průběhu vývoje společnosti značnými proměnami. Tak, jako se mění hodnoty ukazatelů úrovně, intenzity a časování plodnosti, mění

se i postavení mladé matky a okolnosti jejího rozhodnutí porodit dítě. Jaká je tedy mladá matka? Odkud pochází a jaké jsou její socioekonomické charakteristiky? Jak se liší žena, která porodila dítě v šestnácti letech v období první republiky od těhotné mladistvé, která se pro ponechání dítěte rozhoduje dnes? Na tyto otázky je možné podat z agregovaných dat pouze rámcové odpovědi. Další zkoumání by tak bezesporu přineslo množství informací, které by závěry této práce v mnoha dimenzích obohatily.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ALEŠ, M. 2001. Příručka demografické statistiky pro potřebu oblastních statistických orgánů. Metodické publikace. Praha: Český statistický úřad, 2001. Dostupný z WWW: <<http://www.czso.cz/cz/cisla/0/02/020100/020100.htm>>.
- BALHAROVÁ, J. 2002. Těhotenství mladistvých matek. In Hnutí pro život. s.18 - 22. Praha: 5/2002. Dostupný z WWW: <<http://informace.prolife.cz>>
- BARTOŠOVÁ, M. 2007. Principy rodinného práva. Brno: 2007. 60 s. Diplomová práce (Mgr.). Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta, Katedra občanského práva. Dostupný z WWW: <http://is.muni.cz/th/76701/pravf_m/>
- BRICHČÍN, S. 2010. Sexualita v dospívání. [online] Zkola-informační a vzdělávací portál školství zlínského kraje.[cit. 2012-07-10]. ISSN 1804-9974. Dostupný z WWW: <<http://www.zkola.cz/zkeu/rodiceaverejnost/vychovadetiadospivajicich/adolescence/32806.aspx>>
- COLEMAN, D. A. 1999. Reproduction and survival in an unknown world: what drives today's populations, and to what future?. NIDI Hofstee Lecture Series, Číslo 5. NIDI. The Hague: 1999.
- ČELEDOVÁ, J. 2009. Druhý demografický přechod v ČR – skutečnost či mýtus. Brno: 2009. 80 s. Diplomová práce (Mgr.). Masarykova univerzita Brno, Ekonomicko-správní fakulta, Regionální rozvoj a správa. Dostupný z WWW: <http://is.muni.cz/th/136714/esf_m/>
- DEMOGRAFIE info. 2004. Historie. Porodnost. [online] Demografie info. [cit. 2012-07-10]. ISSN 1801-2914. Dostupné z www: <http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku=&artclID=786>.
- FIALOVÁ, L. 2006. Kryptogram mimomanželské plodnosti. [online] Zpravodaj České demografické společnosti. 40/2006, [cit. 2012-06-20]. str. 1-3. ISSN 1213-7480. Dostupný z WWW: <http://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/ceska-demograficka-spolecnost/zpravodaj/archiv/2006/zpravodaj-cds-c-40-2006?student_welcome=1>.
- FIŠEROVÁ, L. 2009. Problematika interrupcí z etického hlediska s důrazem na hodnotu lidského života. Brno: 2009. 115 s. Diplomová práce (Mgr.). Masarykova univerzita Brno, Pedagogická fakulta, Katedra Sociální pedagogiky. Dostupný z WWW: <http://is.muni.cz/th/136379/pedf_m/Diplomova_prace.pdf>

- HAMANOVÁ, J. 1998. Rizikové chování mládeže z pohledu dorostového lékaře. Příloha časopisu Budoucnost církve. č. 4. Praha: Fokus spol. s.r.o., 1998.
- HAMANOVÁ, J., KABÍČEK, P. 2001. Syndrom rizikového chování v dospívání. [online]. Mladá fronta Zdravotnické noviny ZDN. [cit. 2012-06-05]. ISSN 1214-7664. Dostupný z WWW: <<http://zdravi.e15.cz/clanek/priloha-lekarske-listy/syndrom-rizikoveho-chovani-v-dospivani-132984>>.
- HAMPLOVÁ, D. 2000. Postoje k manželství a rodičovství. In FIALOVÁ a kol. Představy mladých lidí o manželství a rodičovství. Praha: SLON, 2000. 163 s. ISBN 80-85850-87-7
- HAVLÍN, M. 2001. Použití nízkodávkové antikoncepce u mladistvých. [online]. Mladá fronta Zdravotnické noviny ZDN. [cit. 2012-06-05]. ISSN 1214-7664. Dostupný z WWW: <<http://zdravi.e15.cz/clanek/priloha-lekarske-listy/pouziti-nizkodavkovane-antikoncepce-u-mladistvych-137985>>.
- HENDL, J. 2009. Přehled statistických metod: analýza a metaanalýza dat. Praha: Portál, 2009. 695 s. ISBN 978-80-7367-482-3
- CHALOUPKOVÁ, J. 2008. Ideální věk rodičovství v České republice a v evropském srovnání. [online] Data a výzkum, 2008/2, [cit. 2012-05-25]. s. 109-130. ISSN 1802-8152. Dostupný z WWW: <http://archiv.soc.cas.cz/download/659/DaV08_2_pp109-130.pdf>.
- CHLUDILOVÁ, I. 2005. První a druhá demografická revoluce. [online] SOCIOWEB – sociologický webzin. [cit. 2012-07-10]. ISSN 1214-1720. Dostupný z WWW: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=121&lst=117>>
- JANDOUREK, J. 2001. Sociologický slovník. Praha: Portál, s.r.o., 2001. 285 s. ISBN 80-7178-535-0
- JESSOR, R. 1991. Rizikové chování v dospívání: psychosociální rámec pro chápání a jednání. [online]. Publikovalo MŠMT ČR. [cit. 2012-05-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.ceskaskola.cz/2010/05/richard-jesser-rizikove-chovani-v.html>>.
- KALIBOVÁ, K. 2006. Úvod do demografie. Praha: Katedra demografie a geodemografie PřF UK, Karolinum, 2001. 52 s. ISBN 80-246-0222-9.
- KALIBOVÁ, K. a kol. 1993. Demografie (nejen) pro demografy. Praha: Sociologické nakladatelství a Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 1993. 128 s. ISBN 80-901124-2-7.
- KOCOURKOVÁ, J. 2010. Rodinná politika a její pronatalitní význam. In Bartoňová D. a kol. Demografická situace České republiky: proměny a kontexty. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2010, s. 169-180. ISBN 978-80-7419-024-7.
- KOCOURKOVÁ, J., ŠÍDLO, L. 2009. Česká republika v Evropské unii: demografický pohled (1. část). Geografické rozhledy. roč. 18, č. 3, s. 22–23. ISSN 1210-3004.
- KOLIBA, P. 2011. Kotairché-Co o něm (ne-) víme?. XIV. Konference o sexualitě a lidských vztazích. Uherské Hradiště 2011. Dostupný z WWW: <<http://systemic.cz/sex/archive/cze/textbook2011/15%20-%20Koliba.pdf>>.
- KORNEL, M. 2010. Věkové hranice: Prostředek ochrany dítěte?. COFOLA 2010: the Conference Proceedings. Brno: Masarykova univerzita, 2010. ISBN 978-80-210-5151-5

- Dostupný z WWW:
<http://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2010/files/slabi/Kornel_Martin___1582_.pdf>
- KOSTRHOVÁ, E. 2006. Právní postavení nezletilého rodiče. Brno: 2006. 61 s.
Diplomová práce (Mgr.). Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta. Dostupný z www: <http://is.muni.cz/th/69775/pravf_m/>
- KOUBEK, J. 1981. Populační politika Československé republiky v letech 1945-1980. In Demografie. 1981. roč. 46, s. 32-49. ISSN 0011-8265.
- KUČERA, M. 1994. Populace České republiky 1918 - 1991. Praha: Česká demografická společnost, 1994. 197 s. ISBN 80-901674-7-0.
- KUČERA, M. 2000. Představy o postavení sňatku a narození dětí v životní dráze mladých svobodných lidí. In FIALOVÁ a kol. Představy mladých lidí o manželství a rodičovství. Praha: SLON, 2000. 163 s. ISBN 80-85850-87-7
- KUČERA, M. 2008. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. In Demografie. 2008. roč. 50, č.4, s. 230-239. ISSN 0011-8265.
- KURKIN, R., ŠÍDLO, L. 2011. Regionální diferenciace úhrnné plodnosti v Evropské unii mezi lety 1991–2008. Sborník z konference Reprodukce lidského kapitálu – vzájemné vazby a souvislosti. Dostupný z WWW:
<<http://kdem.vse.cz/resources/relik11/sbornik/download/pdf/139-Kurkin-Roman-paper.pdf>>.
- KYZLINKOVÁ, R. 2010. Souvislosti časného rodičovství v České republice: životní strategie žen do 20 let. Praha: 2010. 248 s. Disertační práce (PhD.). Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra Demografie a geodemografie.
- LOKAJOVÁ, Z. 2005. Základy práva. Ostrava: Vysoká škola podnikání a.s., 2005. 123 s. ISBN 80-86764-17-6. Dostupný z WWW:
<http://www.ronge.cz/dokumenty/skripta_VS/M_1_zaklady_prava.pdf>
- MACEK, P. 2003. Adolescence. Praha: Portál, 2003. 144 s. ISBN 80-7178-747-7.
- MATĚJKOVÁ, B., PALONCYOVÁ, J. 2005. Rodinná politika ve vybraných evropských zemích s ohledem na situaci v České republice. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005. 79 s. ISBN 80-210-3630-3
- MELOUN, M., MILITKÝ, J. 2004. Přednosti analýzy shluků ve vícerozměrné statistické analýze. Sborník přednášek z konference Zajištění kvality analytických výsledků, str. 29-46, Medlov, 22. - 24. 3. 2004. ISBN 80-86380-22-X. Dostupný z WWW: <<http://meloun.upce.cz/docs/publication/152.pdf>>
- MITLÖHNER, M. 1998. Právo na antikoncepci nelze upírat nikomu. [online]. Časopis ženských lékařů Gynekolog. [cit. 2012-07-10]. ISSN 1210-1133. Dostupný z www: <<http://www.gyne.cz/clanky/1998/698cl6.htm>>
- MOŽNÝ, I. 2002. Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života. Praha: Portál, 2002. 208 s. ISBN: 80-7178-624-1
- MOŽNÝ, I. 2006. Rodina a společnost. Praha: Slon, 2006. 312 s. ISBN 80-86429-58-X.

- MOŽNÝ, I., RABUŠIC, L. 1998. Česká rodina, sňatkový trh a reprodukční klima. in Večerník, J., Matějů, P. 1998. Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998, s. 92-110. Praha: Academia 1998. 366 s. ISBN: 80-200-0765-2
- NOVÁK, M. 1991. Časové a prostorové proměny vzorců úrovně a struktury plodnosti v okresech Česka po roce 1991. Sborník příspěvků RELIK. Praha:2011. ISBN 978-80-86175-75-1. Dostupný z WWW: <<http://kdem.vse.cz/resources/relik11/sbornik/cz/insection/56.html>>.
- PETRÁŠ, M. 2010. Nezralá mateřství. Brno: 2010. 103 s. Diplomová práce (Mgr.). Masarykova univerzita Brno, Filozofická fakulta, Psychologický ústav. Dostupný z WWW: <http://is.muni.cz/th/180013/ff_m/Nezrala_materstvi.pdf>
- POMAHAČOVÁ, J. 2006. Rodičovství a bezdětnost ve vybraných časopisech pro ženy. In POMAHAČOVÁ, J., HAŠKOVÁ, H. Rodičovství a bezdětnost ve vybraných časopisech pro ženy a muže. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. 107 s. ISBN 80-733-111-3
- PONDĚLÍČKOVÁ, J. 1990. Nezralá sexualita. Praha: Avicenum, 1990. 139 s. ISBN: 80-201-0096-8.
- RABUŠIC, L. 2001. Kde ty všechny děti jsou?: porodnost v sociologické perspektivě. Praha: SLON, 2001. 266 s. ISBN: 80-86429-01-6
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2003. Diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektivě. In Hamplová, D., Rychtaříková, J., Pikálková, S. České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003. 108 s. ISBN 80-7330-040-0
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2010a. Pokles porodnosti – hlavní faktor demografické změny. In Bartoňová D. a kol. Demografická situace České republiky: proměny a kontexty. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2010. s. 19-36. ISBN 978-80-7419-024-7.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2010b. Poválečný vývoj demografického chování obyvatelstva na území České republiky do počátku devadesátých let. In Bartoňová D. a kol. Demografická situace České republiky: proměny a kontexty. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2010, s. 19-36. ISBN 978-80-7419-024-7.
- SKASKOVÁ, P. 2011. Cesty k rodičovství nezletilých matek. Příspěvek na konferenci XXVIII. Psychologické dny: Cesty psychologie a psychologie cest. Dostupný z WWW: <<http://www.soc.cas.cz/info/cz/25139/Seminare-a-konference.html>>
- SOKAČOVÁ, L. 2005. Vývoj právní úpravy interrupcí v Československu a České republice. [online]. Genderový balíček. Rok 2005, číslo 2. Gender studies o.p.s. [cit. 2012-07-10]. Dostupný z WWW: <http://www.feminismus.cz/download/GB_reprprava_0205.pdf>
- ŠÍMOVÁ, V. 2006. Zabezpečení rodin s dětmi v ČR a ve Francii. Brno: 2006. 92 s. Diplomová práce (Ing.). Masarykova univerzita Brno, Ekonomicko-správní fakulta. Dostupný z WWW: <http://is.muni.cz/th/136991/esf_m/scan_orig.pdf>
- ŠÍŠKA, K. 2007. Kdy se u nás nabývá zletilosti a jak tomu bylo v minulosti. Zpravodaj obce Hlubočky.. Ročník 9, číslo 2. Dostupný z WWW: <<http://www.hlubočky.cz/soubory/100154/noviny2007-2.pdf>>.

- VÁGNEROVÁ, M. 2005. Vývojová psychologie I: dětství a dospívání. Praha: Karolinum, 2005. 468 s. ISBN: 80-246-0956-8
- VAŠKOVÁ, R. 2006. Rozhodovací procesy těhotných náctiletých dívek vedoucí k volbě časného rodičovství. In HAMPLOVÁ, D. ŠALAMOUNOVÁ, P. (eds.). Životní cyklus: sociologické a demografické perspektivy. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. ISBN 80-7330-082-6.
- VEČERNÍK, J. 1998. Nerovnosti ve výdělcích, v příjmech a v majetku domácností. In Večerník, J., Matějů, P. 1998. Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998, s. 113-134. Praha: Academia 1998. 366 s. ISBN: 80-200-0765-2
- VÍTKOVÁ, L. 2011. Analýza: vývoj úhrnné plodnosti v demograficky vyspělých zemích. [online] Demografie info. [cit. 2012-07-10]. ISSN 1801-2914. Dostupný z WWW: <http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku=&artclID=786>.
- WEISS, P., ZVĚŘINA, J. 2001. Sexuální chování v ČR: situace a trendy. Praha: Portál s.r.o., 2001. 160 s. ISBN: 80-7178-558-X
- ZAPLETALOVÁ, J. a kol. 2005. Posouzení pubertálního vývoje. [online]. Postgraduální medicína. Číslo 2/2005 [cit. 2012-06-15]. ISSN 1214-7664. Dostupné z WWW: <<http://zdravi.e15.cz/clanek/postgradualni-medicina-priloha/posouzeni-pubertalniho-vyvoje-166571>>

Zdroje dat

- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2012. *Demografická ročenka České republiky 2008, 2009, 2010*. [online]. Český statistický úřad. Pramenná díla. 2012. [cit. 2012-04-20]. Dostupný z WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/casova_rada_demografie>
- ČESKOSLOVENSKÁ STATISTIKA. 1929. *Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1919-1920*. První vydání. Praha: Státní úřad statistický, 1929. 391 s.
- ČESKOSLOVENSKÁ STATISTIKA. 1936. *Pohyb obyvatelstva v republice Československé v letech 1928 až 1930*. Praha: Státní Úřad Statistický, 1936. 404 s.
- ČESKOSLOVENSKÁ STATISTIKA. 1938. *Pohyb obyvatelstva v republice Československé v letech 1931 až 1933*. Praha: Státní Úřad Statistický, 1938. 521 s.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2005. *Sčítání lidu, domů a bytů 2001*. Pramenné dílo. Praha: Český statistický úřad, 2005. 426 s. ISBN 80-250-1157-7.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2012. *Pohyb obyvatelstva v České republice v roce 1960, 1961, 1962, 1979, 1980, 1981, 2000, 2001, 2002*. [online]. Český statistický úřad. Pramenná díla. 2012. [cit. 2012-04-20]. Dostupný na www: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/casova_rada_demografie>
- EUROPEAN COMMISSION, EUROSTAT. 2012. *Statistics database*. [online]. Eurostat, 2012. [cit. 2012-06-20]. Dostupný z WWW: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>>.
- FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD ČSSR. 1982. *Sčítání lidu, domů a bytů 1. 11. 1980*. Praha: Federální statistický úřad, 1982. 180 s.

NATIONAL INSTITUTE OF STATISTICS AND ECONOMICS STUDIES. 2012. *Données détaillées de la situation démographique en 2009, 2010*. [online]. INSEE, 2012. [cit. 2012-06-20]. Dostupný z WWW: <http://www.insee.fr/en/themes/theme.asp?theme=2&sous_theme=0&type=3&nivgeo=0&submit=Ok>

STÁTNÍ ÚŘAD STATISTICKÝ. 1924. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. Praha: Státní úřad statistický, 1924. 563 s.

STÁTNÍ ÚŘAD STATISTICKÝ. 1934. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl 1. Praha: Státní úřad statistický, 1934. 205 s.

ÚSTŘEDNÍ KOMISE LIDOVÉ KONTROLY A STATISTIKY. 1965. *Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961*. Praha: Ústřední komise lidové kontroly a statistiky, 1965. 348 s.